ZABAVNIK MATICE HRVATSKE

KNJIGA 4

MILE BUDAK

OPANCI DIDA VIDURINE

Tisak Zaklade tiskare Narodnih Novina

MILE BUDAK

OPANCI DIDA VIDURINE

LIČKE NOVELE

ZAGREB 1933

IZDANJE MATICE HRVATSKE

NAŠ GOSPODIN NAD LIKOM

Davno je to bilo. Ne pamte ni najstariji ljudi u Lici, ali je sigurno bilo.

Naš je Gospodin Isus Krist — na pomoć nam bio! — išao sa svetim Petrom, da obiđe svijet i da vidi, kako ljudi žive i kakvi su, pa da im prema tome odredi budućnost.

Sveti Petar je bio priprost i neuk ribar, a bezgranično odan i vjeran Učitelju, no zaboravan i veoma tvrd na ušesima, te je čuo samo, kada bi mu se veoma vikalo. Da ga usavrši i da ga tu i tamo prokuša, Gospodin je vazda njega pitao i za zemlju i za ljude, kuda su stizali, a onda je istom On rekao Svoju.

Tako su obišli cijeli svijet i preko Dalmacije došli najzad na Velebit, na pomol Like. Sveti Petar se zagledao, da dobro uoči cijeli kraj, sela i brdašca, stijene i kamenje, kako bi Učitelju što brže i što lakše odgovarao, kad ga počne pitati. Kako se je zadubio u misli, odalečio se malko od Učitelja.

— Halo, Simone! — zovne ga Gospodin.

— Da, Rabi — trgne se Sveti Petar. — Ovo je Halan, gdje smo sada.

— Velebna gora! — odgovori Učitelj i nasmiješi se svojim divnim, blagim božanskim smiješkom.

— Da, Rabi — potvrdi Simon Sin Jonin. — Gora se zove Velebit.

— A ovo dolje, ti brežuljci i dolinice?

— To je, Rabi, Lika. To je kamen. Evo, kud oko siže, sami brežuljci i dolinice kao brušeni i slagani, a sve kamen. Vjetrovi su nebeski tu i tamo nanijeli malo zemljice, da može niknuti travica za ovčicu i grmečak za ptičicu. Tu je u Velebitu

ogromna šuma, da se imadu gdje sokolovi i orlovi gnijezditi, hajduci ročiti i vile kolo voditi.

— Gledaj, Simone, Sine Jonin, na onom proplanku, u križ s potokom, rasijane kućice, kao da jedna drugoj kažu: »Lovi nas.« Što je to?

— Lovinac, Lovinac, Rabi — potvrdi Svetac. — Tu je sredina svijeta. Kad dođemo u Lovinac, ne možemo dalje. Moramo se okrenuti i poći natrag, jer dalje nema puta.

— Kad je tako — reče Učitelj blago — a dolazi čas, približuje se rok...

— Ti reče, Rabi! — požura Svetac. — Ovo tu bliže, to je Sveti Rok.

Učitelj mu se blago nasmiješi i nastavi:

— Ne ćemo ni ići dolje, kad se ne može dalje preko onoga kamenja i ploča.

— Da, Rabi. Ono dalje, preko Lovinca, ono je Ploča.

— Kakvi su ti ljudi Lovinčani iz sredine svijeta? — upita Gospodin.

— Divni, krasni ljudi, Učitelju. Tu je trgovina za cijelu okolinu. Krasni i dušom i obličjem kao i svi pravi Ličani, samo su nezadovoljni.

Gospodin ga pogleda, kao da se tobože čudi.

— Da, Rabi. Nezadovoljni su, jer vjeruju, da im oni iz Ploče pokradoše više, nego Lovinčani mogu vratiti, a za Svetoročane drže, da ih izvaraše više, nego oni mogu naplatiti u povišici cijena.

— Zašto ih ne tuže? Zemaljski su sudovi za to tu.

— To bi bila sramota, Rabi. Pravi Ličanin se rijetko svađa — on samo pamti! — ali ne tuži sudu nikada, jer zna, da u njegovoj stvari ne može nitko bolje suditi nego on sam.

— Kako bismo onda pomogli Lovinčanima? — upita Učitelj, kušajući Svetoga Petra.

— O, Rabi! — usklikne Svetac. — Ti znadeš, da Lovinčani sebi sami pomažu!

— Zašto se onda tuže?

— Samo tako, Rabi! Da se drugi ne dosjete!

Gospodin se blago nasmiješi i reče:

— Ipak, da se Lovinčanima olakša, neka baš na sredini svijeta poteče vrelo, koje će biti Vrelo Mudrosti. Tko se iz njega napije, niti će moći biti prevaren, niti će mu se moći ukrasti.

— A on, Rabi? — upita Svetac bojažljivo. — Hoće li on moći ukrasti i prevariti?

— Ne! Ni on!

— Učitelju, onda makni to vrelo iz Like!

— Ništa se ne boj, Simone, Sine Jonin — reče Učitelj, razumjevši Petrove riječi. — Ličani će ubrzo znati razvodniti i svetu vodu Vrela Mudrosti...

— Da, da. Pogotovo Lovinčani! — odgovori Svetac umireno.

— Jest. Jer su najmudriji — potvrdi Učitelj i nastavi: — Gledaj, tu su odmah pod gorom stali ljudi pred kućama i gledaju gore. Koje je to selo? Stoje kao Lotova žena.

— Jest, jest, Rabi. To su Lotići. Lotići se zove to selo. To su divni ljudi. Samo gdjekad ovako stanu, začude se i ne znaju onda, što bi. Dalje od njih, to su sela Plana i Poljana. Sve goli kamen i u njemu junaci, orlovi i vukovi.

— A ono dalje na jug: grad čas, selo čas — ne znaš, što je?

— Ti reče, Rabi: Gračac. Pravo i pošteno ličko mjesto, no ne vole ga, jer je u njemu sud.

— Zašto je baš u njemu sud?

— Tako, Rabi. Gdje je ruda, tu je i rudokop, a tamo je i Rudopolje i Bruvno i Štikada i Gudura, a blizu je i Mazin. Oni nabrusili tabane i namazali i štiklje i kotače, pa utekli u gudure, da budu što dalje od suda, ali sud ide za njima, te kad je ono selo postalo toliko slavno junaštvom i ljudstvom, vidješe, da je pravi čas, da sud baš tu sjedne i svi rekoše: Najzaslužnije! Grad! Neka sudi!

— A ovo na drugoj strani? — upita Rabi.

Sveti Petar je još bio čovjek i njegovo zemaljsko oko nije vidjelo, što mu pokazuje Rabi. Stoga Učitelj učini, da Petar vidi, pa opet reče:

— Ono mjesto, što je tamo kao kakav goso?

— Da, da, Rabi. Gospić je ono — požuri Svetac. — Pravo i pošteno mjesto. Glavni grad Like i svijeta. Najveća mu je važnost u tome, što je u njemu stjecište svega junaštva i poštenja: to je »štokauz.« To je krasna kuća sa pravim ljudima. Zatvor.

— Zašto ih onda zatvaraju, kad su pravi ljudi?

— Da ne smetaju. Da ne smetaju, Rabi, onima još poštenijima, a tu su metnuli tu lijepu ustanovu, jer je kraj najplodniji. Počitelj, Vrebac, Sridnja Gora, Korenica, sve to natapa ovu ravnicu. A i Udbina, i Udbina, otkad su potjerali Turke, ovamo nateže, pa Lapac i Boričevac, a ovamo gore Brinje, Jezerane sve do Otočca, otimlju se svi za slavu, tko će više stanovnika poslati u tu slavnu kuću slavnoga grada. U njemu je i veliki sud, jer je slavom veći grad od Gračaca, Udbinu je junaštvima nadbio, Otočcu je junaštva oteo, Korenicu iskorijeni baš štokauzom, a i Perušić — ono lijepo mjestance, što se vidi s ovu stranu, kao pero lako privuče k sebi. Sve se to sad slijeva svome gosi u onu lijepu veliku kuću. Gosić je Gosić.

— A ovo brdo?! — pokaza Učitelj na krasno samačko brdo, što se kao kameniti čunj diže iz ravnice. — Kao sir je nikao kamen iz kamena.

— Jest, Rabi, to je Zir. Na vrhu njega, u onim pećinama imadu pčelice svoje stanove, pa kad sunašce prigrije, med curi niz stijene.

— Med! Ah! — uzdahne Učitelj kao da se čudi.

— Medak, Medak! — potvrdi Svetac. — Jest, Rabi, ono mjesto blizu Zira, to je Medak, a ovo ovamo bliže, to je Raduč. Prava i poštena mjesta. Gosić se nije još nikada trebao potužiti, da mu ne šalju dosta i svojih pravih i čestitih momaka u štokauz na nauk. Sve su to čestiti, umni i uzorni ljudi. Pravi uzori!

— Ti, Simone, Sine Jonin — reče Učitelj blago i dobrostivo — govoriš o tim ljudima, kao da si i sam Ličanin, a ja ih vidim vrlo malo u blizini Svojega Oca nebeskoga?!

— Sramežljivi ljudi, Učitelju! — odgovori Svetac krotko i brzo. — Ličani su sramežljivi, pa se ne vole gurati u prve redove, pogotovo ne, kad je vlast blizu. Ako se koji i primakne vlasti, to je samo zato, što se nada, da bi se moglo gdje što slučajno naći, — tako da ponese. Al ne za sebe. Bože, sačuvaj! To sve za Liku. Inače bježe od vlasti, da se ne bi pomislilo, da su umišljeni, da se precjenjuju. Evo, Rabi, neka sada prođe Likom nebeski čuvar Sveti Mihovil ili zemaljski čuvari žandari — svi će se pravi Ličani odmah posakrivati. Nije, da su oni što krivi. To, ne daj, Bože! Nego samo da se uklone s puta. Da ne smetaju vlasti. To je sve samo zbog silne čednosti i čestitosti.

— Jesu li pobožni, kad su toliko čedni?

— Jesu, jesu, Rabi — potvrđuje Svetac. — Ima ih, doduše, razne krvi i razne vjere, ali su svi potpuno jednaki, jer čim koji čovjek ovamo dođe, odmah ga izjednači s ostalim ovaj kamen i prava lička bura. I mole se pomalo, ali svi oni mole ovu molitvicu:

»Bože, pomozi i daj mi snage:
Rogatome roge polomiti,
Šušatome rogove nabiti,
Jalovicu mirno potrošiti,
Mličnu dojku na kap posisati,
Svog 'ajduka carski počastiti,
Tuđem gosi naški zadipliti!
O pomagaj, silni, Svemogući,
Blagoslovi male i velike (puške):
Drugom blago, meni okretaje!«

— To oni svi mole, dok još ne znaju ni govoriti. To krv moli.

Učitelj nije mogao, da u svojoj neizmjernoj dobroti i blagosti odobri te riječi, koje su Ličani smatrali molitvom. Svetac to vidje, pa reče:

— Rabi, Ličane spašava njihova iskrenost. Oni priznaju svoja junačka djela istim onim krotkim,

slatkim riječima, kojima drugi — prikrivaju svoje kukavičluke.

— Neka su sretni i blagoslovljeni! — reči Učitelj i podiže božansku ruku, te blagoslovi Liku. — Među njih ne ćemo ići. Nek im zemlja i dalje rađa bijedom, srećom i junacima: neka je njezini generali brane od dušmana, a hajduci od generala. Svaki kamen rodio junakom, svaka travka plodnom i ponosnom majkom. Sve naselili, sebe ne raselili!

— A od česa će živjeti, Rabi? — upita Sveti Petar bojažljivo.

— Zato će se Ličani pobrinuti sami! — odgovori Učitelj i opet blagoslovi drvlje i kamenje, Liku i Krbavu, a zatim pođe gorom prema izlazu sunca. Tu, na najvišem vrhuncu stade, baci još jedan božanski pogled na zemlju, na koju nije stala Njegova noga, i nestade u oblacima.

Taj vrhunac Velebita prozvaše Ličani Svetim Brdom. Otada je vazda Lika sretna, ponosna, junačna i siromašna.

ČIJI JE VELEBIT

Čudan je čovjek taj novi lugar Sava Milekić. Došao je po noći na Alan, zasio kao turski paša u lugariju i niti se komu javi niti koga pozva, da se porazgovore. Već dva mjecesa krstari po Velebitu kao divlja zvijer i čim opazi kojega težáka sa voščićem granja, odmah skida pušku kao hajduk, škljoca njome i viče:

— Stoj, il' ću pucati!

A na vraga viče, kad nitko ne bježi, i kako bi čovjek pucao na kršteno čeljade za voz grana, pa da su ti upravo sa ćaćina groba?! Tako se jednoga dana namjeri na selskoga starješinu Mijatinu. Zašao starješina u Jarke, odmah tu iza Visuća, i natrpao suhih bukvića, da su volići jedva micali nogu za nogom.

— Stü, Peronja! Hajde, braćo moja! — govorio je Mijat sa volovima, kao da razgovara sam sa sobom i lagano gegao iza kola, kada iza bukvića prasnu vika:

— Stoj, il ću pucati!

— Bog bio s tobom! — odgovori Mijatina, pogleda prema onoj strani, otkuda je dolazila vika, pomaknu kapu na zatiljak, i kada opazi lugara, kako izlazi iza bukve i drži spremnu pušku, reče mu, podbočivši se u kukovima:

— Ni'ko nas, gospodine, potlje 'arambaše Laze Škundrića nije tako zaustavlja', a na našem i u našem.

— Ne laj! — izdere se lugar. — Kako se zoveš?

— Što j' tebe briga, kako se ja zovem?! — odgovori starješina otresito i maši se sjekire. — Da si

ti pravi čovik i pravi naš službenik, bije bi doša' k meni, pa bi zna', kako se zove selski starešina!

— A, ti si to, Mijatina! — okosi se lugar posprdno. — Čuo sam već za tebe. A kako ti to sa mnom govoriš?

— Kad te mogu plaćati, mogu i govoriti, kako ja 'oću. Nego, kad ne znaš ljudski, proði se ti i mene i drugog našeg svita, jer će biti 'prdačine, da se pripovida. Meni ti viruj!

Lugar je neodlučno spustio pušku k nozi i pogledao malo u stranu, kao da se odlučuje, što bi počeo. Mijatina ga preteče.

— Znaš li ti, gospodine, čiji je Velebit i čiji su ovo suvarci, što i' ja vozim?!

— Pa, čiji, nego carski! — odreza lugar.

— Gospodine, ni te gaćetine na tebi nisu carske, a kamo li ova šuma. Sve je to moje. I onaj zalogaj kruva, što ti ga žena daje dici. Sve je to moje!

— Tvoje? — procijedi lugar kroz prisilan smijeh. — Ja ću te već naučiti, što je tvoje!

— Ja sam starešina i ja sam tu gazda! Sve je to naše, pa se ti naduva', koliko ti drago. Nego, da ti rečem: i sami mi čuvamo svoju šumu. Zato sam ja starešina! Ljudi su i dobri i pošteni, pa slušaju, a koji ne posluša, pokaje se. Ne ćemo mi o'de ničijega ni pašaluka ni ajdukovanja. Naše je ovo, i otkad je nas i Velebita, vozili smo suvarke i vozi'ćemo i'; a mi smo sikli i si'ćemo, samo se moramo dogovoriti, di će biti ove godine siča. Sve ćemo mi to s tobom urediti, ako ćeš, a ne ćeš li — gore po te!

— Ne brbljaj, stari! — otrese se lugar. — Ne drobi ko baba iz tovara, jer ćeš me upamtiti. Nije-sam vam ja ni Miletić ni Samadžija, s kojima ste vi gospodarili! Ja ću vas naučiti, kako se poštiva carsko dobro.

— A nù! — reče Mijatina, prezirno pljucne, izvadi lulu iz kožuna i poče je puniti. — Bi l' mi još što reka'?

— Ovaj put ništa više — odgovori mu lugar gospodstveno i važno. — Nek te vrag nosi!

— Vidi'ćemo gospodine, kad bude vrag istresa', 'ko će mu ispasti iz torbe — odvrati Mijatina apoštolskim mirom, kresne sumporaču o bedro i pažljivo, oprezno počne cmakati svoju lulu.

Sunce je navalilo na brda i dolove kao usijano gvožđe, a zemlja pod njim teško dahtala i otpuhivala, kao da će dušu ispustiti. Na Mijatinovom je kožunu vuna okrenuta prema užarenome suncu i hvatala svaku varnicu, te niti jedna ne dopre do tijela. Njega sunčana žega nije nimalo smetala, samo mu je taj prokleti lugar sjeo za jaku kao ledeni, gadni poskok. Maši se za potiljak kao da će ga zbaciti, a zatim pljucne preko lule, švikne bičem i pođe.

— Vidi'ćemo se mi još, gospodine! — reče odlučno, mirno i teško, kao da odvaljuje pećine. — Vidi'ćemo se, viditi, ja tebi velim. Aj, Péronja, gade moj mali. Stu, Vinota!

Lugar je stajao kraj bukve i gledao, kako se starčeva pleća pravilno kreću u hodu. Već je sav sijed, a leđa mu uspravna i široka, te se lugaru učini, da se za kolima gega prerezan hrast. Vuna je i blatna i navorana baš kao hrastova kora. Svejedno! Može biti kao gora. Sve je to ništa za lugara, koji drži u ruci carsku pušku i bere carsku plaću.

— Zapamtit ćemo se mi — šane lugar, naćuli uši, da uhvati po jéku, gdje to netko siječe drvo, pa ode skoro trkom za zvukom.

*

Kada je Mijat stigao do nadšumarije, ustavi volove i pođe u ured. Samo malko odškrine vrata, nakašlje se i vikne:

— Ima li 'ko unutra?!

— Samo hajde! — odgovori krupan glas.

Mijat skine svoju crvenu kapicu, turne je u džep od kožuna i uđe. Ukratko ispriča nadšumaru sve, što je doživio i on i drugi ljudi sa novim lugarom.

— Nisam vam 'tije doći, dok sam ne vidim, a danas sam se, eto, srije sa tim vukodlakom i velim vam: mičite ga, dok je vrimena — završi Mijat, maši

se lule, no brzo je opet spusti u džep, a dohvati stolicu i sjede, i ako ga gospodin nadšumar nije ponudio.

— Eto, tako! — potvrdi Mijat.

Nadšumar je tamburao prstima po stolu i sve ispod oka motrio starješinu, pretvarajući se, kao da ga ni ne gleda ni ne sluša.

— Tako ti to dakle kažeš!? — progovori iza oduže šutnje.

— Tako ja vama, gospodine, a vi kome god 'oćete!

— Slušaj ti, starješina! — poče nadšumar svečano, povišenim glasom, ustade i oštro se zagleda u Mijata. — Ja sam jedva dočekao, da sam dobio pravoga čovjeka, koji će vas stjerati u red. Ako mi ti kao pučki starješina budeš pravio neprilika, skinut ću te i metnuti drugoga, koji će pošteno čuvati carsko dobro.

— A, ti si me i metnije za starešinu?! — dobaci Mijat posprdno i pređe rukom preko čela.

— Ja ću ti već pokazati, tko te je metao i tko će te skidati! Ja ću ti pokazati!

Mijat ustane sa stolice, izvadi kapu iz kožuna i metne je na glavu, govoreći kao da povlađuje:

— Nude, nude, gospodine!

— Jest, jest! Svi ste vi jednaki, svi bi vi lugare sjekirama češljali, a poslije bi onda kamenjem vatru ložili. Ja ću vas naučiti reda!

— 'Esi vidije sriće i blagoslova! — poče Mijatina kao da je ganut. — Blago nama, kad nam Bog i svitli car poslaše vas i Milekića. Mi bi uprav, gospodine, svi otišli u prosjake, da vas nema. Ovako, evo, od vaše muke, nespavanja i žuljeva nekako se još i životari!

Iza tih se riječi okrenu i ode bez pozdrava, a nadšumar ga poprati sa nekoliko očinskih savjeta.

— Kad vidite, koliko se zbog vas i za vas mučimo i deremo, onda ne budite razbojnici i palavorde! Poštivajte našu muku i carsko dobro! Šuma je carska i u nju se ne smije dirati!

Mijat se nije niti obazrio. Metnuo je kamiš u zube, pljucnuo i pognao svoje voliće.

*

Kada božja zvijezda pripeče, kamenje uzvari, zemlja zamre u neutaživoj čežnji za kapljom rose, a drveće umorno spusti lišće i čeznutljivo pruža grančice prema nebu za mlazom vlage, izjâvê dalmatinski čobani blago na Velebit. Tamo se obično sastaju sa ličkim beračima malina, pa se po potrebi i prema prilikama svađaju, tuku, mire i zabavljaju, a redovno zapale šumu. Obično su to manji požari, koje sami čobani pogase, no desi se, da gdjekoje godine počine ogromnih šteta. Nikada se ne može naći, tko je prvi zapalio ugarak ili razplamsao suho lišće.

Tako je bilo i one godine.

Nekoliko je dana tinjalo, vatra se vukla ispod trulih klada kao uplašeno leglo zmija, a dim provaljivao na mahove u nebesa i sramežljivo se, kao slučajno, miješao sa blijedim tankim oblačićima. Za nekoliko je dana veći dio Trolokava bio već prekriven koprenom dima i lagano se spuštao u doce i padao iza kosa i hridina kao raščešljana vuna.

Ljudi su obavljali svoje obične poslove, pogledavali na Velebitovo zastrto lice i dalje mirno radili. Oni su naučeni, da tako gledaju, dok ih god starješina ne pozove, da idu u trnjačinu. Tada svaki meće u torbu ovelik komad kruha i još kakva smoka, ako se nađe u kući, uzimlje tko lopatu, tko sjekiru, i odlazi u planinu. Dok nema poziva, nema ni dužnosti, a starješina se ne miče. On ništa niti ne govori kao da niti ne vidi, da se požar širi mahnitom brzinom. Prijašnjih je on godina bio posve drugačiji. Čim bi opazio pramen dima u Velebitu, popeo bi se na vrh glavičice više kuće i ne bi se micao, dok ne bi bio siguran, da se vatra ne širi. Znao bi, da su to ili čobani naložili veliku vatru, koja nije opasna, ili da ugljenari pale ugalj, pa bi odahnuo, spustio ruku iznad očiju, nekoliko puta pljucnuo, zapalio svoju lulu i vratio se u kuću. Ako li bi opazio, da

se vatra širi, ne bi nikada čekao poziva ni od šumara ni od općine, već bi brže-bolje uzeo nadžak u ruku, pa zaredao od kuće do kuće i sve muške gonio u trnjačinu.

Ljudi su se počeli čudom čuditi, što se on to ove godine ne miče, dok jednoga jutra ne banu u selo lugar Milekić i zareda od kuće do kuće, da ih pozove u trnjačinu.

— Starešini ti to reci, gospodine — odgovori mu svaki kao po dogovoru. — Njegovo je, da zapovida, a naše da slušamo!

— Kakav starješina! Ja sam vaš starješina! — bjesnio je lugar, a ljudi se podsmjehivali, pljuckali i odlazili za svojim poslovima.

Milekić je bjesnio i grizao krvavu pjenu, no poslušao ga nije nitko, te je kao mahnit sam udarao od kuće do kuće kao zvijer o šipke željezne krletke.

— Šuma nam izgori, narodni imetak propada, a ovi se hajduci ne miču! — grmio je lugar, stigavši pred kuću starješine Mijata. — Sjekiru u ruke i nosi se u šumu!

— Što se ti to šališ, gospodine?! — upita Mijat i nasmiješi se. — U carsku šumu tirate 'ajduke sa sikirami?!

— Brže! — vikao je lugar.

— Caru raste, caru i gori, gospodine! — odgovori Mijat i pljucne na dva metra izpred sebe. — Meni nije ni'ko reka, da zovem ljude.

— Ja ti velim, ja ti zapovijedam! Nosi se, tornjaj se! — derao se lugar i udarao šakom po kundaku.

— Lagano, lagano, gospodine — umirivao ga Mijat. — Sam će svitli car utrniti požar svoje šume. Što ćemo mu mi 'ajduci?!

Rekavši to, okrene se i otide za svojim poslom.

Još istoga dana zaredaše oružnici od kuće do kuće i pognaše sve muško u planinu. S njima je bio i starješina Mijat. On je neprestano trčkarao od jedne grupice ljudi do druge, smješkao se, podmigivao i samo po koju izustio i prilazio drugima.

— 'E l' nu, ljudi?! — ponavljao je.

— Ne triba ti govoriti! — odgovarali su svi i nastavljali put tromo i polako kao da idu za mrtvacem.

Puna su dva dana bili u šumi, a da nije bilo upravo nikakove koristi od njihova rada, i neprekidno je preko polovice ljudi švrljalo po šumi ili ležalo po škrapama i guštarama.

— Ništa ti ljudi ne valjaju. Ništa ne rade! — vikao je nadšumar Mijatini.

— A nu, gospodine! — odgovarao je Mijat. — Ka' na tuđoj njivi. I dobri su oni!

A požar se širio i sve brže i brže se spuštao u doline, te se činilo, da će skoro ognjenim plaštom prekriti sela i polja.

Mijat je stajao na jednoj uzvisini, zamišljeno griskao brk i tuckao lulom po koljenu, mjereći očima ogorjelu površinu.

— Za Krista Boga, što rade ti vaši ljudi?! — vikne nadšumar sav izvan sebe.

— Čekaju, gospodine — odgovori Mijat mirno. — Kod taki' poslenika ka' što ste vi i vaš lugar, što će svitlom caru još drugi težaci?! Carevo je to i vaše!

Nadšumaru sijevnuše varnice pred očima, izmahne ogromnim kolcem i smjeri Mijata po tjemenu, no on se izmače kao lasica, a nadšumar pljusne u ogredke. U istom času ga poklopiše nekolika bukvića.

— Dosta je! — vikne Mijat, a ljudi odstupiše. Nadšumar je stenjao i kušao, da zove u pomoć, no niti je u njega bilo glasa da viče, niti koga da ga čuje.

Svi se odmakoše, da ih ne zahvati bukva, koja se rušila baš na ono mjesto, gdje se nadšumar borio sa dušom, da mu prikrati samrtnu borbu.

— Ako j' i carevo, dosta j'! — reče podrugljivo Mijat nekolicini momaka, koji su ga okruživali. — Šteta j' već velika. Mogli bi' mi i još podniti, al će se vatra oteti. Drž'te i trnite.

— A lugar? — upita neki.

— Što »lugar«?! — izdere se Mijat. — Ponesi ga svome ćaći za uspomenu.

— Ma, ne velim ja — poče se onaj ispričavati. — Ne tribamo ga mi ovakoga, al opet pitam. Ti si starešina, a ne ja.

— Nisam ja starešina, da se brinem za uši! Dovedite ga.

Momci žurno odlete svaki na svoju stranu, vičući ljudima:

— Starešina naređuje, da se trne!

Svi se prihvatiše posla, a dvojica potraže lugara Milekića i rekoše mu, da ga Mijat treba.

— Šta hoće? — izdere se lugar, sav zelen od bijesa i srdžbe, no ipak pođe s momcima.

Mijat je izdavao odredbe kao vojskovođa, a složne ruke udarale, prsa se nadimala i nepci muževno podnosili ubitačnu žeđu. Bukve su padale, a pravilni se vijenac žurno vio oko garišta, da presiječe put nezasitnim jezicima požara. Kad je opazio lugara, okrene se prema njemu i tiho ga upita kao da svaku riječ izvlači iz petnih žila:

— Čiji je Velebit, gospodine —a?! — — — Još bi' mi mogli podniti, da nam ništa ne bude, al ne ćemo više! Dosta je.

Lugar je mijenjao boju u licu, grizao usne i lupkao puškom o bedro.

— Ništa ja tebi ne velim — nastavi starješina mirno i odmjereno — al će biti najbolje, da iz unih stopa pokupiš ženu i drčinu, pa seliš k vragu, od kog si i doša'. Ništa ja tebi ne velim i ne moraš ti mene poslušati, al opet — čuće se!

Milekić je neko vrijeme neodlučno stajao i šutio, a onda procijedi kroz zube:

— Tako ti meni, carskom službeniku?!

— E, a nu! — odgovori Mijat i slegne ramenima. — Što ćeš caru, kad mu nisi moga' pogasiti Velebita?! A vidiš nas: kad 'ćemo, gori; kad ne ćemo, trne se. Tako se radi u svome i za sebe!

— A gdje je gospodin nadšumar? — upita lugar nesigurno i zakorači da ode.

— Pa, ja uprav ni ne znam — odgovori Mijat i pljucne. — Ništo mi rekoše, da ga je Velebit poije.

Iza tih riječi se okrene od lugara i vikne:

— Trnite, momci, trnite! Još bi' mi mogli, al — dosta je.

— Naš je to Velebit.

BILOVIĆA PRIJATELJI

— Izila me muka, gospodine, — pričao je Marko Bilović na dušak, u jednom mahu, kao da se s nekim otimlje za svaku riječ. Čovjek je od kojih trideset godina, stasit, klasične muške ljepote, član čuvene seoske kuće. Bogata je to zadruga, da se pripovijeda. Najveća zemljom, blagom, novcem i dušama na daleko i široko. U kući je četiri, pet loza, desetak petnaest odraslih ljudi, toliko žena i djevojaka, a djece, dječaka i djevojčica — cijela četa. Tu kraljuje i caruje did Ilija, čovjek od šezdeset i pet godina, jak kao zmaj, krupan kao gora, strog i neumoljiv kao vojskovođa.

Kućni zakon nije pisan, ali je jači i krući, stalniji i moćniji od ustava bilo koje države na svijetu. Tko se usudi, da se i najmanje o njega ogriješi, stiže ga neumoljiva kijača dida Ilije. Višega suda nema. Svi se pokoravaju. Al eto — udarilo zlo i među njih.

— Ne da se više — pričao je Marko, sinovac dida Ilije. — 'Est, uno, imamo i kruva i ruva. Ali ope' — nije to, što moje dite nosi u školu prosenicu, a njegovo pečenicu, nije što naše cure idu gola vrata, a na njegovoj što zvone dukati. Tako mi Bog pomoga'! Zadruga smo, a on gospodar, pa neka bude. Nek se zna, 'ko j' gospodar. Nije lipo, al ope' — ne bi' se radi toga potukli, nego — drugo ti je to, moj gospodine.

— Nikoliko je tome godina, što se did Ilija posve izopačije, pa štogod je, samo za njega i njegove. Nu, neka bi i to bilo. Imamo toliko, da je svima još vaik bolje i više, nego i u kojoj drugoj seljačkoj

kući. Nego, okrenije un, da nam svima na svakom koraku gazi i obraz i dušu.

— A duša j' velika stvar. I obraz je u čovika mnogo. Na svakom un koraku: »Te otac ti ovaki, te mati ti onaka. Ja sam i' uzdržava', ja sam im glas nosije kroz narod. Verdekteri, palandre, te ovo, te uno«.

— Sve mi šutimo, a un još gori. »Da mene nije — kaže un — i moje žene i naše loze, uši bi vas pojile, psi bi po vama kvasili i krmad rovala. Ja vas držim, ja vas držim i spašavam«.

— Sve un tako, a mi niko vrime šutili. Dok se dalo. Tad se i mi nadali u viku. I ne bi' ja bije, da 'ednom ružno ne reče i za moju pokojnu majku, Bog joj da' duši lako. Reče, kako mi je on morda otac... E!... Tad se zaboravi' i podigo' na njega ruku. 'Esam. Ža' mi je, al' sam mora'. Bije bi' ga mora' skinuti s opanaka. Al, eto — ne dade Bog. I 'vala Mu.

— Ništo sam malo odsidije, al nije to ništa. I zatvori su pravljeni za ljude, a da su pravljeni i za medvide, kad srce prikipi, unda se iđe u nji' naglavce!

— Potlje toga, kod nas još gore. I sada dolazi ono pravo! Mi smo mladi svakako 'tili, da se razdilimo. Ne moremo skupa, pa svaki k sebi. Tako rade pošteni ljudi. Al, 'est, vraže! Ne da did ni čuti, jer ode unda i njegov pašaluk. Kud smo god došli, da se potužimo, svagdi smo našli zatvorena vrata. Svagdi stiga' did prvi, nigdi sa prasetom, nigdi sa tukcom, i svagdi steka prijatelje naše zadruge. I da vidite čuda! Svi se ti ljudi više, tobože, brinuli za naše dobro i za napridak naše zadruge, neg mi sami.

— Meni se sve činilo, ka' da sam poludije, te sam se u čudu pita', da li sam ja zbilja sam svoj neprijatelj?! Čim ja, ili koji drugi od nas, u kući što spomene, a did nami mrko, ka' apoštol ili prorok kakvi: »Nevaljanci ste vi i propalice! Poslušajte, kako mene i našu zadrugu cine naši prijatelji sa strane!«

— E, to njegovo »naši prijatelji sa strane«! Bilo mi je vazda ka' usijan ražanj! Al, što ću?! Da ope' što učinim, što onako... Kako ću na groblje, kako ću u crkvu?! Duša j' tu, obraz je tu, a grobovi govore. Badava j' sve to: 'Est Bog i 'est duša. Znam ja to, gospodine, i sve se tako mučim i privijam. Uni se drugi ka' i smirili. Smirili i' ti »naši prijatelji sa strane«, koji nisu pravo ni znali, kako j' u našoj zadruzi, a smirilo i' i to, što i' ipak did Ilija nije uje' za srce, ka' što j' uje' mene.

— Počeli ti prijatelji i u kuću dolaziti. Sve nike gazde i gospoda gladna, te bi svakoga kupije za zdilu začinjene palente. Tu nikakvi pisari, tu nikakvi školnici, tu nikakva kičmasa trgovaca, koji bi ti prodali sve osim obraza, jer taku robu ne drže, a did Ilija — e, časti li, časti! I uni meni počeli držati prodike o srići i lipoti naše zadruge, o slavi dida Ilije, o čudesima, o Brašnomudu, kad je proša kroz Liku i — eto. Sve sama čudesa i laži.

— Did Ilija raste ka' ukvasan kru' i — pritiskuje. Zaćorije, te uperije na Stanu. To mi je žena. Kakva žena!

— Sramota j', al ću reći: Kad ide, zemlja ječi, a kad gleda, kunda munje sivaju. A duša, gospodine! Samo da je poznate!

— Vidim ja, što se radi, i šutim. Šuti i una, ali nevesela i nemirna. Osićam, eto — znam, 'tila bi mi reći, a ne zna od stida i puste sramote, kako bi počela. A prijatelji sa strane dolaze, goste se i drže nam propovidi, kako smo sritni, a did Ilija pobisnije.

— Dogustilo, stislo za grlo, zlo će biti. Uprav se ja već počeje moliti Bogu ili da me oslobodi zla ili da mi dade snage, da ga zakoljem ka' pivca. Da, da. Da prikoljem dida Iliju ka' brava. Propada mi žena, propadosmo svi. Stana se više nije smila maknuti. U stopu je gonije. Uprav se ja tako molije Bogu, kad eto ti opet nikoliko prijatelja sa strane. Među njima 'edan obrijan ka' kakva baba, okruga',

čudan — Bože, prosti, ka' da nije muško. Zapili se. I noći'će kod nas. Ka' vele, imendan dida Ilije.

— Napijaju se zdravice, 'vali se naša sloga, ljubav, srića i napridak zadruge. E — znate!

— Meni ništo blisnu prid očima. Pomozi, Bože — pomislim i zovnem ženu u vajat.

»Znaš — reko joj — Stano, ovako više ne more. Ja sve vidim i sve znam. Dosta j' bilo!«

»Marko, očnji moj vide, tako mi Bog pomoga', ako sam išta zgrišila« — ciknu una i briznu u plač.

»Ne cmoli!« — otresem se ja na nju. — »Ni'ko te i ne krivi, nego me poslušaj«.

— I reko' joj, što mislim. Moja je Stana pametna žena, al u ovakim je stvarima teško i sa najpametnijima. Poslušala me je istom, kad sam joj se zagrozije, da ću i nju priklati ka' janje, ako ne posluša. Tad je pristala, smirila se i obrisala suze.

»O'de, veliš, u vajatu, na slami?« — kaže mi ona. — »Da« — reko' joj. — »Tako za 'edan sat. Već, kada ti ja dam znak«.

— Tako se mi rastadosmo. Ona otiđe u kuću, a ja malo poravnam slamu, prokrčim pristup i sve lipo udesim ka' za mladence. 'Est, tako mi Bog pomoga', gospodine. Sve j' ovako bilo.

— Već je bije pa' mrak. Misečina, ali u vajat nema kuda.

— Tad ja lagano u kuću ka' nekim poslom. Gosti već dobro okićeni. Did Ilija crven ka' rak. Pĭva, a očima striže po mojoj Stani. I ona se ka' nikim poslom našla u sobi i sve se smiška didu Iliji. Čim ja na prag, a did Ilija pruža čašu prema meni: — »Drži — kaže — sinovče Marko, da ne rečeš, da je did Ilija zločest i da te ne voli. I sidi amo«.

— Primam ja čašu i sidam na klupu kraj unog mladog obrijanog našeg prijatelja, a čim sam ja sije, nestade Stane, ali nestade i dida Ilije. Ništa ja. Pričam veselo prid prijateljima. A i da što ću drugo, kad uni vele, da j' kod nas tako lipo, i da smo svi složni ka' prsti na ruci, blaženi, sritni — najsritnija zadruga na svitu?! Najviše sam pričao svome obri-

janom susidu. I un meni. Odma me poče uviravati o našoj srići i zadovoljstvu, te o silnoj dobroti i mudrosti dida Ilije. Ja sve povlađivao, a un se tome nije ni čudije, jer je već bije dobro nakićen ka' i ostali.

— Did se ubrzo povrati, i pošto je sav razdragan sije ope' na svoje misto, proglasi na sveopće veselje, da će se piti do zore. Da ste vi, moj gospodine, čuli te cike, te vriske, tog urnebesa, što se čini od te gospode i ka' naši prijatelja sa strane!

— Ja uvatim tu zgodu i šanem mome obrijanom susidu, da izađe sa mnom malo na zrak, da mu ništo pokažem.

— On 'edva dočeka, a ja s njime u klit, te nudi ovog vina, te nudi onog vina, te nudi rakije — imali smo svega punu kuću! — i da vam pravo kažem: uprav ga ka' prisilim — a i nije bilo teško! — da j' sve pomiša' i sve u sebe liva' ka' u mišinu. Da sam mu da' i petroulja, bije bi ga proguta'. Uto mi se i Stana javi i reče, da j' sve u redu.

— E, pomozi, Bože! — pomislim ja i uzmem prijatelja ispod ruke, i odvedem ga u vajat.

»Evo, — reko' mu — tu vi malo prospavajte i odmorite se, a kad god rečete, ja ću vas doći probuditi. I svucite se. Sparina j'. Bolje ćete otpočinuti«.

— Počeje se un svlačiti, a ja privatim, da čoviku ka' pomožem, te zgulim sve š njega. Ostane, što no rič, ka' od majke rođen. Nisam ga nego privalije u slamu, i već je spava' ka' zaklan. Ja lagano izađem i pritvorim vrata, te ope' otiđem u kuću. Nađem Stanu, namignem joj, i ope' se izgubim u mraku. Skrije sam se za lipu.

— Nisam dugo čeka', kad Stana doleti k meni ka' iz puške.

»Bižmo! — kaže — Eto ga!«

— Mi brž' bolje, pa za vajat. Prigušili dušu, pa čekamo, dok uđe. Bilo meni dugo, pa povirim iza ćoška, kad opazim, kako baš u taj čas did Ilija, onako pijan, sve nabada na prstima, ka' da j' u kolu

i, obziruć se, šmugne u vajat. Ja odma' Stanu pošaljem u selo, a sam krenem među goste.

— Nisam nego sije, kad jeknu kroz noć stra'ovita vika i zapomaganje. Mi svi skočimo napolje, da vidimo, što j'. I ja se, ka' tobože, iznenadije. A imali smo što i viditi:

— Misečina, gospodine, ka' dan. Prid vajatom se udaraju, dave, motaju i urlaju dva čovika. 'Edan go', a drugi skoro isto taki. Did Ilija i mladi prijatelj. Ni'ko ne zna, o čemu se radi, pa se svi umišali u bitku. I ja zgrabim nikakav bukvić, pa dovatim po toj 'rpi.

»Nisam ja doša' amo, da budem tvoja žena« — urla obrijani gost nigdi sa dna te 'rpe pobišnili' naši' prijatelja, a ja, gospodine, dovatije, pa onako od srca — e, kosim li, kosim . . .

— Eto, virujte mi i tako mi Bog pomoga', gospodine, da mi did Ilija nije taknije i u dušu i u grobove, i da mi te bezdušne izilice sa strane nisu srce otrovale — ne bi' bije morda još tako. Bije bi' prije zapalije kuću i otiša' sa svojom Stanom, al ovako — eto, moralo j' biti.

— Sad je did Ilija pod ledinom — ne znam zbog česa, ja ga nisam ubije — ja pravedan u ćeliji, nikoliko prijatelja naše zadruge polomljeni' rebara i nogu, a bruka i priča pukla po ciloj okolici: čim to Bilovići časte svoje prijatelje sa strane.

— Eto tako gospodine. To j' istina, a vi me sada branite, kako najbolje znate: 'Edno mi je samo ža': što nisam moga' dida Iliju natovariti na svakog onog prijatelja, jer su svi 'jednako zaslužili.

— 'Est. Tako j', gospodine, tako mi Bog pomoga' — završi Marko svoju uputu branitelju.

SUVEZ

Markić je Babić bio negda dobar gazda, te je redovito držao jaka četiri vola, desetak krava i junadi, a ovaca do stotinu glava. Živjelo se lijepo. Puna kuća čeljadi, škrinje pucaju od pranja, a podić se uvija pod žitom i smokom.

Sve je išlo u redu i Božjem blagoslovu, dok je zadruga bila složna, a to je bilo sve dok se nije u Lici doznalo za nekakvu Ameriku.

Amerika, dolari, suho zlato i slična čudesa udariše u glavu sinovcima, sinovima i unucima dida Markića. Svi su počeli najprije šaptati, a poslije i rogoboriti o svojoj bijedi, o jadu i nevolji. Osjetiše, da im kuća ne valja, da su zemlje mršave, da je Lika pretijesna za njihove sposobnosti i jedan po jedan šmugnuše — »priko mora«.

Markić je prigovarao, ali i svakome spremao trošak, prodavajući blago, zalažući zemlju i trpajući dug na zadrugu. Kada bi mu plovan ili učitelj prigovorio, da to nije pametno, što pušta čeljadi na volju, odgovarao bi:

— A nu, gospodine! Što ću im ja? Kad smo jadni i kukavni ka' gospodari i na svome, neka kušaju, kako žive tuđi najmenici. Bog im dao sto srića, a ja ću ovako, dok mogu.

Postao je mrk i šutljiv. Jedva bi u kući progovorio koju osim poslije večere, kada bi, sjedeći kraj vatre, izdavao zapovijedi za drugi dan, da svako čeljade znade, kuda će zorom okrenuti. Prije je on i sa susjedima rado pripovijedao i svakome rado pomogao, a sada je to sve leglo i propalo. Gledao je, da se u selu ni s kim i ne vidi, a kamo li da divani

i ljudika, a pomagati tako i tako niti je imao čim, niti je tko od njega što tražio. Prošlo je to i did Markić već i zaboravio na svoju dragu i ponosnu poštapalicu:

»Da Bog da, ja vaik dava'!«

Prošlo je sve, osim što Kračina još i danas tu i tamo štogod iscigani i iščandri. Taj je Kračina dobar čovjek, al' — ko i nije pravoga našega soja. Ljuta potrebica, vazda ište i uzimlje, a onamo — tko sam, ja sam! Mislio bi čovjek, da je pola svetoročkih njiva pod njegovim plugovima, a svu bi mu zemlju dobar momak prenio u torbi preko Velebita Ime mu je Martin Babić, a Kračinom ga prozvaše, dok je još bio malešan, jer je toliko krakat, da su se ljudi šalili, da je razglavljen do pupka.

On drži od blaga svega desetak ovaca, jednu kravicu i dva mršava, slaba volića, a gdjekada ni njih. Stoga se vazda držao dida Markića, vazda odnosio od njega i krme za blago i hrane za čeljad, a u jesen i proljeće vazda molio, da mu didovi dičaci pomognu prevrnuti ono zemljice. Kračina je htio, da mu Markić dade samo dva vola, pa da ore na svojim i njegovim, no did Markić bi se samo nasmiješio, šutio i poslao sva četiri vola i dva momka, da uzoru za sat, dva, pa odlaze za svojim poslom. Kračini je to bilo drago, no ipak je smatrao potrebnim, da se ko ispriča, da prigovori:

— I ja imam vole, striče Markiću, pa da si mi da' samo dva svoja, bije bi uzora', a drugi bi put ja da' tebi svoje. I tako.

— To ka' da bi mi u suvez, 'e li?! — upita did Markić i nasmije se.

— Ma ne u suvez — branio se Kračina. — Što će tebi suvez kod onaka četiri zmaja, neg', eto, tako. Da ne mučiš sva četiri.

Eto, samo je taj susjed Kračina ostao vjeran didu Markiću i u njegovoj bijedi: vazda je od njega ciganio sad ovo, sad ono, vazda nešto trebao. Did je

davao, koliko je mogao, no više ni sam nije dosta imao. Torovi su zarasli travom, u štalama kravica i dva volića, na podiću ni soka ni smoka, a škrinje zijevaju. Zemljive je nešto i ostalo, al ju je teško obrađivao, jer niti je čeljadi, niti blaga, niti đubra, da je hrani i ugrije.

Jedne su nedjelje Markić i Kračina išli skupa iz crkve, podaleko iza ostaloga naroda. Šutjeli su.

— Znaš što, striče Markiću?! — prekide Kračina šutnju, pomakne crvenu kapicu na zatiljak i počeše se iza uha kao u neprilici.

— Nude, Martine?!

— Ja sam sve ništo mislije, kako bi nas dva ove godine skupa vozili i orali. Moji volići slabi, tvoji volići slabi, al' bi skupa ništo i napravili.

— To ka' da bi mi u suvez, 'e li?! — upita did Markić, gledajući preda se. Krv mu je udarila u lice, a ruke se stezale.

— Pa, nije to ništa, striče Markiću! — reče Kračina, kao da se ispričava. — Kada ne moreš sam, unda j' pametnije u suvez neg' da plaćaš poslenike i blago, a poštenije j' neg' da koga moliš. Eto, ja ka' mislim, da bi to bilo dobro, pa danas radimo tebi, sutra meni i na sve dospijemo. I tako.

— To ka' da bi mi u suvez, Martine?! — ponovi Markić povišenim glasom i zakima glavom.

— E, a da, man u suvez! Sada moremo.

Did je Markić šutio i stupao oborene glave. Udarao je opancima o kamenje, jer nije vidio, kuda stupa, a od časa do časa bi mu se oteo iz grudiju dubok i težak uzdah, kao da mu se otkida komad pluća.

— Ja sam, eto, mislije — opet se javi Kračina — da bi sutra tebi orali Ogrede.

Markić nije ništa odgovorio. U njemu je bjesnio ponos jakoga graničarskoga gazde i kovitlala se kao klupko zmija otrovnica nemoć osamljena, iznemogla i osiromašena starca. Vodila se borba na život i smrt, koju on nije mogao ni izbaciti iz sebe ni presjeći muževnom odlukom. Brekćao je, stenjao je i šutio, namrgođena čela toliko, da su mu se obrve izmiješale sa trepavicama. Kračina je još nekoliko puta pokušao, da ga navede na odgovor, no uzalud. Tako se i rastadoše pred kućama. Ni u kući nije ništa govorio. Kako mu je Kračina prvi susjed, viđali su se nekoliko puta poslije podne i sjedjeli su nedaleko jedan od drugoga pod lipama, no ne progovoriše, kao da je među njima ležalo teško i nerješivo pitanje.

U prvi mrak reče Kračina Mandi, ženi Markićevoj:

— Da'ćeš mi, strina sîna.

— Što će ti sino?! — upita ona i pogleda u Markića, koji je nepomično, ukočeno sjedio pod lipom.

— Ora'ćemo sutra Ogrede — odgovori Kračina i odmah nastavi: — Stric smo Markić i ja sklopili suvez, pa sutra, moleći Boga, počimljemo kod vas pa 'š mi dati sina, da na'ranim vole.

— Suvez?! — iznenadi se stara Manda.

— Suvez, suvez, strina Mande! — potvrdi Kračina povišenim glasom i ponosno je pogleda.

Mandu je taj glas ujeo, osjetila je u njemu uvredu i poniženje, pa u svojoj nemoći, usidri na Markiću mutan, tužan pogled, koji je vapio za utjehom i spasenjem.

— A da, man suvez! — reče Markić, ustade i odlunja u gaj više kuće.

Sutradan su zorom bili na njivi. Kračina se ponudio, da će on plužiti, jer da je mlađi i mnogo jači, a stric Markić neka goni volove. To je lagan posao. Pomalo viče, tepa, psuje i pucketa bičem, a volići vuku lagano i jednolično kao što mirna rijeka teče. Markić nije ništa odgovorio, već prihvatio plug za ručke i zabrazdio.

Kračina je slegao ramenima, malko ga čudno pogledao i pognao volove.

— Ost, Kitonja! Ajte, 'ranitelji moji! — vikao je preko lule, a sline su mu se cijedile kroz desni ugao usana.

Markić je čvrsto držao ručice i upravljao plugom, da mu crtalo reže baš onuda, kuda on smjeri. Pluženje ga je od vajkada veselilo, no danas nije bilo u njegovoj duši ni traga veselju i zadovoljstvu. Gledao je preda se, jer mu je to već bilo u krvi, izbjegavao je vješto kamenju, jer mu je to već bilo u rukama. I desnom je nogom češće udario brazdu, koja ne bi lijepo legla, i otikom očistio crtalo, kada bi se zabrzdalo travom i korenjem. Sve je on to radio, ali je ipak njegovo srce i njegova duša bila daleko od toga i takoga oranja. Otkad postoji njegovo ognjište i zadruga, još nikada nije tuđe blašče povuklo njegova pluga ni za plaću, a kamo li u suvezu.

— U suvezu?! — reče Markić glasno, izdigne plug iz zemlje i svom snagom udari otikom o dasku na plugu, da je prsla u nekoliko komada.

— Što j', po Bogu striče Markiću?! — iznenadi se Kračina i ustavi vole.

Markić je otpuhivao, brisao rukavom znoj sa čela i šutio.

— Što ti je, striče Markiću?!

— Ispreži! — brecne Markić i zamahne otikom. — Ispreži brže!

— Bog s tobom, striče Markiću!

— A s tobom, ako 'ćeš, vrag! Miči mi se!

— Pa, kakav je to suvez, striče Markiću?! Ne moremo tako, striče Markiću!

— Ni ćaće nam nisu suvezile, pa ne ćemo ni mi! Miči mi ispred volova te krepaline!

— 'E l' tako, striče Markiću?!

— Tako, tako, Kračina!

— I ako sam ja Kračina, ne bi da' svoji' krepalina za tvoje gazdinske bakove! — reče Kračina veoma posprdno i otkopča svoje volove ispred Markićevih. — Moli'ćeš ti mene još.

— Prosi'ću, ako triba, ali ne ću moliti goreg od sebe! — zastenje Markić i sjedne na plug kao slomljen.

— Nemoj tako, striče Markiću. Prošlo j' uno. Brez suveza ti ne moreš — reče Kračina mirno i porene vole kući.

Did je Markić sjedio na plugu i otpuhivao, doklegod nije Kračina zamakao iza prvoga brežuljka, a tada ustane, pristupi volićima i stane ih redom gladiti i milovati, tepajući im:

— Maljo moje, braćo moja, dico moja... Ora'ćemo mi, orati, ako Bog da.

VINOTA DUŠČA

Stric Jurenda ga je doveo u selo pred nekoliko godina sa Udbine i svakom govorio, da su mu istom dva mjeseca. To mu nije nitko vjerovao, jer je bio krupan i velik, kao da mu je najmanje godina dana. Ne samo to. Nije se ni vladao kao tele od dva mjeseca nego kao pravo odraslo june, družeći se samo sa govedima, dok se na telad nije ni osvrtao.

Bio je sav crven do bijele pjege na širokom čelu i bjeline na kitnjastome repu, pa ga je s toga stric Jurenda i prozvao Vinotom. Kad je doveden, vladao se posve pristojno i nekako lijepo, ugađeno i bojažljivo, pa su ga čobani prozvali i Gospodinom. Činilo se je, da Vinota razumije tu lasku, no ako je i nije razumio, svakako je primio i taj nadimak, pa je jednako odgovarao na oba svoja imena i na svako se odazivao. Sa ostalim se je seoskim blagom lijepo slagao kao da su svi iz iste štale, pa su ga stoga čobani voljeli, a goveda primala kao druga i brata. Jedini je stric Jurenda gledao i vidio u Vinoti nešto posve drugo nego li su opažali i čobani i goveda. On je vazda iz prikrajka promatrao, kako se Vinota dostojanstveno kreće među ostalim blagom, dižući svoju krupnu glavu više nego ikoje drugo seosko goveče.

— Nije to tele, nego sivi soko! — vazda bi šanuo Jurenda, počesao se po vratu i vazda poviknuo za čobanom: — Pazide mi na to moje zlato! Soko je to!

Seljani su bili zadovoljni, što je među njihovo blago dognat bolji komad i to još muško. Nije to malenkost za seosko gospodarstvo, a to je u ovom

slučaju bilo tim važnije, što ni najstariji ljudi ne pamte, da je selo imalo boljega baka (bika) domaće ili bar srodne krvi. Vazda su tu dužnost obavljala junad, najobičnija, najpriprostija junad. Svaki je junac riješio po koju zadaću prije nego je dospio na sajam ili pod bat i tako vazda redom od naraštaja do naraštaja.

— Carska je to bagra (pasmina)! — govorio je Jurenda ponosno, hvatajući Vinotu za maramu, koja se je spuštala ispod cijelog vrata preko prsa kao nabujao gorski potok, i prinoseći junčićevu vlažnu njušku na svoja rutava razgaljena prsa. — Ču'će se, kad njegovi stanu duščati po Briščićima. Druga će vam to biti dlaka neg je današnja!

— Ako, ono, re'ćemo, i nije carska bagra — primijeti znalački Jure Rasparan — nekakva gospodska i vražija 'est. Ja to vidim.

— Nego, ljudi — javi se Čudela, koji je često radio u Slavoniji u šumama — ja sam vidije dosta carski' bakova kod grovova i drugi' vragova, al ovaj mi se čini malo drugčiji. Ja ne velju, al moglo bi biti u njemu ništo pomišane i turske krvi.

— Bog s tobom, Nikola! — zavikaše nekolike žene u jedan glas i prsnuše u smijeh — Vrag je upamtije u volu turske krvi?!

— A carske?! — isprsi se Čudela ko malko i uvrijeđen. — Ne velju ja, da su u njega mišali krv naš i turski car, al se tako veli. Ima nikakva i turska raca goveda. Ima, ima. Znam ja to. Eno i' puna Šlavonija. Vidije sam na svoje oči, ka' sada što vas tu gledam.

Najzad su se svi složili u tome, da je Vinota krasan junčić i da će sigurno preporoditi u cijeloj okolici goveđi rod, pa je pri tome sporedno, da li je carske, turske, arapske ili baš i ciganske bagre. Neke gospodske pasmine jest, no to mu se rado prašta, kad je lijep, miran i dobar.

— Gospocke, pa gospocke! — odreza Jurenda. — Pa, što onda?!

— Ništa, ništa — požuri Čudela, da ga umiri. — Ja sam i među gospodom vidije po kojeg pravog čovika. Ništa j' to. Vinota j' pravi junčić, pa gotova molitva!

Tako je mali Vinota uveden u svoje novo carstvo s mnogo dvoumica i rasprava o rodu i koljenu, ali s mnogo ljubavi, povjerenja i nada.

On je kao pravi budući gospodar točno ocijenio svoj osobiti položaj i zadaću, pa se držao mirno i umiljato, ali uza sve to dostojanstveno i donekle ponosno. Nije se nikada napadno izlučivao između ostalih goveda, no kada bi ga koja krava ili vol nepristojno onjušio, on bi se uspravio, protegao glavu u vis, kao da želi pokazati, da je i on već velik, i samo lagano, netremice bacio svoj krupni pogled na seoskoga prostaka.

Kada bi ga koje june htjelo onjušiti ili se inače pozabaviti s njime kao sa svojim drugom i vršnjakom, Vinota bi ga jednostavno bubnuo glavom ili se na njega ritnuo i — dalje radio svoj posao.

To je njegovo ritanje bila neobična pojava, jer se redovno ritaju samo konji, a od goveda samo nemirne krave — kad ih muzu — i junice, kada ih nestašni čobani glade po napupalom vimešcu.

Vinota se je već iz svog goveđeg povoja počeo ritati.

— Taka bagra! — rastumačili su čobani.

*

Kada se goveda napasu, neka legnu u hlad i preživlju, nekoja se roškaju i zabavljaju, a često se dešava, da se volovi i odrasliji junci žestoko uhvate u koštac, pa mjesto prijateljskog roškanja, mjesto igre rogovima, odzvanjaju udarci kao male puške, vratovi se savijaju do zemlje, a njuške bruse ugrijani pijesak i suho trnje.

Čim se tako uhvati koji par, čobani se skupe oko njih i svaki momčić prati svoga miljenika već prema kućnome prijateljstvu ili srodstvu i priželjkuje mu pobjedu. Nije to, da oni samo gledaju i čekaju svršetak, nego se svaki bori, svaki strepi, radi i upire i glavom i rukama i nogama, kao da pomaže svome izbraniku, a uz to se viče, tepa i moli.

— Drži, Peronja!

— Upri, upri, Rudonja!

— Pod grlo ga!

Starija se goveda nikada ne osvrću na takove borbe, dok junad rado gleda i svaki čas prekine preživanje, pa onako ležeći promatra, a oštriji i ustanu, pristupe bliže i, rekao bih, da svaku kretnju prate sa očitim razumijevanjem.

Vinota je od prvog dana pokazao najveće zanimanje za svaku borbu. Čim bi opazio, da su se sukobila dva vola, on je pritrčao, da svjedoči! Nije se dalo sigurno zaključiti, da li je njegov mladi teleći mozak razumio, o čemu se tu zapravo radi, ali je svršetak borbe vazda izvrsno ocjenjivao: kada bi pobijeđeni u trku jedva umakao sa bojišta, Vinota ga je vazda ispratio nekom posprdnom rikom, a češće bi i potrčao za njim, pa ga dohvatio nogom ili svojom šušom glavom. Zatim bi se odmah povratio pobjedniku i uzdignute glave obilazio oko njega kao da je i on sam nešto pomogao toj pobjedi. Očito je osjećao i vidio, da je tu i snaga i vlast i ponos, pa je možda slutio, da će ubrzo i on tako šetati s pobjedničkom slavom.

Čim su mu počeli probijati roščići, nije imao mira. Zametao je kavku i s većim i jačim, al nije imao srca da izdrži do kraja. Čim bi ga protivnik pritisnuo k zemlji, on bi se izmakao, odskočio kao srndać, i ne bi se više dao u borbu.

Kad je to jednom opazio stric Jurenda, zamahnuo je štapom, što je ikad mogao, i udario ga po bedru.

— Gade! 'Rđo, gospocka! — propištao je kroz zube, da ga ne bi čuli čobani.

— Jer ga biješ, striče?! — upitaše čobani.

— Samo tako — odgovori stric Jurenda u neprilici. — 'Di je to još za njega?! Druga će biti, kad un odreste.

*

— Un je dobar, pa ne će da se bode — reče neko čobanče. — I miran je.

— Ču'će se, dok odraste — ponovi stric Jurenda, pruži ruku k Vinoti i poče mu tepati:

— Maljo moje, sokole moj! Ne boj se ti mene. Ne će tebi tvoj ćako ništa!

Mali se je izmicao, uspravio vrat ravno iznad križa i tugaljivo promatrao svoga gospodara, kao da mu predbacuje surovost.

— Sramotiš me, maljo moje — šaptao je Jurenda. — Sramotiš me prid ovim balavanderima, a još si nejačak, pa ti ne bi toga ni tribalo. Maljo moje, sokole moj!

Stigao ga je, lijevu mu ruku položio na leđa i desnom ga milovao po vratu i glavi. Kad su se tako sprijateljili, Jurenda mu je kukavičluk oprostio, a u večer mu dao dvostruko više zobi, nego li mu je običavao davati drugih večeri.

— Pojišće nas ta volusina — dobaci Maša, Jurendina žena, ne gledajući ni Jurende ni Vinote, već kao da govori sama sebi i za sebe.

— Ne bluni, stara! — okosi se na nju Jurenda. — Što ti znaš, što j' vo' i što j' carska bagra!

— Neka ne znam! Proždre više neg sva druga goveda skupa, a nije neg na svit zinije. Koji će vrag to zajapiti, kad odreste?!

— Ne trokeljaj, stara.

Taki se je razgovor ponavljao skoro svake večeri, a Vinota rastao kao iz vode i jeo i trošio — ko tuđe dobro. Najbolja je otava bila njegova, najmekša i najmlađa djetelina samo za njega, a zobi nijesu druga goveda nikada ni okusila. To je bilo samo za njega. Maša je ko i krila pred selom, da Vinoti daju zobi, kao da je paripče, ali Jurenda nije u tome vidio nikakove sramote. Rekli su mu, koji se razumiju, da blago te pasmine treba tako hraniti, pa se on toga i drži, a bilo mu je i naravno. On je znao: gospoda ne mogu živjeti o istoj hrani, o kojoj živi tèžâk, pa je tako prosuđivao i Vinotino gospodstvo. Najzad — gospodstvo je gospodstvo, pa ga nosilo kljuse, goveče ili kršteno čeljade. Sve je to isto, kad gospodstvo udari u krv i mozak. Ne može ga nahraniti nego milost Božija!

Vinota je, kao pametno goveče vidio, da mu se svaka željica ispunjava, pa je svakom zgodom pokazivao, da on nije obično ličko june, koje se zadovoljava sa mršavom pašom i praznim jaslama. Čim je krma bila malo oporija, on ju je jednostavno izgurao glavom i prostro poda se, a zatim počeo rikati i obzirati se, dok ne bi dozvao Jurendu, da mu donese bolje hrane. Istina, što je pojeo, bilo je blagoslovljeno i primalo ga se. Sa dvije godine je prestigao i rastom i težinom sve blago u cijelome kraju, a stric Jurenda je ponosno pripovijedao, da mu je Vinota — punoljetan!

*

Kada junac osjeti, da je muško, javi to ponosnom rikom, da odzvanjaju brda i doline, a granje zatrepti pod udarcima jakih pluća: počne duščati. Dvadeset do trideset puta rikne na jedan dušak, bez prekida, bez spuštanja ispružene glave, kao strojna puška, a čobani broje, pećine odjekuju, blago sluša i prati pogledima pravilno nadimanje čeličnoga vrata.

Koji vol može najviše puta zaduščati, pronosi mu se slava od pašnjaka do pašnjaka, od usta do usta, a gospodar o njemu pripovijeda, kao što se pripovijeda o momku, koji najdalje baca kamen sa ramena.

Kad je jednoga jutra stric Jurenda izgonio blago iz štale, padale su prve sunčeve zrake na put pred štalom, a Vinota prekoračio prag prednjim nogama, zastao, nekoliko puta podigao glavu, nekoliko puta udahnuo sunčanih traka i velebitskoga zraka, pa protegao vrat kao luk i — zaduščao.

Stric Jurenda je protrnuo od puste sreće, a oči mu se zaiskrile i ovlažile. Sav je zatreperio i lagano se približavao svojemu sokolu, da ga ne bi smeo, a da mu se ipak primakne, pa da ga ogrli i izljubi.

Koliko je taj prvi put odduščao, to Jurenda ne zna, al je bilo, da se ni broja ne zna, a glas — kao trublja carskoga trubljača! To je bilo najljepše, najveće i najslavnije, što je Jurenda ikada čuo i čime je mogao porediti glas svojega Vinote. Kao carski trubljač!

Od toga je dana Vinota svakoga jutra sa istoga mjesta javljao svome selu i navješćivao cijeloj okolici, da je pušten s veza, da ide u Grabar, pod Velebit, u slobodu. Odmah je nadmašio sve volove u cijeloj okolici i trajanjem duščanja i snagom svoga metalnoga glasa, a isto tako ih je sve redom pobijedio i na rogu. Međutim, s time nije bila svršena njegova borba niti utvrđena pobjeda i prevlast.

Priprosti su seoski volovi čudno i neobično blago. Slabo se hrane, rade neumorno kao robovi i vazda su — tako neumorni! — umorni, te jedva miču nogu za nogom, ali ih umor nikada ne može toliko svladati, da klonu. Vazda mogu raditi i vazda rade. Jedva što dovezu voz cjepanica iz Velebita i pregrizu naramčić brdskoga sijena ili suhe slame, već su im opet teljig i jaram na vratu; nijesu još ni izišli iz svježe brazde, već su pod kolima i — tako neprestano, vazda i neumorno. Oni to sve mirno snose, pravilno se kreću kao lađa na mirnome moru, preživlju svoju muku i svoj umor i rade, rade i rade dostojanstveno i odmjereno. Nikada im ne pada na um, da se protive, da prkose ili da kušaju izmaći, jer ni ne pomišljaju, da im je što previše ili preteško, kao da znadu, da će prije klonuti i plug i kola i čovjek nego li oni i njihova snaga.

Taki su isto i u borbi. Kada kresnu rogovima i udare glavama, ne puštaju se lako, pa kadą je koji i pobijeđen — to je samo za taj put do prve zgode!

S toga razloga nije Vinota nikako imao mira. Pobjeđivao je sve redom i vazda iznova dobivao iste protivnike za borbu. Iza svake je borbe, čim bi protivnik izmakao, Vinota zaduščao, kao da javlja svoju slavu i pobjedu, pa kada su čobani god čuli, da Vinota u Grabaru dašča, odmah su znali, da je

taj čas obračunao sa nekim protivnikom. Jutarnje je duščanje pred štalom bila molitva Svemogućemu; pozdrav suncu i slobodi, a svako drugo je značilo pobjednički krik nad svladanim protivnikom.

— Vinota dušča — govorili bi čobani jedan drugome, a to je vazda značilo — Vinota se je opet borio i opet je pobijedio.

Kad bi stricu Jurendi tko rekao, da Vinota dušča, on bi zadovoljno i ponosno potvrdio:

— Dušča, dušča moj soko!

Jurendina žena Maša je na takove primjedbe odgovarala ljutito i zabrinuto:

— Dušča, vrag iz njega dušča!

Ona je bila tužna, zabrinuta i nesretna zbog toga Jurendina sokola, koji je svojim glasom i svojom slavom zaglušio i velebitske gromove, ali i svojim gospodstvom pritisnuo najprije svoga gospodara, a onda i cijeli kraj kao teška, nezasitna i nepomirljiva neman.

Istina je, u ljude ne dira. Što više, čini se, da se i ulaguje i nekako sve lisiči i podvlači. Taki je prema ljudima, ali za to — izubija volove, potra svaku kravu, s kojom ima posla bilo službeno, bilo neslužbeno, junad zgnječi i polomi im kosti, a pojede za cijeli tor drugoga blaga!

Njegovu su gospodsku pojavu na dolasku oduševljeno pozdravili i seljani i rogato blago i škrti pašnjaci, a velikim su nadama prostirali putove njegove budućnosti. Naše su ličke kravice sramežljivo, ali zažarena oka i mokrih gubica promatrale, kako mali raste i željno čekale njegov momački rik; dok su se naši sitni volići s pravom seljačkom mudrošću uklanjali ispred njega, dok se je dalo, i mirno čekali, da vide, da li će taj gospodski došljak, i nemoljen i nezvan, doista preporoditi goveđi rod i posuti velebitsko prigorje carskom pasminom rogatoga svijeta, koji bi i odgovarao ovako veličanstvenu kršu, divnim zvijerima, junačkim hajducima i neslomivim seljanima.

Mnogi su ga ljubili, neki su u njega sumnjali, a nitko ga nije unaprijed mrzio. Njegova je sudbina zavisila od njega i njegovih sposobnosti.

Vinotina je nesreća bila u tome, što nije bio sam svoj gospodar, nije imao svoje pameti, pa da za vremena uvidi, da je tu za njega pretijesno, da ga društvo ne podnosi, jer je preslabo za njegovu strahovitu težinu i snagu, a stric Jurenda je opet mislio — on je imao svoju glavu — da će se to ipak s vremenom nekako urediti. Računao je, da će mu ljudi plaćati za Vinotino potomstvo i tako mu pomoći plaćati skupu hranu, a nije mu bilo ni na kraj pameti, da bi Vinota uopće mogao biti pretežak. Držao se one stare izreke, koja kaže, da — ni najteži stog sijena nije nikada zgnječio miša!

Međutim, ovdje je bilo posve drukčije. Nesreća je slijedila nesreću. U kratkom je vremenu nekoliko kravica platilo glavom, a volovska su rebra pucala, noge se lomile i rogovi otpadali, da je među blagom i seljacima zavladala prava strava. Jedini stric Jurenda nije vidio ni nesreća ni opasnosti, već je vazda našao bilo kakav izgovor, bilo kakvu ispriku. Svi su bili krivi, samo ne Vinota. Ljudi su mu uzalud svjetovali, da ga ne šalje sa ostalim blagom u Grabar, kad ga već ne će da proda.

Uporno je ostao kod svojega uvjerenja, da je Vinota baš kao stvoren za naš kraj i da ga je sama Božija Providnost poslala. Gledao je samo gore, gdje se je izvisivao ponosni Vinota, i slušao samo njegov srebrni glas, koji je parao nebesa i lomio tišinu velebitskih pećina, dok se nije nimalo osvrtao dolje, na male sitne kravice, na umorne voliće i preplanule pašnjake.

Samo gore, samo dalje — Vinota dušča!

*

Teška je mora pritisla cijeli kraj. Nije još došlo do otvorenih svađa i sukoba, no potmuli je tajac prijetio, da svaki čas provali i da nabujalim gnjevom satare i strica Jurendu i njegova Vinotu.

Čobani su odbijali svoje blago od njegova stada; nijedna kravica nije više dolazila u njegovo dvorište, a svi su volovi u velikim lukovima obilazili Vinotine rogove. Činilo se, da Vinota teško osjeća tu osamljenost, pa je nastojao, da to popravi ili bar da prikrije. Svaki čas bi se zalijetao sad u ovo, sad u ono stado, no ne ratoborno, ne udarajući rogovima, ne ričući izazovno i ubojno, već mirno, prijateljski, mučući kao umiljato june, koje traži samo igre i zabave.

— Crka', da Bog dâ! — vikali su čobani.

— Poganac te prikinije!

— Vrag te je i namirije na nas!

Svaki je dodavao po koju kletvu i prokletstvo i zamahivao štakom i toljagom, a Vinota se udaljivao kao besramno prase, pretvarajući se, da ne razumije ni tih kletva ni tih podignutih toljaga.

— Triba to nikako drugačije! — govorila je često Maša, tužna i zabrinuta.

— Ne bluni, stara! — odgovarao je Jurenda vazda nabusito i vazda jednako.

— Upraska' će ga! (Probosti će ga).

— Koga? 'El' njega?!

— Njega, njega.

— Bog s tobom! A 'ko bi ga upraska'?

— Koji vo' il čobanin. I vragu ga je već dosta.

— Kukavica si ti i 'rđa, moja stara! — odgovarao je redovno Jurenda i prekidao razgovor.

Njezina je bojazan bila, doista, neopravdana, jer među čobanima nije nitko ni pomišljao, da Vinotu napane. Čovjek čovjeku ne čini štete na blagu. Obračuni se prave sa ljudima, a ne sa volovima. Ni među blagom se nije mogla primijetiti niti sjenka kakove urote. Kravice su ga tugaljivo promatrale, a volići mu se uklanjali. Kada bi kojega uhvatio i prisilio na borbu, on bi se srčano branio, dok ne bi iznemogao, a zatim spretno izmakao, Vinota pobjednički zaduščao i time bi sve bilo izravnato.

Uza sve to, Maša nije imala mira, već je vazda natucala Jurendi, da bi »to tribalo nikako drugačije urediti«.

— Ne bluni, stara!

— E, vidi'ćeš. Svakom baku parotina na boku. Da Bog dâ, da se ja privarim.

Baš istoga toga dana, kad su to njih dvoje govorili — bila je svijetla, sunčana nedjelja prije podne — seosko se blago u Grabaru, kod Briščića, razmililo po rosnoj travi kao poslenici na njivi. Jedini je Vinota stajao uzdignute glave i njuškao na sve strane kao lovno pseto. Bio je nešto ljutit i nemiran, te svaki čas ispod glasa muknuo, kao tele za sisom, okrećući se sad na jednu sad na drugu stranu.

Nedaleko je od njega mirno pasao Markezanov Vilaš, jak i čvrst vol od koje četiri godine. Nije bio ni on domaće krvi. Siv, otanak, a ogromnih vilašastih rogova, koji su na vrhovima bili oštri kao igle. Bio je izvrstan radnik, a miran, da su ga i djeca hvatala u jaram. Nije bio ni bojdžija.

Kada se je Vinota toga nedjeljnoga jutra nemirno i usplahireno ogledavao, nenadano mu se ustavi pogled na Vilašu. Iza nekoliko hipova baci pogled oko sebe, kao da gleda, gdje su čobani. Nije nikoga opazio, jer je jedan momčić smotao neku curicu u grmeče i komušao je, dvije se djevojčice titrale, a ostali su se čobani na puceta plóvali. Kako je paša bila rosna i dobra, pa blago mirno, čobani su se posve odali igri i zabavi, te Vinota ne opazi nikoga, tko bi na njega viknuo i zagrozio mu se.

Opet ustavi pogled na Vilašu i, nenadano se i neočekivano, bez glasa, ispodmuča, zaleti svom snagom na njega. Vilaš opazi u pravi čas navalu — očito je bio na oprezu pred silnikom — trgne se i okrene, a Vinota to ne primijeti, jer je bio glavu posve pritulio k zemlji, da protivnika bolje pothvati rogovima. Kad je promašio glavom kraj Vilaša, ovaj ga ubezumljen i prestravljen podhvati glavom i strahovitom mu snagom zabi oba roga u trbuh.

Vinota rikne očajnim glasom, izvije se na stražnje noge i promiješa utrobu rogovima, koje Vilaš nije mogao tako žurno osloboditi.

Čobani su se trgli, a momčić im iz grmeča dobaci, jer mu je bilo teško napustiti igru:

— Ništa, ništa, dico! To Vinota dušča.

— Oddušča' je! — vikne jedna djevojčica, koja je otrčala, da vidi, što je to bilo, i opazila, kako Vinota tetura, a za njim se vuku dvije povlake krvi i crijeva. Čas je iza toga pao i klonuo.

— Ma, on to samo dušča! — ponovi dječačić iz grmeča.

JOŽIĆA TEJACI

Tele nije osobito pametna, ali je svakako veoma umiljata i dobra životinjica. Kad ojača na nogama i počne skakati, onda je plašljivo, no ubrzo i to prođe, pa se dade lako i hvatati i milovati i goniti. Malo po malo postaje posve običnom domaćom životinjom, najobičnijim govečetom.

Uza svu tu prirodnu dobroćudnost i pitomo nastrojenje, zahtijeva i goveče, najobičnije goveče, da se s njime postupa kao sa domaćom životinjom, koja je i korisna i potrebna. Kada se čini drukčije, mogu nastati zapletaji, kakove često ne bi nitko mogao očekivati.

Tako je bilo, eto, sa Jožića teladi. Otkad je Ive preuzeo gospodarstvo iza svog pokojnog oca Jose Vrkljana, podizao ga je i pridizao iz dana u dan, a osobitu je pažnju posvećivao kravama i teocima. Volova za rad redovno nije držao, jer je imao konje, pa s njima obavljao sve poljske poslove, a u slobodnijem vremenu kirijao.

U to je vrijeme imao, među ostalim blagom, šestero teladi, sve ispod godine dana, a jedno ljepše od drugoga. Bilo je proljeće. Ive je odredio, da se teocima ne bere trava i ne nosi u štalu, već da ih dnevno izgone u ograđen vrt pod Glavicom. Sa izgonom i dogonom je bilo s početka velike muke, jer je telad obijesna, a ni ne zna, da ima noge, pa udara njima bezobzirno i o drvo i o kamen, skače, štrklja se, utrkuje, preskače i utiče, kao da bježi pred obadima, i ako je istom rano proljeće.

Kajana je, Ivina žena, vazda gledala, da se ona bavi sa tim nestašnim obješenjacima. Uzela bi u ruku soli, ušla k njima u kočak u štali i svakom dala,

da malo lizne, a zatim bi išla pred njima. Teoci bi se natisli za njom, pa bi ih dijete, koje bi išlo za njima, da ih goni, jedva stizalo. Na isti način ih je i kući dogonila. Prvih je dana to bio dosta težak posao, dok bi prešli ono nekoliko stotina koračaja, no ubrzo su se naučili i dosta mirno i odlazili i dolazili, pa je Kajana prepuštala i samoj djeci, da ih odrenu ili dorenu kući, a najčešće je poslala najmenicu Milevu, kad ne bi sama mogla ići.

Mileva je bila prilično ograničena, no lijepa, okrugla djevojka od kojih dvadeset godina, rodom iz Raduča. Bila je veoma milokrvna kao pijavičica, pa se priljubila kući i Kajani kao rođena i zvala je majkom kao i njezina djeca. Za kuću bi ne samo metnula ruku u vatru, nego i glavu dala, pa je s toga i bila u kući kao domaće čeljede. Služila je vjerno i odano već dvije godine i nikada nije bilo razloga, da je psuju i karaju osim nešto iz početka službovanja i to samo zbog toga, što se je za svaku malu klela Bogom.

Domaće djevojke ne smiju ni vragnuti, a ni najstarije ni najljajavije se žene tako nikada ne zaklinju. Nikada! S toga je Kajana neprekidno svjetovala i klepala, dok se Mileva nije odučila. Iza toga je bilo sve u redu, miru i zadovoljstvu. Primjećivala je Kajana, da joj tu i tamo fali skorupa, da je odrezan komad sira, da je manje masla, nego li ga je ostavila, i još ovakove malenkosti, no vazda je o tome šutjela. U nje je sedmero djece, pa su joj sigurno ona pomagala trošiti, a istrage nije nikada htjela voditi, jer je bila take naravi. Kad bi god opazila, da joj česa nestaje, preostatak bi sakrila ili zaključala i šutjela.

Prošle zime opazi, da se sijeno iz štale strašno brzo troši i upozori Ivu.

— Ja sam po kiriji, a ti kod kuće, pa pazi, kako dica daju blagu — odgovori on.

I ona je i pazila i najčešće sama hranila, ali ipak — sijeno prebrzo nestaje. Jednoga jutra, u cik zore, opazi trag, posut sijenom, od štale, pa ravno u dvo-

rište jednoga susjeda. Kajana se skameni od čuda i zabezeknuto se zagleda u vrata na sjeniku, kad opazi, da ih netko iznutra otvara. Ona se skloni za jedno drvo. Vrata se otvore širom, pokaza se koš pun sijena, a za košom — Mileva. Lagano se je i oprezno spustila niza zid, uprtila koš i pošla istim tragom.

Kajana požuri za njom. Išla je oprezno, da joj snijeg prejako ne škripi pod opancima, a ipak se je žurila, da joj Mileva ne izmakne. Pustila ju je, da zakorači u susjedovo dvorište i onda uhvatila za koš.

— Vratide se, divojko — rekla joj je šaptom.

Mileva se je trgla, spustila koš u snijeg i htjela pobjeći. Nitko ih nije opazio, jer je još spavalo cijelo selo.

— Ne, ne — šaptala je Kajana. — Uprti koš i nosi ga nazad.

Djevojka je poslušala, lagano podigla koš na rame, počela jecati, i nosila, a Kajana za njom. Kad je istresla sijeno, pokrila je Mileva oči zaslanom i počela glasno ridati.

— Ne revi! — reče joj Kajana oštro i odrezano. — Sad i ti znaš, da znam, kud odlazi toliko sino! Gori je unaj, 'ko ga uzimlje, neg ti. Eto — — — Znaš! — isprsi se Kajana, digne ruku i nadvije se nad djevojku. — Znaš, pas'i skote — — — Znaš — — Ja tebi ka' mate' rođena, a ti, vražija krvi, ovako meni — — —

Spustila je ruku, duboko odahnula i obrisala čelo od ledenog znoja.

— Imali smo već mnogo najmenika i najmenica — — Mnogo — nastavila je Kajana iza oduže stanke. — I nijedna nije bila taka. Eto — — — Sad, kun da nije ništa ni bilo. Nikom ni riči, a samo još 'ednu slamku uzmi, svojom ću te rukom zaklati ka' pile.

— Ne ću, majko, nikad više! — odgovori Mileva, osuši suze i smiri se, kao da nije ništa ni bilo. — Nagovorije me je.

— Znam, al kako te ne nagovori, da skočiš u Povore? Na to te ne bi moga' nagovoriti — 'e li?!

— upita Kajana, promatrajući je i čudeći se, kako se ona to brzo umiri. Bilo joj je očito, da je plakala samo iz straha.

Tako je to svršilo. Kajana nije ni Ivi pripovijedala, što je vidjela, no sijeno je sporije trošeno i Mileva bila povučena i mirna. Pritajila se kao miš, a odana i vjerna kući, da bi glavu izgubila za svaku malenkost prije, nego li bi komu što dala ili propustila.

Kajana ju je motrila i podsmjehivala se, kad bi god Mileva osobito isticala svoju odanost i spremnost, da se za kuću i potuče, ako treba.

— Sve j' to naše, pa kun' da mi je i ćaćino — rekla bi češće tako, da je Kajana svakako čuje.

— E, a da — potvrdila je vazda Kajana i neprimjetljivo se smješkala.

Zbog toga osmiješka, zbog ovoga osjećaja, kojega nije izgovorila ni pred samom sobom, nije Kajana slala Milevu sa teocima, dok se nijesu posve smirili i naučili, da izlaze u pašu. Kad je vjerovala, da ih može goniti svako dijete, povjeravala ih je i Milevi.

*

— Na, volis, vrag u te puka'! — vikala je Mileva. — Ako te pretovarim, zapamti' ćeš me.

— Ne tako, sinko! — opomene je Kajana. — Blâgo vidi, 'ko mu je dušmanin, ko prijatelj. Ne tako!

— Ja samo tako vîčem, a volim i', moje mi duše, ka' oči u glavi.

— Vidim, vidim — odgovara Kajana i odlazi tobože za svojim poslom, a iz prikrajka motri, kako Mileva goni telad.

Nije imala srca za blago, pa sve badava! Pritajuje se, pretvara se i prenemaže, al joj svaki čas izbije prava ćud bilo u riječi, bilo u osmijehu, bilo u djelu. Kajana se ozbiljno zabrinula i počela pomišljati, da se rastanu. Nije za njezinu kuću, a vjenčale se nijesu, pa se mogu i rastati. Odluči, da će govoriti sa Ivom.

Međutim je Mileva gonala teoce, psovala ih, udarala i vječno se s njima svađala, kao da telad razumije, što se ona grozi i kune. Razumije se, da je veoma pazila, da Kajana ne čuje i ne vidi njena postupka. Teoci su je se bojali kao živoga vraga, pa kada bi im se ona približila, svako bi gledalo na nju kao krme na sjekiru, izmicalo se i podiglo glavu, kao da sluša daleku i opasnu grmljavinu. Uza sve to — telad ostaje telad: kad su se jednom primirili i pomirili se sa sudbinom, da ih tjeraju na pašu samo za to, da im — drugi popije mlijeko, išli su mirno iz dana u dan. Bježali su od Mileve, uklanjali joj se i obilazili je u velikom krugu, al su ipak zdušno i pokorno išli na pašu.

Baš je one večeri došao Ive iz Dalmacije. Dovezao je u Lovinac robu, iskrcao i u prvi suton već bio kod kuće. Kajana ga je dočekala pred kućom i upitala, kako je putovao.

— Dobro sam putova', al mi je sve ništo čudno — odgovorio Ive nevoljko. — Nije mi ništa, a jopet i 'est.

Žena ga je zabrinuto gledala, prišla i pomogla mu, da pusti konje ispod kola i ugnala ih u štalu.

— 'Este li vi svi zdravi? — upita Ive.

— 'Esmo, 'vala Bogu — odgovori Kajana i već htjede da mu počne pripovijedati, kako je odlučila, da se raskrsti sa Milevom, no predomisli se. Nije ga htjela s tim zamarati, kad joj je već kazao, da se ne osjeća najbolje.

Malo iza toga dođe susjed Josipać i stane pred kućom.

— 'Este li? — javi se on.

— Evo — odgovori Ive, sjedajući pred kućom na stočić. — Sidi tu na panj.

— A nu. Mogu — odgovori Josipać. — Nego, tije sam ti reći, da unaj vrag radučki progna tejace.

Ive ga začuđeno pogleda, jer nije razumio, o čemu govori.

— Mileva! — rastumači Josipać. — Uno još i nije blago, man pina Božija, pa ne zna, a una ka' bisna babuljem i cilim rustima za njima.

— Bluna! — reče Ive, ne posvećujući osobite pažnje i ne dajući velike vrijednosti toj vijesti — Una j' ka' i telad! 'Ednaki su.

— 'Est to, al će i' rasplašiti i zastrašiti, pa nikad iž nji' pravog govečeta.

— A, vidi'ćemo. Morda da i ne će.

— Što to veliš, Joso? — javi se Kajana iz štale.

Josipać ponovi svoju priču i još doda nekoliko psovki i prokletstva na Milevinu glavu.

— 'Est uno nimo blago — tumačio je Josipać — al se i š njim mora lipo i pametno.

Kajana ne reče ništa, već pođe ravno pred Milevu. Srela ju je nekako u pola puta. Čim su je teoci opazili, počeli su se javljati i poletjeli prema njoj. Svako je pomilovala i među njima pošla kući. Mileva je išla iza njih.

— 'Esu li bili mirni? — upita Kajana.

— Daaa, 'esu! Ka' bijesni su skakali po vrtlu. 'Edva sam i' pognala — odgovori djevojka.

Ni Kajana ni Ive ne spomenuše Milevi, što im je pripovijedao Josipać, a kada su legli, Kajana odluči, da se izjada Ivi i sve mu reče, što je vidjela.

— Nema tu, man' vražije srce i vražija duša — govorila je Kajana šaptom, da je djeca ne čuju. — Amo lisiči i sve, eto, mile — lale, a tamo i ukrade i odnese i ubi i — svi' sedam smrtni' grija.

— Nemoj tako — mirio je Ive. — Morda se ti varaš.

— Ja sam šutila, dok nisam vidila na svoje oči — odgovori Kajana — a šutila sam i kad sam vidila. Mislila sam, da će biti bolje.

— 'Prije si je 'valila, čemu kraja nije — prigovori Ive.

— Pa, eto: 'Esam. Pritajivala se ka' prase u koprivama. Ko bi bije reka', da j' u njoj 'ajduk?!

— A, što 'š sad?

— Ja mislim, da je pošaljemo kući.

— Kako ti drago — prošapće Ive, okrene se na bok i dosta teško zastenje. — Tribala si odma' — —

— Uprav tebi nije dobro — reče Kajana.

— Nije mi ništa. Samo tako — — — Ništo me tišti.

I sada mu je pripovijedala, kako ju je zatekla u krađi.

Probudili su se u zoru i redovno ustali. Ive se tužio, da ga probadaju tištavci, ali je ipak još mogao i ustati i raditi. Kajana se je veoma zabrinula zbog njega, jer je uvijek bio zdrav kao drenovina, a ovaki obično naglo obole i svrše. Nije ona, doduše, još pomišljala na najgore, al je ipak bila smućena i nevesela. U takom je raspoloženju izišla pred kuću baš u času, kad je Mileva ogromnom štapinom gonila teoce iz tora i udarala po njima, da su se sve svijali.

— Dosta j' toga, divojko! — reče Kajana odrezano i hladno. — Dosta mi je tvoga!

— A što, majko?! — upita Mileva kao iznenađena.

— Ništa, ništa — odvrati Kajana. — Sad ti izlazi godina, pa 'š kući.

— 'E l' ja?! — zabezeknu se djevojka.

— Ti, ti.

— Nemoj, majko — poče ona plačnim glasom. — Ti se šališ. Što ću ja kod kuće?!

— Ne šalim se — odgovori Kajana i ode u kuću, a Mileva okrene teoce u vrt pod Glavicu. Kad ih je ugnala i za sobom zatvorila ljesu, ogledala se je na sve strane, pa kad nije nikog opazila u blizini, počela je nemilosrdno udarati štapom, kud je samo koje tele stigla. Kako je, međutim, vrt veoma velik, nije ih mogla stizati i udarati, no toliko ih je zaplašila, da su kao divlje zvijeri bježali i navaljivali, da preskoče ogradu i uteku. Vidjevši, da ih ne može stići, Mileva se povrati k ljesi, sjede na kamen i duboko uzdahne, pa otpuhne kao u teškome pijanstvu. Teoci su se ustobočili na posve protivnim stranama vrta i

unezvjereno gledali u nju, kao da očekuju, kad će opet nasrnuti na njih.

— Tako una meni za sav moj trud i muku — prošapće Mileva, ljutito kresne štapom u gromilu kamenja, pa naglo ustane i pođe kući.

*

— Nije una zla — govorila je Kajana Ivi — al je u njoj pakleni vrag.

— E, a — — 'e l' zla il nije, ako j' u njoj vrag?! — odgovori Ive i nasmiješi se svojim dobrim, blagim smiješkom.

Za njega su pripovijedali, da se uopće ne zna naljutiti i da nije u svojih pedesetak godina života nikom ni na žao učinio, a kamo li, da bi kome naškodio ili ga uvrijedio. Njegov su mu mir i vječna dobra volja donosili na svakom koraku samo uspjeh, poštovanje i sreću, te su ljudi vjerovali, da Ive može usred Velebita ili usred Obrovca ostaviti posve sama kola i konje, pa da mu ništa sa njih nitko ne odnese.

Kad mu je Kajana pripovjedila, kako je Milevu uhvatila u krađi, problijedio je, kao da mu je srce prestalo raditi, naglo prešao rukom preko čela i šutio. Nije ni riječi rekao, i ako je osjetio, da mu se nutrinja nekako steže i mota kao u grču. Iza duže šutnje progovori i reče:

— Nesritnica!

I ništa više. Poslije ju je branio i zagovarao, jer mu nije duša podnosila, da vjeruje.

Njemu je i sada teško vjerovati, i ako zna, da Kajana govori istinu. Ne može se pomiriti sa uvjerenjem, da ga krade ona, koju je iz najveće sirotinje uzeo i metnuo k svome stolu među svoju rođenu djecu. I nije pravio nikakve razlike među njima. Skupa su radili, skupa jeli i skupa spavali. Mileva je bila njegovo dijete, na njegovoj duši i njegovu srcu. I sada — on zna, da ona doista krade i nosi susjedu! Teško se je poštenu čovjeku pomiriti sa takim znanjem.

— Vražija je i od vraga! — potvrdila je Kajana. —Ja sam sve karala i svitovala, a ona se pritajivala i pretvarala, al ovo sada sa ovim tejacima — to j' već prišlo!

— 'Est to — reče Ive, teška srca. — I meni je to najžalije.

— Oprostila sam joj, što j' sino krala, oprostila sam joj, što mi je svaki lonac poskorupila i svaki zdijanjak sira obrizala, al ovo ne mogu.

— 'Est to — potvrđivao je Ive. — A kako j' prije bila dobra za blago?!

— Daaa, moj Ive! Kakav, dobra?! — začudi se Kajana. — Nisam ja tebi 'tila vaik svaku naticati na nos! Nikad una nema u rukami pruta za blago, dok joj ga ja ne utisnem u šake, man janjce goni nogami, a ovce i goveda uzbija babuljem i rustima, al ti nisam 'tila govoriti. Sirota j', velju, i ne zna i nije vidila, pa će naučiti, a una — k vragu i po vražiju.

Sunce se je već posve spustilo na zapad i palo na veličanstvenu bijelu kupulu Svetoga Brda kao umoran putnik iza teška i naporna hoda. Ive se zagleda prema njemu i podiže ruku nad oči, pa se zanese mislima, no naglo se trže i uhvati se za slabine.

— Što ti je? — upita ga uplašeno Kajana.

— Ništa, ništa — odgovori on i pri tome smrče lice, na kojem se je odrazivala bol i patnja.

Kajana ga je zabrinuto promatrala, no nije se usudila, da ga dalje ispituje, jer on to nije nikada trpio. Kad je nešto rekao, ili je bilo samo tako, kako je rekao, ili više ništa nije htio da reče.

— Pobibli Jožića tejaci! — razliježe se glas male Marije Milkana Bilovića. Trčala je prema selu preko njiva i u sav glas ponavljala istu rečenicu, kao što se berjače na požar ili pustijače na vukove.

— Što, što?! — trže se Ive.

Kajana ne progovori, već potrči prema onoj strani, s koje je dopirao djevojčin glas.

— Pobigli Ivini tejaci! — počeše vikati i drugi seljani, i za čas se uskomeša cijelo selo. Ljudi su se

i žene baš vraćali kućama sa dnevnih poslova, svi su se skupljali i svi se sada usplahiriše i uskomešaše.

Međutim je mala Marija dotrčala među kuće i na dušak ispripovijedala, kako su teoci još u vrtu bili nemirni i htjeli preskakivati preko ograde, koja je podignuta od visokog suhog zida i završena trnjem, pa ih je Mileva zbog toga mirila, a oni se još više uplašili i kao vileni bježali od nje. Kad je otvorila ljesu i pognala ih kući izletjeli su iz vrta, kao da su bačeni iz praće i umjesto da okrenu putem kući, udariše kao divokoze na desno, kroz ogratke iza Gradine, pa ravno na Ponore.

— Uštrkljali su se i utekli — pričala je mala. — A nema obada. Noć je. Bižali su i od goveda.

Svi su seljani bili izvan sebe od čuda, jer se još nikad nije čulo, da se je nešto slično dogodilo. Desi se, da teletu pukne ogrljak na vratu ili da prekine konopčić, pa se zaigra i poleti, ali nikada ne ide daleko i vazda bježi govedima.

Žene su se zgledavale, kimale glavama i slutile neko neobično zlo i Božiju kaznu, a ljudi su bez riječi i dogovora žurno pošli, da stignu i dorenu telad. Ive je bio prvi i daleko odmašio pred svima, a Kajana za njim.

— Susta'će, pa ćemo i' lako ujtiti — govorio je Josina Dakanov, a Milkan Bilović je tvrdio, da će u škrapama i gramilama kamenja polomiti noge i stradati.

— Daaa, brate moj! — usprotivi se Stípula. — Kako i' ne polome srne i divokoze?!

— Razmeđili su — odvrati Milkan.

Ive je iz svega glasa zovnuo Milevu. Nije se odazvala, a nijesu je nigdje ni vidjeli, jer je već gusta noć pala na cijeli kraj kao teška crna haljina. Ljudi su vješti i pomrčini i kamenju, pa su išli prilično sigurno. Tu i tamo se koji poskliznuo, ali se je vazda vješto održao na nogama i nastavio put. Ne vide oni kamenja, ne vide ni jama ni provalija, ali im je svaki kamen, svaka gromila, svaka mala ravnica

tako poznata, tako je jasno vide i zatvorenih očiju, da idu lako i dosta sigurno.

Počeli su i drugi dozivati Milevu, no ona se nije javljala. Već su obišli Gradinu, stigli su i na Ponore, no ni teocima ni Milevi nigdje ni traga ni glasa.

— Iziš'će i' vuci — reče neki, kad su svi stali nad Ponorima i neodlučno razmišljali, kud bi i što bi.

— Jadna ti sam i kamena! — javi se Kajana.

— Muči! — odreza Ive. — Uprav mi se učini, da sam ništo čuje.

— Daaa! — zanijeka Josipać! — Mrak ka' u rogu, a mir ka' u grobu.

— Samo da dite nađemo — opet će Ive. — Mučidete!

Opet je zovne iz svega glasa.

— Ni vraga njoj ne će biti — reče Josina — Iz Raduča j' una!

Ive opet zovne. Glas mu je podrhtavao i bio dosta slab i nesiguran.

— Pušti 'ajduka k vragu — javi se Josipać — a mi 'ajmo tejace tražiti.

— Ne griši duše! — odgovori Ive nevoljko. — Nađimo dite, a tejacima, što Bog da. Ne će im, ako Bog da, ništa biti.

— Nude, da je ja zovnem — reče Josina i razvali od uha do uha kao iz topa.

Svi priguše dah i slušaju. U obližnjem grmu prosuka nešto kroz suho lišće i grančice.

— Zmijurina — šane Kajana i prekrsti se.

Kamenje sablasno odjeknu, Ponori muklo huknuše, a brda odjeknuše Josinovim glasom. Svi slušaju. Jeka pade u doline i nestade među grmljem i kamenjem. Čas iza toga odjeknu tamo sa Ograda Milevin visoki, tanki glas.

— 'Vala Bogu! — šane Ive i brzo dodade prema Josini: — Reci, nek iđe kući.

Josina posluša, Mileva se opet javi, a među ljudima nasta žamor i dogovaranje.

— 'Ajmo i mi kući — reče Ive. — Ništa ne vidimo, pa ne koristi, da bazamo. Uni su se sad nigdi stisli i ne će do dana ni maknuti.

Neki su mislili, da bi ipak trebalo ići za njima, da ih ne bi vukovi poklali.

— Ne će — tvrdio je Ive.

— A i ne će, kad su tvoji — potvrdi Stipula. — Da su moji, ne bi od nji' ostala do sutra ni 'jedna kost.

I Kajana je mislila, da bi ih trebalo tražiti, no nije htjela toga reći, jer je pomišljala na Ivinu slabost, pa je željela, da on čim prije ide kući, a onda nije htjela nukati ni druge ljude, da se lome u toj pomrčini.

— Da i' i nađemo — opet će Ive — samo bi' i' još više uplašili. Ne bi' i' mogli noćas dognati kući, pa bi i' morda uprav mi nagnali na vukove.

Ljudi su bez iznimke bili spremni, da traže, dok ih god ne nađu, jer je to svaki smatrao svojom najsvetijom dužnošću, no uvidješe, da bi Ive mogao pogoditi, te se zaputiše u selo.

Išli su lagano i oprezno, ali i tako sigurno, da bi svatko, tko ne pozna to kršno kamenje i te ljude u kamenu, pomislio, da imadu neko čarobno oko na svojim starinskim opancima oputarima. Jedan drugoga nije vidio, ali su se osjećali i pazili, da se ne sudare, a Kajana se je neprestano držala Ive, da mu bude u pomoći, ako ustreba. Misli su joj munjevitom brzinom sijevale čas na izgubljenu telad, sad na Ivinu bolest, a na samu bi sebe pomislila samo, kada bi se malko nezgodnije omakla sa kamena.

Ljudi su šutjeli, pa bi se samo tu i tamo koji javio kakvom opaskom o pomrčini ili i o teocima.

— Ne će im ništa biti! — reče Josina Dakanov. — Tako sam i ja u njijovoj dobi uteka' u Šlavoniju na ciglanu, pa mi ni vraga.

— I stric Dakan te nije ni tražije! — dobaci Josipać.

Na rastanku se dogovoriše, da će svi još prije dana u Grabar, jer će poslije teoci za pašom odlunjati, a ovako ih mogu zateći na konačištu.

*

Milevu nađoše u kući. Sjedjela je kraj vatre i pričala djeci, kako su teoci povilenili i utekli, a djeca zinula i svaku joj riječ otkidala sa usana.

— 'Valjen Isus! — reče Ive, ulazeći.

— 'Valjen Isus! — reče i Kajana, a ukućani odgovoriše.

Oboje sjedoše na tronoge stočiće kraj vatre i oboje šute. Kajana sve breca i htjela bi naletjeti na Milevu pitanjima i psovkama, no svladava se i čeka, da Ive prvi progovori, a Mileva se povukla u kraj kuhinje, da ne zapinje za oči. Ive nekoliko puta duboko otpuhne, popipa se više desnog kuka i nekako se čudno i mučno protegne.

— Boli te? — javi se Kajana.

— Prisiklo me po životu — odgovori on i baci pogled na Milevu: — A 'esi li vidila, kud okrenuše?

— U Grabar — odgovori Mileva i sa tom joj se riječi prolomi iz grudi težak plač i jecanje.

— Sad je kasno — reče joj Ive savršenim mirom. — Drži tičicu, dok je u ruci. Kad je već na grani, unda j' kasno.

— Aeee — — otegne Kajana teškim, dubokim glasom, kao da ga od duše otkida. — Ovako čudo nisam vidila ni čula, otkad sam pala na svit.

— Sad, što Bog da — reče Ive. — Ne triba tu sada — — — Eto! Bili smo i prije brež nji', pa ćemo i jope, ako triba, al, eto — — —

Uzeo je ožeg u ruku i počeo njime šarati po lugu, no ubrzo ga pometne na zemlju, upre laktove na koljena i podboči glavu.

— A nu — javi se opet Ive. — Daj, Kajo, večeru, da dica ídu, pa u slamu.

Kajana ustane, uzme veliku drvenu zdjelu, iskrene u nju lonac graha, a zatim metne na sred kuće veliku okruglu »stolicu« i digne na nju zdjelu.

— Primičite se — reče, dohvaćajući drvene žlice iz košarice, koja je visjela na zidu.

Ive se glasno prekrsti, a svi za njim osim Mileve. Ona je još uvijek glasno ridala.

— Za čim ti sad cmoliš? — upita je Ive.

Nije odgovorila.

— Primiči se — reče joj dosta oštro. — Sad je kasno plakati, ako j' za tejacim, a ako plačeš za svojom pameti, unda ne koristi.

— Ja ni ne plačem! — javi se Mileva nenadano i čudnim glasom kao sa drugoga svijeta.

Svi se trgoše i zagledaše se u čudu u nju. Žurno je brisala oči i nos, primakla se stolici, podvila jednu nogu, sjela na nju i uzela žlicu. Tu i tamo joj se otkinuo iz grudi suhi jecaj, no i to sve rjeđe i rjeđe, dok se nije posve stišalo. Čulo se je samo muklo udaranje drvenih žlica o drvenu zdjelu.

— Ja ne znam — javi se prva Mileva — 'esam li povilenila ja il tejaci?

— I ti i uni — odgovori Ive brzo, kao da je jedva dočekao, da se prekine taj teški i neugodni muk. Upravo nije razumio tog naglog preokreta u Milevi, pa je čekao, da vidi, što će biti dalje.

— Ja im nijesam kriva — reče ona.

— Eee! Bluna si ti, pa ne znaš — odvrati Ive — Kakav je čoban, tako mu je i blago! Zapamti: u vilena i arumna čobana i blago vileno: ovnovi se tuku, voli bodu, krave se ne dadu musti, a janjce ne moreš na paripu stići!

— Što sam ja kriva?! — usprotivi se Milena oštro i povišenim glasom.

— Žderi, prisilo ti! — vikne na nju Kajana, koja je sva kipjela od bijesa i srdžbe, a onda reče Ivi: — Gori si od gada, kad z gadom divaniš!

— Bog s tobom — reče joj Ive blago. — Sad ti ljutnja ne koristi: Tejaca nema.

— Nema, nema! Ne bilo ni nje! — odvrati Kajana istim glasom i opet navali na Milevu: — Čim zora zabili, čisti! Eno ti Raduča, pa tamo rastiraj,

ako ćeš i Radučane i njijovo blago, al kod nas više, lje, ne ćeš.

— Ja ne iđem nikud neg u Grabar, dok ne nađem tejaca — odgovori Mileva potpunim mirom i pri tom se, učini se Kajani, malko i osmjehne.

— Samo ti odlazi — reče Ive mirno. — Dosta, da si i' rastirala, a mi ćemo već, kako nam Bog da i brez tebe.

Mileva je zamuknula, no u glavi je snovala, što će i kako će. Više nije ni sa djecom ni riječi progovorila.

Ive je pojeo samo nekoliko zrna graha, odložio žlicu i prekrstio se, a na Kajanin zabrinuti pogled odgovori:

— Ne mogu. Ništo mi je teško u žličici.

Cijele se noći nije smirio, ni oka stisnuo, pa mu je Kajana nekoliko puta kuhala kimljena i metvice. Svaki put je popio po nekoliko gutljaja, ali bez koristi. Obuzela ga teška vatra i slabina, pa nit je mogao ležati nit je mogao ustati.

Kad su ljudi u neko doba noći pokucali na prozoru i zvali ga, da idu u Grabar, Kajana im je plačnim glasom rekla, da ne može ni ustati, a kamo li da bi kuda išao.

— Pò rane botre — reče Milkan zabrinuto — ne će biti dobro. Sve se bojim za njega.

— I ja se bojim — potvrdi Josina Dakanov. — Njega još nije nikad ni glava zabolila niti mu je još nestala igla iz kuće. Ovaki unda — na 'ednom! I ja se bojim.

Kad su već odmakli dobar komad puta i sa istoka zablijedjele prve zrake zore, stiže ih Mileva.

— Zar i ti s nama?! — upitaše nekolika u jedan glas.

Ona se je samo smijuljila i blejala u njih, kao da ih ne razumije, a očima je išla s jednog na drugoga, kao da bira, kojega bi za sebe.

— Ja bi volije, da tebe tu nema — reče Josina. — Kad tebe tejaci opaze, misli'će, da j' vrag i nikada i' više u Ivinoj štali.

Neki su se nasmijali, neki samo šutjeli, a Mileva nije promijenila izraza na iicu.

— Znaš li, kud su okrenuli? — upita Josinać.

— U Grabar — odgovori Mileva suho i odrezano. — Okrenuli su desno od Ponora i letili ka' da su krilati.

Čim su se primakli guštarama, raziđoše se svaki svojim pravcem.

Ive je odredio, da to jutro dadu blagu sijena, da se najede u štali, a zatim da ga djeca gone u Grabar i da ga cijeli dan samo gonaju na sve strane, e da bi se namjerili na telad.

Njemu je po danu malko odlánulo, al ipak nije mogao ustati.

*

Seljani se povratiše kući već u gusti mrak. O teocima su samo čuli, ali ih nijesu ni vidjeli. Pričao im je neki Šulentić, da ih je vidio još za rose kod Briščića. Kad su tamo stigli, čuli su od Budačkih i Babića čobana, da su ih vidjeli, kako lete prema Kosi Smolčića pod Velebitom.

Ive je ležao, šutio i slušao. Nije ih ništa pitao, kao da se njega to niti ne tiče. U duši je osjećao težinu, koja je bila neka smjesa od boli i srama. Kako je to, da se tako što dogodi baš njemu i njemu prvome, koji nije nikad nikom učinio nikakova zla?! I baš njemu? Nije mu toliko do štete, koliko do rugla i sramote. Ima ljudi svakakvih, pa će oko toga isplesti najveće priče i brbljarije. Osjećao je, da bi mu bilo najmilije, da se može do sita isplakati onako, kako plaču mala djeca, no suzama nije bilo ni traga. Ni sam ne pamti, kad je zadnji put plakao.

— I tako — reče Josina Dakanov. — Sutra ćemo opet podraniti, pa ćemo i' sigurno nigdi stići.

— A, eto, kako znate — progovori Ive. — Imate i vi svaki svoga posla.

— La! — začudi se Josipać. — Ne bluni, moj Ive! Sad je ovo najpriči posa'!

— A di vam je Mileva? — upita Kajana. — 'E l' i una bila s vama?

— Bila 'est — odgovori Milkan — al ja je nisam vidije, kako smo se jutros rastali.

Ljudi se u čudu zgledaše, kao da je traže jedan drugom u očima. Nitko je nije vidio od jutros.

— Mi se jutros razletili ka' paunov rep, pa i una vrcila nikud u stranu — reče Josina. — Ne će joj ništa biti.

— E, braćo moja! — zabrinuto će Ive. — More dite stradati — — —

— Vražije dite! — opet će Josina. — To bi se dite već udalo!

— Sve'dno, ljudi moji — odgovori Ive. — Sramota j', da ne znate, di je. Pošaljite koga prid nju.

Obećaše mu i odoše, dogovarajući se, koji će sutra u traženje, dok su bez ikakova dogovora bili odmah svi načistu, da pred Milevu ne idu, pa to više nijesu ni spominjali.

Kada su seljani nekoliko dana bez ikakova uspjeha obilazili Grabarom i ostalim podvelebitskim prigorjem, digoše se i susjedna sela, da ih što zamijene, što pomognu i pretražiše svaku dolinicu, svaku pećinu i svaku guštaru. Čobani su pripovijedali, da su ih vidjeli sad ovdje, sad ondje, no kako se nitko od odraslih ljudi nije mogao na njih namjeriti, nijesu djeci ni vjerovali, već se je počelo općenito držati, da su vuci već prvu noć imali bogatu gozbu ili da ih je netko pohvatao i odagnao u Dalmaciju.

Neki su predlagali Ivi, da bi otišli u općinu prijaviti i zamoliti, da i oružnici pođu u potjeru, no to je on najodlučnije odbio.

— Ne, pa i' moje oči nikad ne vidile! — reče on.

Ljudi ušutješe. Razumjeli su ga: ne mogu oružnici bolje tražiti za onu svoju jadnu plaćicu, neg ovi ljudi traže — za obraz. Ne može to biti, a ne će ni da se pronosi ta čudna i neobična nesreća. Teško mu je i boli ga. S toga mu i bolest ne kreće na bolje. Živ se pojede. Pa nije to dosta, nego sad ne zna ni za Milevu. K njima se u kuću nije povratila, a k roditeljima nije stigla. Već je dvaput slao čovjeka u Raduč, da vidi, je li tamo. Nema ni nje, kao da ju je zemlja progutala. Već je i Kajana išla tamo, da se isplače skupa sa Milevinom materom. Njezin su nestanak prijavili općini.

Prvi put su odrasli ljudi vidjeli teoce osmi dan iza bijega i to tamo pod Planom Balenskom, no kada su im se htjeli približiti, pobjegli su kroz guštare kao da je đavo u njima. Gonili su ih neko pola sata i tada ih izgubili iz vida. Uzalud su pretražili svu okolicu, sve grmeče i gudure. Više ih nijesu mogli pronaći.

Ivi su predlagali, da reče lovcima, nek ih pobiju. Bolje je i to nego da posve podivljaju.

— Već su podivljali — odgovori Ive. — Nemojte ih ubijati, pa što im Bog da.

Malo se dana iza toga i Mileva pojavila u Grabaru. Sastala se s čobanima i pripovijedala im, da je našla teoce i da živi zajedno s njima u nekoj pećini. Bila je sva izderana i raščupana, pa su je se čobani prepali.

— Jer ne ideš, Milevo, kući? — pitali su je.

— Ja nisam Mileva — odgovori ona. — Ja sam Sóka.

Dali su joj kruha, da jede.

— Ka' ćeš kući? — pitali su je dalje.

— Kod kuće sam — odgovori ona i ode prema Locićima.

Lutala je po selima i svakom pripovijedala, da u Grabaru imade šest jelena, koji je vole i slušaju, a seljani su, međutim, lomili noge za teocima i nijesu ih nikada mogli ni opkoliti, a kamo li, da bi ih pohvatali. Pojavljivali su se kao začarani, kao kakova priviđenja, kao zvijezda repatica i opet iščezli na nekoliko dana. Kad ih je god tko vidio, bili su vazda svih šestero i svi na okupu.

Ive nije više ni slušao ljude, kada bi mu pripovijedali, da su ih vidjeli.

— Bog im da' zdravlje — reče jedne zgode. — Ne će, da i' ko muze i da na njima ore — — — A nu! Nek se vrši Božija volja.

Kajana je išla Kićenici, da joj vrača i da se moli Bogu i zbog Ive i zbog teoca. Kad joj je počela pripovijedati, Kićenica je prekine.

— Znam, ćerce, sve — reče joj. — Čula sam od ljudi i znam. Moli se Bogu. Un zna, što radi.

Kićenica je bila stara, časna, ugledna i pobožna žena. Ako nije uvijek ni pomogla, ali nije nikad naškodila. Kada se je pomolila Bogu i tamo nešto radila i miješala, reče Kajani:

— Lud čoban —

— 'Est, majko — upade joj Kajana u riječ. — Nesritnica je šenula umom.

— — ubezumi i najpametnije stado — nastavi Kićenica.

— 'Est to — potvrdi Kajana i obriše suze. — Nije me, majko, štete, koliko sramote! Tejaci su bili mirni ka' janjci i mudri ka' dica, Bože, poštuj sveti Križ, koji je na dici. Bili su ka smišljeni, dok i' una prokletica ne poče gonati i udarati i mučiti.

— Nije nametnuto — opet će Kićenica — man rič Božija. Ne da toga Svemogući! Ni kamen ne smi čovik bez potribe bacati i kotrljati, a kamo li mučiti živo stvorenje. Trpi — do 'ednom.

— 'Est, 'est — potvrdi Kajana. — A, nude, majko, što j' sa mojim Ivom?

— Obolije — odgovori Kićenica —

— 'E. Obolije.

— I, evo, Kajo, da ti kažem na svoju dušu — reče Kićenica lagano, odmjereno i nekako potišteno: — budi mirna i ništa se ne boj. Un će tebe priživiti!

— Bogu mome 'vala! — reče Kajana zadovoljno i odahne iz dna grudiju.

— A sad, Kajo, odlazi. Moram i ja u Lovinjac.

Na rastanku je Kićenica ogrli i srdačno izljubi, kao da se ne će nikada više vidjeti.

To je bilo šest nedjelja iza dana Ivina oboljenja.

Kajana je mnogima pripovijedala, što joj je Kićenica rekla. Jedinom Ivi nije ni spomenula, da je bila kod nje, jer se je bojala, da bi se ljutio. On je Kićenicu i volio i poštivao kao i ostali, ali bi mu sigurno bilo krivo, kad bi čuo, da je Kajana zbog njega bila kod nje.

*

Sva su sela govorila samo o Ivinim teocima i svaki je čovjek smatrao svojom dužnošću, da ih i on traži. S početka su svi bližnji dane i dane provodili u Grabaru i tražili, a poslije su se dogovorno izmjenjivali tako, da je svaki dan bilo u tom poslu po nekoliko ljudi.

Bilo je sigurno, da se telad neprekidno zadržava u okolici od desetak kilometara, već su ih vidjeli svi, koji su ih češće išli tražiti, ali im se nitko nije mogao približiti. Bježali su i od ljudi i od blaga.

Nekako se je slično vladala i Mileva, s tom razlikom, što se je ona svraćala k čobanima ili u sela, da se nahrani, a zatim odlazila, da ne bi ni sama znala, kuda, kao što ni seljani nijesu znali, gdje se obično zadržava. Njezinu su bolest ljudi brzo rastumačili: i djed joj je sa očeve strane tako bazao, a ni otac joj nije posve zdrav. Kod nje je to u krvi.

To je razumljiva bolest i nesreća, ali — što je teocima?! Kako se to da rastumačiti?! Kad ljudi nijesu mogli naći shvatljivog razloga, hvatali su se bajanja i naklapanja. Da je po srijedi prst Božiji, to je bilo svakom jasno, no zašto je to tako i zbog česa je tako — to je velika, nedokučiva tajna. Nije toliko čudo, što se telad rasplašila i utekla, koliko je nerazumljivo, što se ne da pohvatati i vratiti kući. Neka je čobanin sav od vraga, neka je i sam vrag, potari ga, sveti Križu, ipak je blago pitomo, a kuća je kuća, pa bi se moralo vratiti, ne bi moglo tako bježati i od drugoga blaga, pa i od samih svojih matera! A ipak je tako.

Jedini je Ive prestao da se čudi i žalosti. Nepomično je ležao na svojoj slamnjači, zurio u strop i

s dana u dan venuo i propadao. Kajana je na prstima obilazila oko njega i vazda kušala, da ga razgovori i rastrese. On joj se je smijuljio, tu i tamo koju rekao, blago odmahnuo rukom i opet šutio.

Tako su prolazili dani i sedmice, a njemu sve gore i gore. Nije se toliko tužio na bolove, koliko je propadao, i kada ga je tko upitao, što ga boli, nije znao pravo reći, na što bi se najviše potužio.

— Tako — — Uprav mi i nije ništa — govorio bi slabim, osušenim glasom. — Samo tako kopnim —

I ostali su ukućani propali i potamnili u licu, kao da nikada ne vide sunca, a cijela kuća uvijena u neku tešku polutamu i omaglicu. Kajana je neprestano i po danu i po noći bila na nogama, pa čim bi se Ive maknuo u krevetu, ona bi mu se našla kraj uzglavlja.

— Što bi, Ive?

— Ništa, ništa. Samo ti sidi. Upočini.

Oči su joj upale i ovile se tmastim kolobarima, a leđa se izbacila i glava klonula. Jedva je vukla nogu za nogom. Ive ju je uvijek hvatao pogledom i kada bi je našao, ne bi ga s nje skidao.

— Obolila si mi, Kajo — reče joj uprav na desetu nedjelju svoga bolovanja.

Na te joj se riječi smrači pred očima i zatetura, pa bi bila sigurno pala, da se nije obočila rukama o krevet.

— Nije mi ništa — odgovori ona i jedva se spusti udno njegovih nogu. — Samo me tako pritislo — — —

Kad je pokušala, da se opet uspravi, pala je nice na pod, kao da su joj noge potkresane.

— Kajo moja! — vikne Ive, zaboravi na svoju muku i žurno ustane iz kreveta, da je podigne, no kako se je sagnuo, pane preko nje i u sav glas zajaukne.

— Kajo moja!

Djeca su dotrčala iz kuhinje, pala po roditeljima i ciknula u plač, ne znajući ni što se događa ni što

bi počela. Najstarija je, Marija, zovnula strica Juretu i strinu Ikaru, da joj pomognu.

Ivu i Kajanu položiše svako na svoj krevet. Bili su mirni i nepomični na ležaju kao povaljeno snoplje zrele pšenice, tek je Kajana tu i tamo duboko uzdahnula. Čim se je pročulo po selu, da je i Kajana klonula, počeli su ljudi dolaziti, da ih obiđu, a sela su još više zabrujala čudom i pričanjima.

Najpoštenija i najsretnija kuća, pa koliko zlo, kolika pokora — — —

Nijesu se mnogi mogli svladati, pa su i pred njima rekli po koju nezgodnu, na što bi Ive lagano nadigao svoje guste obrve, malko se na silu nasmijao i redovno šanuo:

— Bog zna, što radi — — —

Kajana je češće ponavljala veoma slabim glasom:

— Kud ja nju uze' iz Raduča — — — Kunda nema naši' cura — — —

— Nije to, Kajo — usprotivi se Ive — Božija j' to volja — — — I una j' nesritna.

— E, da j' Bog da, da j' mimo naše kuće.

Kajana je ležala samo tri dana i ugasila se kao lojanica na vjetru. Nije ni zajauknula ni proplakala, kad je zovnula djecu k sebi, da ih poljubi i blagoslovi. Na lice joj je pao prozirni mučenički veo, a oči sklopio tihi, mirni mrak.

Ive je napeto motrio, što se događa, no nije ni slutio, da je svršetak tako blizu, pa kada su djeca u jedan glas proplakala i počela očajnički dozivati svoju majčicu, on je opazio istinu, te mu suze potekoše niz osušene obraze.

— Kajo, srestro moja — prostenje i htjede ustati, no nije mogao.

Odveli su ga do njezine postelje.

— Čekaj me, Kajo! — šaptao je Ive, poljubio je u hladno čelo i prekrstio. — Sa' ću, nä, i ja za tobom — — —

Ona je umrla oko četiri sata poslije podne, a Ive sutradan oko podne.

Priredili su im zajednički sprovod, kakva nijesu upamtili ni najstariji ljudi. Iza lijesova se je zgrnulo desetak sela: i muško i žensko i staro i mlado.

Suluda je Mileva sa jednog brežuljka, sa Peršinca, promatrala dugu povorku i gunđala pjesmicu o svojim jelenima.

*

Teoci su do mrtve jeseni viđani u Grabaru i po ostalim velebitskim ograncima, a tada su nestali. Još do danas nitko ne zna, što je bilo s njima i kuda su dospjeli, dok je Mileva dugi niz godina krstarila po selima. Vazda je bila mirna i nasmijana. Svi su je zvali suludom Sokom, pa joj mlađi već nijesu ni znali pravoga imena. Većinom su je zvali samo — ludom čobanicom.

DAKANOV GAROV

Već se iz malena vidjelo, da će biti krasno pseto, pravi torni čuvar: noge čvrste, glava lijepa, oči žive kao žive žeravice, a u plećima širok kao june.

Dakan ga je donio u džepu od kožuna ili iz Ričica ili iz Smokrića i brižno ga krio putem pred svačijim pogledom, da mu ga ne ureče, a kod kuće je zabranio djeci, da ga nosaju i gnječe u rukama.

— Vidi' ćete vi psa! — govorio je ponosno, određujući ženi, da mu mora češće davati varenike »da ne ogubavi.«

Na maloga su svi pazili, prozvali ga Garovom, a kada je poodrastao, privezali su ga na lanac i pripeli kraj tora. Bio je veoma ljut i opak, te je lajao i na najbliže susjede. Ovi su se srdili zbog toga, no nije bilo druge, već da ga obilaze u velikom krugu. Svaki se je bojao, da će se otrgnuti i ugristi ga, a siromašni se Josipać nije usudio niti proći onom stranom sela.

Zbog toga su mu se ljudi rugali, a Josipać, onako u neprilici, obriše rukama nos, pa kaže:

— I ja sam ima' psa! Da mi je sada onaki, njega bi ja na Garova, pa neka se oni čušljaju.

— E, al Garov ne čeka tvog psa, nego tebe. Tebi će on gaće stresti.

— Zakla'ću ga, rose mi! — zagrozi se Josipać, no brzo se ispravi. — Ne ovako na viru, iz čista mira, nego ako se otkine, pa poleti za mnom.

— Moj brate! — usklikne Milkan Bilović — Unda ćeš ti dipliti prid njim niz Drage, da te ne će ni vile ujtiti, al kad te unda Garov privati, pripovida'će se.

*

Josipać je bio malešan čovjek, a dobar kao duša, pa su stoga svi zbijali s njim šale. On se nije stoga srdio niti mu se je itko zamjerio. Ni Garov. On je i njega volio, jer je bio pravi pas, dobar čuvar, a krupan, da ga je bila milota vidjeti. Josipać je često iz daleka promatrao, kako Garov stoji, uspravljene glave, načuljenih ušesa i sijeva očima oko sebe kao vojnik na straži, i vazda mu je bilo milo. Nije se u njemu budila zloba i zavist. Najzad, dobar pas u selu čuva ne samo gospodara, nego i cijelo selo, pa je svakako dobro, što je tu.

Međutim, jednoga dana vidje baš Josipać na svoje oči, kako Šimun Zoljov, tamo iznad vode, iz drugog sela, prođe kraj Garova kao kraj ovce ili kravetine. Ni da je zarežao, a kamo li da je na njega zalajao! A nije, da je spavao umornim dnevnim snom, već ga lijepo gledao, i — Josipaću se sve čini — mahao posve prijateljski repom. To ga je iznenadilo, pa odmah otide k susjedu Ivi Jožinu i pripovjedi mu, što je vidio. Ive mu se nasmiješi svojim blagim, dobrim smiješkom, po kojemu je bio poznat u cijeloj okolici.

— Moj Joso — reče mu lagano i odmjereno — ja sam sve mislije, da si ti pametan čovik.

— A da što sam, man pametan?! — iznenadi se Josipać.

— Bluna si, prosti' će Bog i tvoj obraz. Bluna si. 'Ko j' upamtije, da pametan čovik gleda, na koga laje čiji pas?! Nek laje, na koga 'oće.

— E, ne ljutim se ja, što un laje na sve nas najbliže kumšije. Nek laje, vrag š njim. Ja se ljutim, što un ne laje i na une iznad vode, kunda su mu uni bliži. Eto tu je nikakav vražji posa', tu! A sve bi reka', da Garov i nije kriv, nego mu gospodar i arumnjak unaj Dakan. Un to njega uči.

Ive se je smijuljio i nastojao, da Josipaća razuvjeri, no to mu nije nikako uspjelo. Od toga je dana Josipać svakom pripovijedao, da nije loš i naopak Garov, s njim bi se još i dalo, već sam Dakan. Počelo se i po selima o tome govoriti.

— Kakva ti to, Dane, imaš psa? — upita jednog dana Pejo Babić.

— Čudan pas! — odgovori Dakan zadovoljno. — Vridi vola. 'E si ga čuje, kad pitaš?!

— Vrag bi ga čuje do moje kuće?! — odgovori Pejo. — Ljudi pripovidaju, da prve kunšije 'oće da razdere, a na strane ni ne laucne.

— Daaa! — branio se Dakan. — Na sve un laje. Brani, brate, didovinu, kunda j' je na sablji odnije. To ti je i ništa drugo.

— Ljudi vele, da ga ti putiš.

— La! A ko j' upamtije, da psa moreš naputiti, moj Pejo?!

— E, nemoj ti tako, moj Dakane. Nek se vrag vara. Čuje sam ja, čuje, da ga moreš naučiti i naputiti bolje neg ikakvo čeljade, Bože, poštuj sveti Krst. 'Est, 'est. Ja sam to čuje na svoje uši.

— A, nu, ja ne velju. Ja ne znam o tom ništa. Ja ga nisam ničem učije.

— Nisi ga ni naopako oko ognjišta nosa u vrići?

— E, to j' druga stvar — odgovori Dakan. — To ga j' moja stara pronosala, kad sam ga još ka' štene donije. To j' druga!

Dakan se svakako branio, ali nije polagao velike važnosti na ta govorkanja. Najzad, njemu je glavno, da pas dobro služi kući i njemu, a za drugo se ni ne brine. Teško psu, sa kojim su svi zadovoljni.

Međutim, dobri i mirni Josipać nije nikako više mogao da se s tim Garovom pomiri i da ga sa zadovoljstvom, onako iz daleka, promatra i da uživa u njegovom lijepom držanju. Čim ga je čuo ili vidio, odmah je u njemu uskipjelo.

— Sve ti vrag crni zatra' i deveto kolino, tebi i unome, ko te uči! — kleo je Josipač i sve smišljao, kako bi se tu dalo što učiniti.

Ne bi on njemu htio naškoditi, al ga ko susjeda i poštena čovjeka pojede živa, što gad laje na svoje najbliže, a tamo na one ne laje, koje skoro nikad i ne vidi. Boli to čovjeka, kada mu sjede u srce i u mozak, pa bila i najveća glupost. Osim toga: pas je

pametna životinja, pa ubrzo upozna, tko je prijatelj njegove kuće i na toga onda ne laje. To je redovna pojava, pa susjedski psi ne laju na susjede, ne zbog toga, što ih svaki dan viđaju, već zbog toga, što ih upoznaju kao prijatelje.

Nije rijedak slučaj na selima, da nečije pseto laje samo na jednog susjeda, a na druge ni ne gleda ili gleda posve prijateljski, i to je siguran znak, da onaj nije prijatelj te kuće.

Eto, to je ono, što Josipaću nije dalo mira. Nit je on Dakanov neprijatelj niti su to ostali susjedi, a Garov na njih kao bijesan, čim kojega nanjuši. Vrijeđa to čovjeka i boli. Dok toga crnoga vraga nije bilo, sve je selo bilo mirno i zadovoljno, a sad vazda moraš čekati, da će ti tko doletjeti i javiti, da je koga ujeo ili da je dijete rastrgao ili da je nanio kakvu drugu nesreću.

Malo pomalo je cijelo selo bilo zbog toga nekako nakostrušeno i uzrujano, svi su Dakana ko pomalo izbjegavali, a pomalo poprijeko gledali, i ako se nijesu svađali.

*

Činilo se, da će svakoga dana doći do sukoba. Dakan je opazio, da se susjedi drže prema njemu nekako čudno, kao da će se s njime pobosti, ali nije ispitivao, zbog česa je to tako. Najzad, neka se svak drži, kako hoće. Svak je gospodar pod svojom kapom.

Već su i druga sela raspravljala o tome, da li je pravo, da tamo neki obični Garov označi cijelo selo kao neprijatelje i dušmane svoga gospodara, jer su im ljudi pričali i jadali se, ali nitko nije htio, da se izravno uplete u tuđe poslove.

Čovjek se nerado miješa u kućne poslove svoga prvog susjeda, a kamo li, da bi pružao nos u drugo selo! Dok ne gori krov nad glavom, ne možeš pristupiti, ako te ne zovu.

Neki su Josipaća mirili, a neki ga korili, što je djetinjast i neozbiljan.

— Nek laje! Vrag š njim — govorili su ljudi.

— E, da vidiš, i nije tako — branio se Josipać. — 'Est uno, nek laje, kad je pas, al je to opet druga pisma. Ne može to biti, da smo mi svi tu dušmani i neprijatelji. Pa, nismo mi ni Turci ni Lutorani. Ne more to tako biti.

— Ne bluni, jadan Joso — govorila mu i žena, no sve uzalud.

— Nije meni do Garova — branio se on. — Vrag š njim i odnije ga. Meni je do Dakana i do obraza i do ljudstva. Ne mogu ja, da sam mu dušmanin, kad smo od jedne babe i dida. Svoji smo mi, a ona pasija vukodlačina vaik na mene kunda sam iz Mazina.

Dakan je najzadnji doznao, o čemu se radi, al je ipak naćúkao. I žena mu je Ika čula, kako ljudi razgovaraju o Garovu i njegovu nosu i lajanju.

— Smeta im Garov — reče Ika.

— A da, man smeta. S toga su se uni narogušili i na mene i na Garova — odgovara Dakan, ali nekako nevoljko. Nije njemu drago, što se događa.

— Vridi nami Garov glave — nastavlja Ika samo da nešto drobi.

— A da, man vridi.

— Sada znamo, 'ko su nam kunšije, 'e l' nu?!

— A da.

— Zna un, na koga laje.

Dakan je šutio.

— 'E l' un, da zna?

— A da, man zna.

— Prije si mislije: i ovaj dobar i unaj pošten i pravi, a sada, eto, vidiš: laje na sve i 'ednoga. Zna un, na koga laje.

Dakan nije odgovarao.

— 'E l' un, da zna? — upita Ika.

Dakan je šutio i zabavljao se lulom.

— A da, man zna — odgovori sama Ika i odmah nadoveže: — Neka uni psuju, kolko 'oće i neka bisne. 'E l' un?! — — — Nego, dok nismo imali Garova, bilo je selo mirnije, al opet —

— Ne trokeljaj, kad ne znaš, u koju glavicu lupaš — prekide je Dakan. — Već mi je dosta i tebe i Garova i Josipaća.

— Bog s tobom — odgovori ona i brzo se udalji.

Dakan je sam uviđao, da Garovu ne valja posao, ali je Garov njegov, on ga je kao mače donio u džepu od kožuna, on ga je uzgojio i s velikim veseljem pratio svaki njegov korak, svaku dlaku, za koju je narastao, i veselio se, kada je još kao malo štenešce počeo lajati — sve je to njegovo kao da mu je iz srca izraslo, pa nema srca, da sada s njime obračunava.

Jest pseto zato tu, da laje, ali ne smije ni pseto griješiti proti običajima, proti poštenju i vjeri cijeloga sela. Ne smije, pa bilo i pseto! Zna to Dakan. Nije on budala, nije on jučerašnji, a nije ni dotjeran kolcima ovamo iz bijela svijeta, pa da ne bi poznavao sela i njegovih običaja i svetinja. Sve to Dakan zna, pa i vidi, da Josipać ima pravo, što se ljuti, i da je u pravu cijelo selo, što poprijeko gleda i njega i Garova. Sve to Dakan dobro zna i vidi, ali — njegov Garov!

Njegovo je to. On ga je donio, on ga je podigao, pa — neka laje, dok može. Ne da se tu sad ništa učiniti, a što bi i mogao učiniti?! Ne može on sada Garovu dati drugu ćud, ne može ga preraditi.

Mnogo je Dakan o tome razmišljao. Bio je ljut i neraspoložen, ali je ujedno osjetio, da se sa Garovom ponosi. Jest tu unutra neko posebno zadovoljstvo i uživanje, što je pas bez premca, što ga se svi boje, a — njegov pas, njegov Garov! Jest tu u njemu veliko zadovoljstvo, pa mu s druge strane i sijede kose po glavi sijao.

Njegov je to Garov! Neka laje, dok je njih dvojice, a poslije — poslije je poslije njih, pa što ga se tiče, što će onda biti!

Dakan je taj osjećaj svijesno nosio i počeo ga gojiti i razvijati. Zašto bi se on ljutio, kad može biti sretan i zadovoljan?! Ipak, nije se mogao otresti i

nekog neugodnog pritiska i u grudima i u glavi. Nešto mu je mutilo zadovoljstvo i neprestano zasjenjivalo smiješak na licu.

U takvom ga raspoloženju jednoga jutra srete Josipać na putu. Dakan htjede proći, tek što su izmijenili nekoliko svagdanjih upita i odgovora, no Josipać zastade i reče.

— 'E li, Dakane?!

— Nude?

— Nije vridno govoriti, al bi bilo ružno šutiti — poče Josipać otežući. — Mi smo ka' braća od strica, a i cilo je selo rod — 'e l nu?!

— E. 'Est to, pa unda?!

— Pa unda ništa. Svi smo svoji, a onaj tvoj crni vrag po vas Božji dan ne zatvara vilica. Kunda j' povilenije. Ja se samo pontam otuda, a un aburda kunda će me razniti vražim lavežom.

— Za to j' pas, moj Joso, da laje. Za to ga i 'ranim.

— 'Est to. I meni je drago, da j' un oštar, al ope' — svoji smo mi. Ružno j' to, što un stvara. Prije smo mi bili i kunšije i rod i sve, a otkad ti donese tog crnog vraga, sve okrenu naopako. Ni prije nije bilo psa u selu, pa bilo sve mirno i dobro. Ne bi ga ni sada tribalo.

— Da ga ubijemo, veliš?! — upita Dakan kroz podrugljiv smiješak.

— Ne velju ja to. Jer bi' ga ubijali? Podaj ga kome. Nek iđe, ako će k vragu, samo da ga tu nema.

— Ajä, moj Joso! Ne more to biti — odreza Dakan i pođe.

— O Dane! — zovne ga Josipać.

— Nude!

— Kad ne'š tako, da ga podmitimo — reče Josipać. — Svi ćemo mu nositi lokež, dok se s nama pomiri.

— Radite, kako znate — odgovori Dakan i ode.

*

Josipać je mislio, da je najpametnije, da odmah izravno stupi sa Garovom u pregovore bez ikakova dogovora s ostalim seljacima. Ni sa Dakanom više nije o tome govorio, a Iki njegovoj nije ni spominjao, jer je znao, da je nagla i blunasta, pa bi se mogli i posvaditi. To on nije želio. Ni svojoj ženi nije ništa spominjao. Samo je šutio, kovao osnovu i već se pomalo krišom veselio, kako će se ostali seljani čuditi, kad opaze, da mu Garov ljubazno maše svojim kitnjastim repom.

— To j' pametno! — klicao je Josipać i uživao kao dijete u svojim osnovama. Nije mu bilo ni na kraj pameti, da ne će potpuno uspjeti, pa jednog jutra, kad je morao poslom na onu stranu, metne u džep na kožunu dvije buble hladne palente i zadovoljno pođe kroz selo.

Garov ga je već iz daleka opazio i nasrnuo toliko, da je stajao samo na stražnjim nogama. Prve je noge držao u zraku i njima mahao, kao da će dokučiti toga bezobraznoga Josipaćinu, koji tako mirno ide prema njemu. Kako je bio žestoko naletio, lanac ga je držao u zraku i stezao oko vrata, pa je lajao promuklo i isprekidano.

— Mali, mali moj, vrag iz tebe laja! — tepao je Josipać već iz daleka i pružao desnu ruku, kao da mu nešto daje.

Garov je mislio, da mu se grozi, pa je još bješnje trzao. Ika Dakanova poviri kroz kućna vrata, da vidi, na koga je navalio.

— A, to j' un na tebe sprca! — reče i povuče se u kuću.

Josipać je netremice gledao u Garova i počeo mu se milo smijuljiti.

— Mir, ne laj na svoga Josicu! — tepao je, izvadio iz džepa bublu palente i dobacio mu je.

Garov poleti za tom žutom kuglom, onjuši je, ostavi na miru i opet se zaleti prema Josipaću.

— Ne bluni, jadan, 'esmo li rod?! — reče on, izvadi i drugu bublu i dobaci mu je.

Garov poleti za palentom, onjuši je i u istom času opet trgne k Josipaću.

— E, crni te vrag onjušije i odnije te za prik vik! — blagoslovi ga on i pođe svojim putem. U istom se času opet pomoli Ika na vratima, obriše zaslanom usta i reče dosta mirno:

— Ma, biži, Joso, jadan, da mi se pašče tu ne trga.

— A nu! — odgovori Josipać, slegne ramenima, oštro se zagleda Garovu u glavu i produži.

Opazio je, da su mu sva ušesa krvava, a na svakom cijeli roj muha.

— Mi ćemo se već pomiriti — umovao je Josipać i lagano klapao za svojim poslom. Ne može se to tako šale od prve sklopiti mir. Ovaj ga prvi neuspjeh nije ni ozlovoljio ni razočarao.

— Pašče ka' pašče — tumačio je sam sebi. — Ne viruje ni sebi, a kamo li bi kome drugom. Lagano ćemo mi to, pa će se sve smiriti i umiriti.

Odlučio je, da će svaki put, kad tuda prođe, ponijeti ili palente ili komadić kruha, pa je nekoliko puta to i učinio, no najgore je bilo, što on nije imao ni za sebe i svoju čeljad dosta palente! Duša ga je boljela za svakom onom bublicom, ali opet — da ne bude više te sramote i rugla, otkidao je od usta i davao Garovu. Učinilo mu se, da je taj pasji skot ipak kroz palentu razumio i donekle primio, da su oni rod, pa da ne mogu biti dušmani.

— Rod smo mi, rod, moj Garove — govorio mu je Josipać, kad je pas onjušio bublu i počeo je jesti, režeći na njega. — Nemoj ti na mene režati. 'Esmo li, bluno, Dakan i ja od iste babe i od istoga dida?!

Garovova su ušesa visjela kao dvije krvave, gnojne rane i Josipać se još malko približi i nadvije se, da ih bolje promotri, no u tome času skoči pas prema njemu i zgrabi ga za nogavicu. Josipać se trgne i ustukne na leđa, no Garov ne pušta, jer je probio zube kroz debelo platno, a — tvrdi zubi, tvrdo seljačko platno, pa ne popušta ni jedno ni drugo.

— Sriću ti vrag ukupije! — zastenje Josipać i šišne Garova nogom pod vrat, da je na dva metra odskočio. — Tako ti meni vraćaš moju palentu!

Garov je škiknuo i utekao, no brzo se snađe i poče bijesno lajati.

— Koji mu je vrag?! — vikne Ika, trčeći pred kuću.

— Ništa, ništa, nevista — odgovori Josipać. — 'Tije sam, da se pobratim sa Garovom, al vidim, da sa psom nema bratimljenja.

— Aj k vragu, ti i un! Pušti pašče u miru — dobaci Ika ljutito i zamače u kuću.

— Pušta' bi ja njega, al ne će un mene da pušti — odgovori Josipać, odmičući se i ogledavajući nogavicu. — Ja njega palentom ka' suvim zlatom, a un mene — ćapa za gaće.

Na nogavici su ostale samo četiri rupice, kuda su prodrli pasji derači, ali nijesu prekinuli ni jednoga končića. Josipać je promatrao te rupice i nenadano mu se navuče smiješak na lice.

— Drugi psuju il' plaču, a ti se, Joso, smiješ — dobaci mu Periša, koji je cijeli prizor motrio iz svoje kotarine.

— E, uprav se smijem! — odgovori Josipać i ponovno se zagleda u nogavicu.

— A nu! Samo se smi'.

— Pomislije sam, brate, kakav bi bije, da su na meni uni dronjci iz butige, što i' sada oblače naši momci. Ajme meni, kakav bi bije!

— 'Est to! — potvrdi Periša. — Odnije bi tur u rukami.

— A, evo: malo što prije ne osta Garov brez zubi neg ja brez nogavice!

— Nego, molim te — opet će Periša — što si radije sa Garovom?

— Pušti me, jädan Pere, u miru. Gori sam od Garova — — Što sam tije?! Tije sam, da psu rečem, da nije pas, pa mi je i odgovorije, kako zna i umi.

Periša se je smijao, lagano grabio sijeno oko stožina i skupljao ga u hrpice.

— Ti već pokosije? — upita Josipać.

— E. Pokosije, pa spremam kotarinu. Moram sve metniti u stog, kad mi štala ne valja.

— A nu — reče Josipać i lagano odlunja kući.

Još je s kućnoga praga počeo pripovijedati ženi, da su se Dakonovu Garovu rastrovala ušesa.

— Ujde li un tebe? — upita ga žena.

— Daaa! Kakav ujde?! Malko me drnije, al ništa. Nego, sve ja mislim, da j' doša' vrag po njega.

Neko je vrijeme još radio oko kuće, a zatim uzme kosu, otide u hlad, i stane klepati. Kako je kuckao po kosi, tako je sve sam sa sobom razgovarao o Garovu.

— Uši? — — Pa, eto — — Nije to ništa, al bi mu i' mora odrizati — — A da, man odrizati —

*

Garov se nešto primirio. Na prolaznike je samo režao i to najčešće naležeći. Ni po noći više nije bio bučan kao prije. Do nedavna se je on najviše čuo od svih pasa u okolici, a sada se malo po malo sve nekako okrenulo. Tu je kod kuća Jožića i Bilovića on jedini pas. Tako se baš nekako desilo, da su drugi ostali bez pasa u tih nekoliko kuća, ali ih odmah tu preko njiva u prvom selu pet, šest, pa čim se po noći javi jedan, odmah svi uzvare, a Garov ih je redovno vazda prvi uzbunio za kakvu bilo tricu. Čim bi što šušnulo, on je već skakao upropanj i lajao kao bjesomučan.

Sad je to već sve drukčije. Kad čuje druge pse, on samo podigne glavu, zareži i pogleda, dokle može vidjeti, pa kada nikoga ne opazi, dalje kunja.

I oči su mu okrmeljavile i nekako se zamutile.

Josipać je to sve opazio i pratio s najvećim zanimanjem, pa upozori i Perišu i Ivu, da sa Garovom nije sve u redu. Oni slegoše ramenima.

— Vrag š njim — dometne Periša.

— Mora' bi mu Dakan odrizati uši — reče Ive.

— I ja to velju — potvrdi Josipać — al Dakan ne da o tom ni govoriti.

Tako se sad počelo govoriti o Garovovim ušima, kao što se je donedavna raspravljalo o njegovoj zloći i uvredi, koju je nanosio svojim lajanjem svim poštenim susjedima. To se nije zaboravilo, ali se prelazilo preko toga, jer ti susjedi ipak nijesu ni zli ni Dakanovi dušmani, pa da ne bi sa mnogo srca pratili sve, što se događa u njegovoj kući. Sudbina ih je bijesnoga Garova zanimala tim više, što je naglo i nenadano klonuo, pa iz najveće ljutine i bijesa najednom zapao u bolesno kunjanje i krmeljavo režanje.

— Ja tebi velju ka' brat — govorio je Josipać Dakanu — da mu odrižeš uši, pa će mu mam biti bolje. Čuje sam ja, da tako rade i gospoda, pa im psi zdravi ka' vidre. Mene ti poslušaj.

— Ajbŏ! — odgovori Dakan zamišljeno. — Ne dam i ne ću ništa rizati. Ne.

— Ne bluni, kad si pametan. Jer ne bi?!

— Ne ću ja svog Garova sakatiti — odreza Dakan i htjede otići.

— Stanide, stanide! — požuri Josipać i uhvati ga za rukav. — Garov je tvoj i na mene je laja' ka' na crnog ciganina, al svedno — meni je njega ža'. Stvor je Božji, pa jer mu ne bi pomoga', kad moreš?! Ja sve mislim, da mu se dalo na zlo od muverina, pa kad bi mu se uno odrizalo, nastala bi zdrava rana i brzo zaresla. Mene ti poslušaj. Nije to ništa. Ujtiš ga za gubicu, pa čistim nožicami samo vrakneš i — gotovo.

— Ne! — odsiječe Dakan. — Ne ću i ne dam.

— A nu — reče Josipać i sleže ramenima. — Tvoj Garov, tvoja volja. Sada ti je ža' unaj komadić uva, a potlje ti ne će biti ža', kad vrag dođe po cilog Garova.

— Jezik prigriza, da Bog da'! — vikne Dakan, ali ipak ne ni uvrijeđeno ni uvredljivo. — Ne će mom Garovu ništa biti. To un samo unako malo borta od vrućine, al će to proći.

I drugi su ljudi nagovarali Dakana na isti zahvat, no on se nije nikako dao nagovoriti. Nije njemu bilo žao za onaj komadić svakog uha, što bi odrezao, nego se je bojao za Garova. Nikada prije nije držao psa, pa tim poslovima niti nije bio vješt i bojao se, da ne bi svojom krivnjom ostao bez Garova. Uzalud su iskusniji i pametniji dokazivali, da je vazda i mudro i pametno odstraniti bolesni dio tijela, ako se bez njega može, da se time pomogne ostalim dijelovima.

Dakan je ostao uporan, a Garov i dalje kunjao. Njegova je hrana od vajkada mršava, jer je vareniku dobivao samo prvih par tjedana, kad je donesen, a poslije samo vruće vode i u njoj dvije, tri šake ječmena ili ražena brašna, a gdjekada i mekinja. Vazda je halapljivo sve polokao i oblizao kablicu, u kojoj su mu davali hranu, no sada mu je počelo svaki dan sve više i više ostajati. Iz dana je u dan mršavio i propadao.

— Tvoj Garov, Dane, ništo kunja — govorili ljudi.

— Ništa to nije — odgovarao je on.

— A nu!

— E, a nu. Proći će to.

Dakan se tješio, a Garov venuo. Svakako je morala biti po srijedi neka unutarnja bolest, koja ga je izgrizala i rušila.

— Odriži mu uši — reče najzad i Ive Jožin. — Morda mu i ne pomore, al će dobro biti, da mu se pušti krv. I drugom se blagu pušta krv, pa samo koristi.

Dakan je samo šutio i sve se nadao, da će njegov »Garo« ozdraviti.

Više nije na prolaznike ni režao, već se posve zavukao pod naslonjenu dasku, koja mu je služila mjesto kućice i tamo mirno i strpljivo čekao smrt.

— Ja sam uma' reka', da nije pas za tebe — reče mu Josipać, promatrajući sa Dakanom Garova, kako bolno i bespomoćno prevrće očima. — Nikada

ga nije bilo u tvojoj kući, pa ga nije ni sad tribalo, man da nas obruži i zavadi.

— Molim te, Joso, ne bluni, kad si pametan — odgovori Dakan. — Kako bi nas pašče zavadilo?!

— A nu, 'est to. Nije nas zavadilo, al vidiš: nikad ti nisi pomislije, da ti je cilo selo dušmanin, dok tvoj Garov ne prolaja u selu.

— Pa, ni unda!

— 'Est i to. Ni unda, al opet! Veli se: zna pašče na koga laje. Tako se veli, pa ćeš i ti kadikad na to pomisliti. Eto. 'Oćeš. A Garov je blunasto, bisno pašče. Da si mene i druge pametnije posluša, ja mislim, da ne bi ovako crkava', a ne bi bije ni laja na nas. Sve j' se to moglo napraviti, al daaa! Ko bi tebi svitova! Sada ti eto tvoga Garova!

Josipać se udalji, a Dakan je još dugo ostao na istom mjestu i ramišljao, da li bi ga dotukao ili bi čekao, da sam svrši. Najzad ga ostavi i ode u kuću.

Garov se mučio još do iduće noći. Crkao je u komad noći, već su Vlašići bili dobrano nathvatili goru. Dakan je bio kraj njega i čekao, dok se nije posve smirio, a zatim ga odvukao u glavicu i odmah ga zakopao.

Poslije Garova nije više nikad zalajalo pseto pred Dakanovića kućom. Radi mira i ljubavi! Nikad.

JOLINO ORANJE

Njegova je zadruga već nekoliko puta u nekoliko loza potajno dijeljena, te danas više nitko ni nema čestita komadića zemlje. Sve su to uski jezici, kojima na širini dobar kosac nema što zahvatiti jednim zamahom kose.

Kad je Jole svojih mlađahnih osamnaest godina ponio na ratište, ostala mu je u kolibici prerano ostarjela majka Manda i nevjenčana žena Jeka. Pošao je ni tužan ni veseo, jer se nije imao čemu veseliti, a plakati ga je bilo stid. Jeka se je u štali s njime oprostila, da drugi ne vide, kako se grle i ljube. Suze su joj curkom curile niz obraze, a riječi iskidano izlijetale preko usana.

— Što ću ja ovaka bez tebe?! — šaptala je ona.

— Roditi! — odgovori on. — Slušaj majku i radi.

Tako su se njih dvoje oprostili. Jole je otišao sa drugovima na ratište, lomio se po rovovima, skrivao se, koliko se je dalo, i s nekoliko lakših rana izdržao od petnajste do početka osamnajste, a da je u svemu bio kod kuće svega nekoliko mjeseca. Kad je prvi put došao kući, našao je sina Jerka već u sedmom mjesecu. Bilo je to čvrsto, krupno i naočito dijete.

Tada je vjenčan s Jekom bez ikakove slave i veselja, uz grah i palentu. Majka mu je bila nezadovoljna, jer je vjerovala, da i najveća potrebica mora za svoj pir zaklati barem janješce i kupiti dvolitru vina. On to nije htio učiniti.

— Sramota j' to, moj sinko — tumačila je Manda.

— Ne imati, majko, nije sramota! — odgovorio je Jole. — Nami ne triba, a ko oće da ide i pije, neka kupuje.

U crkvi su bili svjedoci Jekin brat Markelja i crkveni zvonar Jurlina. Pred crkvom se svatovi sastali, otišli pred oltar i poslije se svršena posla opet pred crkvom razišli.

Nekoliko dana iza toga je Jole ponovno otišao na ratište. Kad je drugi put došao na dopust, našao je drugog sina od osam dana. Na krstu su mu dali ime Mate. I to je bilo krupno i zdravo dijete.

Kada se i treći put spremao na dopust, dospje u zarobljeništvo i to baš dva dana prije nego li bi bio otputovao kući. Kad se je našao s onu stranu rovova, bez oružja, okružen bajunetama, koje više nijesu bile na njega uperene, u čudu se je ogledavao oko sebe i motrio priprosta lica svojih stražara. Učini mu se, da ih je već negdje vidio i da ih sve pozna, pa već htjede, da se upusti s njima u razgovor, no onda se sjeti, da ne zna ni riječi talijanski, kao što ni oni nijesu znali ni riječi hrvatski.

Išli su nekoliko sati pješice i posve izmakli svakoj pogibli, pa sjeli na ledinu i odmarali se. Sa Jolom je bilo još tridesetak zemljaka iz iste pukovnije, a putem su im pridružili preko stotine momaka raznih drugih narodnosti. On nije znao, ni tko su ni što su, no vidio je, da su narod, kao i on, i da se s njima razumije baš koliko i s onima, koji ih straže i gone.

Dali su im jesti.

— Baš nam i triba — govorio je Jole drugovima, koji su svi, kao i on, bili već pregladnili. Dalnji se razgovor nije mogao raspresti. Očito je bilo, da su zadovoljni, što su se riješili onoga pakla, no ipak je na svakome ležao neki teški, nejasni pritisak bojazni i mutnoga očekivanja.

Kad su sjeli u vlak, Jole se je zadovoljno nasmiješio i rekao talijanskome vojniku:

— E, baš ti ovo valja! Da malo razgledam Taliju!

— Che cosa dice? — upita vojnik.

— 'E l' ja?! — upita i Jole pa uprije prstom u svoje grudi, a pri tome se zadovoljno nasmije. — Ajä, moj brate! Ne ćemo se mi razumiti.

I Talijan se je nasmiješio, izvadio cigaretu i ponudio Joli.

— Baš ti 'vala, brate! — zahvali Jole, uzimajući. — Al ja tribam i ovo — nastavi on i strugne rukom po bedru kao da pripaljuje šibicu sumporaču i prinese šaku pred cigaretu.

Vojnik izvadi kutijicu sa voštanim šibicama i pripali mu. Jole se začudi, kad vidje tu neobičnu šibicu i uze je stražaru iz ruke, ispravi je da gori kao svjećica i stane je promatrati.

— Ceríni — reče vojnik.

— Čerini?! — priupita Jole. — I ćer imaš?!

Joli je već bilo do šale, no kako vojnik nije razumio, o čemu se radi, nije ništa odgovorio, a Jole se zagleda kroz prozor u divne, nepregledne vrtove. I ostali su drugovi zadivljeni motrili krasne krajeve i neobičnu obradu zemlje.

— Da mi je ovoga komadić priniti u Liku! — usklikne Jole.

— Lakše će biti da se tu naseliš — dobaci mu prvi susjed u vlaku i osmjehne se.

— E, to ne bi za sve ovo! Di je tu Lika!

Smjestiše ih u Monte Cassino, na vrh brijega kao u orlovsko gnijezdo. S početka je bilo i lijepo i ugodno i udobno, dok su se momci najeli i odmorili, no ubrzo ih spopade teška dosada i pusta, neutaživa želja za kućom. Nijesu znali, što bi i kuda bi sa vremenom. Neki su počeli učiti talijanski jezik, no niti su imali učitelja niti valjanih knjiga, pa su se tim bavili samo da nekako dotuku vrijeme. Jole je još najlakše snosio robiju, jer čim bi ga spopao nemir, zamislio je, da je opet u rovu i da mu »olovne lepirice« zuje oko glave, pa je odmah bio miran i zadovoljan.

Koji su znali talijanski, a tih je bilo nekoliko, čitali su ostalima novine, tumačili im stanje na ratištima i držali čitava predavanja o ruskoj revoluciji. Nijedan ih nije bio komunist, ali isto tako nije bilo ni jednoga, koji nije sa najvećom ljubavlju i strepnjom pratio ruske događaje.

— Nek se i sirotinja 'ednom omrsi, 'e l' nu? — govorili su jedan drugome.

Prepričavali su ono, što bi čuli, i mjesecima i mjesecima proživljavali u tišini i dokolici i ratove i revolucije.

— Pa, i ne more ovo ovako biti pošteno: vaik se govori »narod, narod i sve za narod«, a kad tamo, narod iđe u rat, a čivuti se bogate! Ne more to biti pravo — govorio je Jole. — Ja ću biti prosijak potlje rata ka' i prije njega, milijuni ovaki' ka' sam i sâm ostaviše kosti u brdima, a — — za vraga?!

— Za oslobođenje mali' naroda! — reče drugi, ponavljajući riječi, koje su čas prije pročitane iz nekih novina.

— Ne rugaj se, vraže! Nikad se mali psi nisu nalokali iz iste zdile sa velikim. Kamo sriće, al — — A nů, ja ne znam.

— Još će se i o tome čuti — dometne Jole zamišljeno — Ja samo znam, da ne će više biti, kako j' bilo.

*

Kući se je povratio istom u proljeće devetnajste. Jéku je našao rascvalu kao dunju. Tada su joj bile dvadeset i tri godine. Na licu se je vidio kao sjena trag tuge i briga, a izbočene su kosti bili svjedoci slabe i mršave hrane.

Majka mu je bila oronula i malaksala.

— Ne mogu, sinko, ni priko slamke — reče mu, kad je došao. — Ubi glad, ubiše brige i svaka nevolja. Nego 'vala mome Bogu, kad si mi ti tako zdrav i lip. A, 'e l' ti bilo teško?

— 'Est, majko — odgovori Jole. — Teško j' samo isti i ležati ka' u toru. Teško!

Jéka ga je kradomice ispod oka motrila i zadovoljno se smijuljila. Oči su joj igrale od velike sreće i zadovoljstva.

— A, 'e l' tebi, majko, bilo teško?

— A nu, moj sinko — — — A nu — — — I nije. Nami je vaik teško, pa unda nije nikad. Eto,

tako. Bome je bilo svakako, al mi je Jéka bila dobra i poslušna, pa mi je onda sve bilo lako.

Jole baci letimičan pogled na Jeku i zadovoljno joj se nasmiješi.

— Slušala te, veliš?

— Slušala, slušala, sinko, gospodini joj Bog sve stostruko vratije na vašoj dičici — — Slušala, čemu kraja nije.

Djeca su iz ćoška promatrala oca i bojažljivo zvirkala sad na majku, sad na baku.

— Ajte amo, dico moja — pozove ih Manda. — Ćaća je ovo vaš. Ne túđite se.

— 'Odite, odite k svome ćaki — pozove ih i Jeka, no kad se djeca nijesu micala, priđe on k njima, podiže ih na ruke i izljubi:

— Poljubi me, Jerkiću. Što si se ukočije? Vidiš Matešu, kako on grli svoga ćakana.

Mali Mate se upio ocu oko vrata kao pijavica, a Jerko se nekako sramio i tuđio.

Manda je gledala to živo klupko svoje djece i brisala suze. Jole je pogleda i nasmije se.

— Jer plaćeš, majko?

— A, eto. Lipo vas je viditi, pa mi je milo, al — — — eto. I nije to običaj, pa mi je tako — — Milo mi vas je viditi.

— Ako nije bije običaj do sad, nek bude od sad — odgovori Jole i zanjiha djecu u naramku. — Voli njih njihov ćaća, pa jer i' ne bi i nosa' i ljulja' — —

Kod graničara, doista, nije običaj, da je otac nježan prema djeci i da ih cjeliva, pa odlazio i na najdulje vrijeme od kuće, a isto tako ni kad se povrati kući. Ni sa ženom se ne ljube, da drugi vide. Sva je njihova ljubav skrivena i neprimjetljiva, a očituje se u miru i kućnoj slozi, u radu i dobrom gospodarstvu. Rat ih je u tome nešto promijenio.

Vidjeli su i spoznali, da je porodica biće njihova bića, da je krv njihove krvi; osjetiše prečesto bolno rastajanje, a u rovovima su najradije tumarali mislima po rodnoj kući, tamo sretali svoje mile i drage i bespomoćno im padali oko vrata, grlili ih,

cjelivali ih i molili — pomoć, pomoć i spas iz toga bezbožničkog pakla.

To mnoge promijeni, a Jole je tu promjenu na sebi svijesno osjećao i nosio.

Prvih dana se nije mogao svom dušom prihvatiti težačkoga posla. Sve se nekako ominjao i ogledavao, kao da je došao u posve nepoznat kraj, pa je svaki kutić i svaki predmet htio čim prije pregledati. Vidio je, da mu je sve poznato, da je sve njegovo, da mu svaki kamenčić, svaka travka i svako drvce prijateljski šapće i da ga dočekuje sa veselim smiješkom.

Kako je došao kući sredinom ljeta, nije ni bilo ozbiljnih poljskih poslova, pa je malo pomalo počeo obavljati sve poslove oko kuće. Prvo mu je bilo, da opskrbi kuću drvima, jer nije pred kućom bilo ni komadića. Dosada su se drvarili tako, da su i Jeka i Manda skoro svaki drugi dan išle u Grabar, nasjekle grabića i jasenića i donijele na sebi, da su pod teretom jedva koračale. Jole je drugi dan iza dolaska sam otišao u Grabar i donio na sebi čitav tovar drva, ali je odmah odlučio, da se tako više ne će drvariti. Ne treba ići u Velebit, u Šiljke ili čak u Trolokve, kad su tu pod Velebitom i Jarci i Visuć, gdje se može naći i suhog drveta, a može nasjeći i lijepih bukvića, pasjaka.

Zamoli susjeda Lùkića, da mu dade kola i vole, pa još prije zore krene pod Velebit i u Jarcima natovari puna kola vrhom mladih bukava. Istom je bio natovario i baš stezao lancima drva, da ih ne pogubi, kad iznenada bane preda nj lugar.

— Natovario ti, momče? — reče mu dosta prijateljskim glasom, kao da i nije od struke, od koje jest.

— Evo, gospodine, nakrca' ja — odgovori i Jole posve mirno, ne puštajući lanca iz ruke. Kad ga je skopčao, uze dugačak kolac, zabode ga ispod lanca i poče natezati, da su sve kola škripala.

— I dobro natrpa'?!

— A, da. Kad sam već poša', da znam, za što sam iša' — odgovora Jole hladnokrvno.

— Čiji si ti?

— Pokojnog Jakića Babića. Joso Jakićev.

— A, ti si Jole?

— E.

— A čije ti je to blago?

— A, znate, da nije moje. Strica Lùkića.

— Znaš li ti, junače, da si napravije šumsku štetu?! — upita lugar, otežući i gledajući mu pronicljivo u oči.

— Bože, sačuvaj! — odgovori Jole. — Nit ja to znam, nit sam napravije ikakve štete.

— Ne mudruj, Jole. Sve ti to dobro znaš, a znaš i to, da te moram prijaviti.

— Morete, gospodine, al to j' meni, prosti' ćete, u vrkeš, što vi prijavljujete.

— Nemoj tako. Nije se sa zakonom gonati, moj Jole. Znam ja, da si ti pravi momak, al opet —

— Ništa j' to, gospodine, kakav sam ja. Ja tribam drva, jer ne mogu isti sirov gra', a drva su tu i naša su, pa što ćete još — a?!

— Zakon je zakon, moj Jole. Drva se ne smiju sići.

— A za ljucke sam glave dobiva' kolajne — 'e li?! Usicite mi vi drva i dovezite prid kuću, pa nit ću ja tribati stricu Lùkiću dva dana raditi, što mi dâ vole, nit ću činiti vaše šumske štete.

— Moreš ti sići, al unde, 'di j' određena siča i uno, što ti se dâ.

— Dobro j' to, gospodine, al ja ne mogu ići u Trolokve po drva, jer nemam blaga. 'Este li mislili na to?!

— Na to ti moraš misliti.

— Evo vidite: mislije sam i smislije, da una u Trolokvama darivam, a uzeje sam ova, do koji' mogu. Ne more to biti, gospodine, tako, kako smisle gospoda u svojim mekim stocima. Ajà! Kad je bilo ginuti, unda smo mi bili suvo zlato, mudraci, junaci — narod, a kad dođemo kući, ne mogu se ni makniti od lugara i pandura.

— E, red mora biti — reče lugar uvjerljivo.

— Pa ćemo ga napraviti! — odgovori Jole žestoko i udari šakom o bukviće, da su se sva kola stresla.

— Mi imamo svoj red i zakon, samo ga triba držati.

— Čast zakonu, al eno, dok sam ja nosije glavu u torbi i dok su niki bogatili i obogatili kod svoji' kuća, moja j' mati ka' mazga vukla na sebi drva i pasla travu. Eno! 'Esam ja za red i zakon, 'esam, gospodine.

Lugar je stajao i šutio, kao da je u neprilici, kao da ne zna, što bi počeo, pa iza oduže stanke reče:

— Eto, za ovaj te put ne ću prijaviti, al više mi nemoj dolaziti ù pasjake.

— Pa, niste vi, gospodine, za to plaćeni, da ne prijavljujete. Samo vi vršite svoju službicu, a meni već — — kako Bog da — odgovori Jole odlučno i ozbiljno.

— Nek ti bude za ovaj put.

— Eto mene ope' za koji dan amo. I na frontu su me slali, dok je god bilo posla za nas — junake, pa ću tako i ja sad navesti drva, kolkogod tribam.

— Samo da te ja ne nađem! — reče lugar i ode.

— Ja vas ne ću tražiti, a vi mene morete, ako 'ćete.

Kad je voz učvrstio, pognao je i lagano gegao s noge na nogu za volićima. Po glavi mu je neprestano kolala »šumska šteta« i miješala se sa nekim posve neodređenim pojmom »ljudske štete« — — —

— A, da, nema ljucke štete — šaptao je on poluglasno i udarao bičem po zraku.

— — Šumska šteta — — Ljucka šteta — — Nema tu štete — — —

*

Jole je imao svega dva tri dana oranja vrlo mršave i kamenite zemlje, a od blaga je držao kravicu i desetak ovaca. Od toga, naravno, nije bilo dosta ni kruha ni mrsa, da prehrani porodicu, pa je morao vazda gledati, da štogod zaradi kao tuđi tèžâk.

— Moga' bi, Joso 'rano, ići u Šlavoniju na rad — reče mu majka — Morda bi što lakše zaradije.

— Ne ću, majko — odgovori on kratko i resko. — I tamo ima ruku, a meni je i o'de dobro.

— Jadno ti dobro, kad nemamo svoga kruva ni do Božića.

— Kad smo o'de, majko, mora o'de biti i kruva za nas.

— E! Bi, da su ti Bilovića doci i drage, al na ovo naše prljuge — — Ajä, moj sinko!

— Ne boj se ti ništa, majko — tješio je Jole i smijuljio se kao da je najveći gazda. — Ne znam ti ja, majko, mnogo, al znam, da j' Bog svakom svom stvoru i 'ránu ostavije.

— 'Est to, 'rano, al 'di?

— Unde, majko, 'di ga j' bacije. Unde mu je i 'rana! Mi smo tu i tu ćemo naći svoju koricu krušca.

— A nù — slegne Manda ramenima i otide za svojim poslom.

Jole je bio veoma marljiv i promišljen mladić, pa je sve svoje poslove svršavao lako i brzo. Kad je god radio kod strica Lukića, nije htio uzeti plaće, već je vazda to ostavljao za naplatu rada sa volovima.

— Za vole ti to, striče, ostavi. Tribam ja vole.

Kad je orao, ponudi mu se stric, da će i on s njime raditi. On to odbije.

— Pa, mora 'edan plužiti, a drugi goniti.

— Sam ću ja to sve — odgovori Jole.

Uzeo je dugačak konop i krajeve privezao volovima na vanjske rogove, ù ručku na plugu zabio velik čavao, da mu drži konop, pa je lijepo plužio i potezao konop kao uzde, dok ne bi volove sveo u brazdu, kako je trebalo, a kad su jednom uhvatili korak, išli su kao uvježbani vojnici i lagano preživali.

Nešto je novaca skupio i kupio žita.

— Još imamo ništo kruva — reče mu Jeka, kad je donio žito kući.

— To ćeš ti lipo prorešetati, pa oprati na Opsenici — odgovori joj on. — To ćemo posijati.

— A di ćeš ga posijati?! — iznenadi se ona, jer je znala, da je već zasijao, što je zemlje bilo određeno za žito.

— Ne boj se ti. Ima zemlje.

Idućega je dana uzeo kola i vole od strica, natovario puna kola đubra i povezao.

— Ku' 'š s gnjojem?! — iznenadi se majka.

— Na njivu, majko — odgovori Jole i pođe žurnije, očito da izbjegne daljnjem razgovoru.

— Kud odveze, Jeko? — pitala je Manda nevjestu.

— Ne znam, majko. Nisam ga pitala.

Četiri je puta natovario i odvezao, a da žene nijesu nikako mogle doznati, kuda vozi. Jedino, što su znale, vidjele su, da ide niz putine, pa preko Lisaka Mišovi prema Grabaru. Kad je povezao četvrti put, metnuo je na kola i plug i branu i sjeme.

— Oćeš li užinati? Podne j' — upita ga Jeka.

— Daj mi krišku kruva — odgovori on.

— Kud voziš gnjoj? — upita Jeka kao onako, usput, dajući mu kruh.

— Na njivu, ženo! — odgovori on veselo i nasmije se.

— Na čiju njivu?

— Pa, na našu! Na čiju bi drugu — reče on i ode.

Oko popasnih doba, tako: oko četiri sata popodne pronese se selom šapat, da Jole ore selski pašnjak iza Glavice. Tamo je lijep proplanak, zemlja crna i masna, pa baš kao stvorena za lijepu njivicu. I nađubrena je dobro, jer ovce rado na njoj planduju, budući da čobani često tuda posiplju sol, da se ovce pozabave, dok se oni igraju. Tako su ovce naučile na to mjesto, pa su tu rado upočivale, kad već nije bilo ni traga soli. Jole je to dobro znao još iz djetinjstva i vazda ga je srce vuklo, da ogradi taj lijepi komadić crne zemljice.

Kako su ljudi bili po njivama i kojekuda drugud po poslovima, same su žene prepričavale i tu novost i raspravljale o njoj. Sve su se ljutile i psovale, jer još nitko nije upamtio, da netko preore selski pašnjak.

— 'Est, uno — reče jedna — kad je bila miračina, unda su i drugi orali i ograđivali pašnjake.

— E, al drugo j' uno bilo! Uno j' bilo prid miračinu, a sada nema miračine.

— Jole j' sav vraži'. Sve un 'oće mimo svita.

Neke su tako glasno razgovarale, da su najzad čule i Manda i Jeka, i ako njima nije nitko ništa izravno rekao.

— Šentaj ga nebog! — reče Manda sva izvan sebe Jeki. — 'E si li čula: ore pašnjak?!

— 'E. Čula sam.

— Bog bije š njim i Blažena Gospa!

— Možda i nije istina.

— 'Est, dok nam nije 'tije ništa reći.

— Pa, neka! Nek ore — odgovori Jeka ko nekako i ponosno i prkosno.

— Samo ti tako, a neka se svit ruga — odvrati Manda tužno. — Vidim ja, da će tu svašta biti, čim ja odem pod ledinu. E, brajne, da j' živ moj pokojni Jakov, ne bi to tako bilo.

— Bog mu da' duši lako! — dometne Jeka posve lijepo i suzdržljivo, no ipak joj je u glasu bio neki laki prizvuk, kao da je htjela reći: kad je tako, neka ga samo tamo, gdje i jest.

Manda je neko vrijeme šutjela i nešto premišljavala, a onda uperi pogled u nevjestu i reče joj prikorno:

— Uprav si ti, Jeko, bluna. Da unaj moj mazgilj načini ne znam što, ti si vaik zadovoljna.

— Pa, čovik mi je, majko! — odgovori Jeka veselo i nekako ponosno. — On je pametan, proša' je svitom i svašta čuje i vidije, pa unda i zna svašta. Zna un, što radi.

— E, uprav zna, kunda su mu vrane mozak popile! Ko j' vidije, da se oru selski pašnjaci, Bog mu pamet prosvitlije?!

— A nu! — reče Jeka i zašuti.

Manda je još neko vrijeme pripovijedala i psovala, no kada je Kračinovka upita, onako: tajno i povjerljivo, da li je čula, što žene pripovijedaju, Manda se sva preobrazi.

— Nisam čula — kaže. — A što vele?

— Vele, da j' Jole pašnjak uzora i da će ga selo tužiti.

— Ako j' uzora, oranje j' njegovo! — odgovori Manda. — Zna moj Josica, što smi', što ne smi'.

Kad je opet ostala na samu sa nevjestom, reče posve blago i smireno:

— E, a nù. Un najbolje zna, kako će — — —

*

Jole je upravo bio posijao i uprezao volove pod branu, kad naiđe Martin Markov i naširoko stane kraj njega, metne ruke na krsta, zagleda se i onda će i u čudu i podrugljivo:

— A što j' to, junače?!

— Oranje, striče Makane — odgovori Jole veselim glasom i porene vole.

— Pa, tu oranje?! A znaš li ti, čije je to?

— Naše, striče Makane — odgovara Jole, ne zaustavljajući se.

— Ko j' vidije, da se smidu orati pašnjaci?! Ne valja ti posa'. Ajà, moj Jole.

— E, moj striče, kad su u gazda drage i doci, sirotinji su i pašnjaci dobri.

— A nù — reče Martin i slegne ramenima. — Meni je pravo. Ne ću se ja sam za cilo selo s tobom pravdati.

— I ne triba, striče Makane — odgovori Jole, vukući branu za pero, da je naravna na oranju.

Makan je još neko vrijeme neodlučno stajao, a onda se malko ushoda uz oranje, opet stade, pomakne kapu prema potiljku i reče:

— A nu! Ništa, man z Bogom.

— Z Bogom, striče Makane — odvrati Jole. — Da si pravi, pomoga' bi mi.

— A što bi ti ja, moj sinko, pomoga'? — odgovori Martin, ne zaustavljajući se. — Sad ćeš i tako biti gotov, pa što bi' ti ja pomoga'?

Jole je promatrao brazde, sokolio voliće i lagano išao uz brazdu, niz brazdu, dok nije sve pobranao. Bio je gotov još prije nego je sunce upočinulo, pa natovari plug i branu na kola, upregne volove i spremi se na polazak. Prije polaska obiđe još jednom oko cijele njivice, nekoliko puta zastane, premjeri očima i zamisli se. Opazio je, da bi je mogao još dobrano povećati.

— Da j' gnjoja! — reče skoro glasno i pođe prema kolima. Smišljao je, što će i kako će dalje, i pognao kući.

Još ga, prije nego je ušao u selo, neki sretoše, a neki stigoše i obasuše nabusitim i odrezanim pitanjima o njegovu oranju. Neki su počeli i vikati. Jole se je samo smješkao i potvrđivao, da je doista uzorao selski pašnjak.

— E, vrag u te puka' — vikao je Čudela — kako moreš pašnjake orati?!

— Nije bilo teško — odgovori Jole. — Kako je ledina i kako nije nikad orano, uprav su čudno vukli volići strica Lukića.

— I ti tako to kažeš, kunda si se napije vode! — čudio se Čudela.

— E, a nu, striče Nikola — odgovori mu Jole i nasmije se. — Kako ne bi bije zadovoljan, kad sam lipo radije i uradije?!

— Ču'će se, čuti! Vidi' ćemo, kako će to još svršiti.

— Žetvom, ako Bog da, striče. 'Ko sije, mora i žeti.

— E, i nije vaik tako! — usprotivi se i Josica Vidov, koji je baš naišao na taj razgovor.

— Ako nije bilo, striče Joso, onda će biti od sada. Bi'će, bi'će, striče Joso. Viruj ti meni.

— A nu — zadovolji se mirni i dobri Josica. — Meni je svedno.

— Meni nije! Tije bi' i ja ednom žeti, di posijem.

— A nu, nu — potvrđuje opet Josica, a Nikola Čudela zinuo od uha do uha i vikao, da su sve glavice odjekivale.

— Ne viči, striče Nikola — reče mu Jole posve mirno. — Nisam ni ja vika', kad sam ora'. Sve ćemo mi to lipo i polako.

— E, i ne ćemo! — usprotivi se Nikola —

— A ti unda viči, kad 'oćeš — odgovori Jole i prirene kola pred Lukićevu kuću. Ustavi volove, pusti ih ispod jarma i urene u štalu.

— Uzora ti, sinovče?! — reče mu Lukić, kad ga opazi.

— 'Vala Bogu! — odgovori Jole.

— Ti oreš, junače, ka' Kraljević Marko.

— E. Samo — un od bisa i sile, a ja od nužde.

Cijelo je selo žagorilo samo o Joli i njegovu oranju, a on je šutio, smijuljio se i obavljao svoje večernje poslove.

Ni mati ni žena ga nijesu ništa pitale osim što je Manda rekla:

— 'Esi li, 'rano, doša'?

— Evo, majko — odgovorio je on.

I ništa više.

*

Idiću dan je bila nedjelja. Jole je opazio već idući k crkvi, da ga susjedi ne susretaju kao obično. Ne izbjegavaju ga, ne psuju ga, ali ipak — jest nešto među njima, česa obično nema. Neka je ukočenost pala među njih kao trulo brvno preko potoka, pa ne znaš, kako bi na njega, a opet bi morao prelaziti.

— Kad su se ljudi poslije mise skupili pod lipom, da čuju općinske vijesti i prime pisma, nije Jole vidio oko sebe nikoga iz svoga sela, no to može biti i posve slučajno. Poslije je hodao sa Danjom

Josice Balena i pripovijedao, kako je pred nekoliko dana vuk Šeponja odnio ovcu ispod Glavice Babića, kad ga starješina Petrina zovne.

— Amode, momče!

— Nude, striče Petre — odgovori Jole i pođe za njim. Stali su blizu plovanije kraj crkvenog zida.

— Tuže mi se tvoji, da si uzora pašnjak.

— 'Esam, striče.

— Jer si to napravije?

— Jer nemam ni drága ni dolova, da orem, pa j' dobar i pašnjak.

— Ne valja to, moj sinko.

— Nagnjoije sam, striče, koliko sam najbolje moga' — odgovori Jole, pretvarajući se, da ga ne razumije.

— Ne velju ja to — požuri starješina. — Ne valja, što si dira u pašnjak. To nije tvoje, moj sinko.

— 'Est naše, moj striče, a i ja sam naš, pa sve u redu.

— Tuži'će te seljani.

— Kome tužiti?

— Pa, sudu. Kome drugomu?!

— Neka tuže.

— Ne valja, sinko. Ne more selo biti brez pašnjaka. Blago triba paše.

— A moja mate' i dica ne tribaju raži — 'e li, striče Petre?! Selo se brine za svoje blago, a Jole se ne smi' briniti za svoju čeljad!

— Ma, 'est to, sinko. Moraš se ti briniti, al na svome.

— Molim te, striče Petre, hajde ti z Bogom i pusti mene s mirom. Vi gazde sidite na dvajest rali zemlje i pričate o poštenju i ljudstvu nama, koji nemamo ni dva jutra.

— E, moj sinko, nemoj tako! Nisam ja tebi kriv, što ti nemaš više.

— Znam, znam, striče. Ja te ni ne krivim, jer ti nisi kriv ni za to, što ti imaš dvajest jutara. Zato ja niti nisam zaora' u tvoj dolac nego u naš pašnjak.

— Vidi'ćemo još — reče starješina u neprilici i pođe u puk.

— Viđeno ti je to, striče Petre — odgovori Jole i pođe za njim, no neki ga susjedi pozvaše, da ide s njima kući. Bez oklijevanja im se pridruži.

Išli su lagano, s noge na nogu, neki pušili lule, neki mlađi cigarete, a neki samo otpuhivali i pljuckali. Svi su šutjeli, kad im se Jole pridružio, kao da istom smišljaju, kako bi započeli razgovor. Starci su i Jole bili od glave do pete u narodnoj nošnji, dok su ostali većinom bili obučeni u veoma neukusno, loše i otrcano kupovno odijelo.

Kako su svi onako ispod oka promatrali Jolu, kao prestupnika i grješnika, opaziše, da ih on kosi očima i da se podsmjehuje.

— A nu — javi se prvi Ivina. — I pravo j', da nam se smiješ.

— 'E l' to ja? — upita Jole.

— A da, man ti. Zaplužije momak, pa ore, a selo gleda i ne zna, što bi.

— Nije to smišno, Ive. Prije j' žalosno neg smišno, da ja kod ovoliki zemalja moram ići na pašnjak. Ja se smijem, gledajući ovu našu gospodu u 'aljinama po dva krajcara, ka' kakve drotare. Eto, tome se smijem.

— Veliki si ti vilozov — dobaci Stivor — al ti to ne će pomoći. Pašnjak je pašnjak!

I ostali su se sve malo pomalo počeli javljati, a kako nijesu pazili, da jedan drugom riječi ne presijeca, svaki je vikao, da druge nadviče, te nastade galama, kao da će se potući. Šutjeli su samo neki starci i Jole, kao da ih se uopće niti ne tiče taj cijeli razgovor.

— Ovaj, znaš, brate — reče veoma povišeno Petrina Ivić Joli — mene ne svrbi tvoje oranje. Pašnjak nije moj, a moreš i na našim naći koji proplanak, pa ga uzorati. Nego, što reče za ove vražije pantalone i druge stvari, posvetile ti se.

— Ne okrići ti, Petrina, na drugo! — povikaše neki na njega.

— Što j' pravo, pravo j' ljudi! — vikne Petrina, kao da mu je dvajest godina i sve nadviče. — Sam je vrag to donije u Liku i za to nami više ni litina ne rađa nit ima Božijega blagoslova.

Jole se je zadovoljno smiješio, slušajući, kako razgovor i vika posve prijeđe na Petrinu i na odijelo, kao da i nema više njega i njegova oranja, no kada Petrina kod Škrape Ivića okrenu kući, razgovor se opet povrati na Jolu. Žene su išle u hrpama, na priličnoj udaljenosti iza ljudi. I one su vodile isti razgovor. One bi Joli i oprostile, što je orao, ali ne razumiju, kako može podnijeti, da se ne pravda.

— Un ti samo ka' vilozov šuti sa svojim vražijim turom — reče Manda Varakonova i šmrcne.

— A, da! — potvrdi Kračinovka. — Diga' glavurdu i gleda i kelji se na sve nas, kunda j' ovicir, a mi — a nü! — — I tako — — A, da!

Ljudi su se grozili, da će ga tužiti, no nikako se nijesu mogli složiti, koji će ići u Gračac k sudu, da tuži uime ostalih.

— 'Ko drugi, man starešina — reče neki.

— Un je iz drugog sela — dometne drugi. — Briga njega za naš pašnjak.

— Znate što, braćo — progovori najzad Jole — I ja sam za to, da nam sud sudi, ali mi ne tribamo Gračaca. Sramota j' to za prave ljude. 'Ko će bolje znati naše muke i patnje neg mi sami?!

— P' unda?! — upita Čudela.

— Unda, striče Nikola — odgovori Jole — nek nam sude pošteni ljudi. Vi uzmite dva čovika, ja ću dva momka, a uni nek uzmu petoga, pa, što reku, neka j' pravo! Eto. Svi nek budu iz drugi' sela.

Idući teško i lagano uz strmi Pucalovića Klanac, stiša se vika i počeše mirnije razgovarati. Stariji odmah odobriše Jolin prijedlog, a najmlađi im se pridružiše. Najsvadljiviji su bili oni srednji, koji staro poštenje zaboravljaju, a u novo još ne dospješe. Ti su ponajgori u svemu. Tako i u nošnji jedva što imadu starinsko i domaće na sebi. Jedina je sreća, što se stara pradjedovska duša ne da utrti, već se

svakom važnijom zgodom trgne, otrese se praha i mulja i pojavi u svem svome sjaju i u svim svojim manama kao žeravica ispod pepela.

Tako i ovdje ubrzo opaziše stare graničarske duše, da se djedovi bude i da oni traže narodni sud — pod lipom.

*

Idućega je dana Jole zorom uzeo sjekiricu preko ruke, a ćuskiju na rame i otišao k svome oranju. U okolnoj je guštari nasjekao trnja i grana, navukao ih oko njive, a zatim ćuskijom okolo na okolo probijao rupe. Udario je daleko oko oranja, dokle je god bilo čistine, i ogradio skoro pô dana zemlje.

Kad su to seljaci vidjeli, nasta još veća graja, no kako Jole nije odgovarao, svi su ipak mirno čekali sud, koji je određen za dojduću nedjelju poslije podne.

— Ja bi mu počupa' ogradu! — reče neki.

— Bi i ja, da j' ogradije moje, al kad je svačije, a svi ne će da čupaju, neka je — odgovori i drugi i treći i tako pri tome i ostade.

Cijeli tjedan su ljudi govorkali o istoj stvari, no sve manje i manje, dok ne osvanu nedjelja, dan suda. Tada opet sve oživi i događaj je prepričavan na sve moguće načine. Kad su ljudi, idući k crkvi, zaintačili i počeli vikati svaki svoje mišljenje, Jole je šutio.

— Ti samo šutiš i ni za uvom se ne češeš — reče mu neki. — Kunda to nije ništa.

— Slušajte, ljudi! — progovori on tako glasno i bučno, da su svi ušutjeli: — Rekli smo, da će nam suditi naš sud. 'Esmo li rekli?

— 'Est to. Rekli smo — svi potvrdiše.

— P' unda puštite s mirom. Popodne ćemo o tome. Neka sud sudi.

— 'Est i to — rekoše neki, dok su mnogi rogoborili i nijesu dali, da se dira u njihovo pravo: — Svak more reći svoju!

— Dobro — potvrdi Jole. — Nek je reče poštenim ljudima, koji će suditi. Zato smo i' izabrali.

Većina ih prihvati njegovo stanovište, pa kad je koji i poslije nasjekao isto pitanje, ušutkali su ga. Tako je bilo i kod crkve i na povratku kući. Kad su se vratili s mise, svi su žurili, da na brzu ruku štogod jedu, pa da idu na sud. Išla su i ona sela, kojih se taj spor nije ticao, da vide i čuju, kako se to sudi po starinsku, pa se oko Jolina oranja ubrzo skupila sva okolišna sela od vode Krušnice do potoka Opsenice. Sleglo se i muško i žensko i staro i mlado, a svi su čobani navrnuli blago na Ogrede i oko Golubnjače, da tako i oni mogu prisustvovati tome važnome događaju.

Izabrani su suci umolili Juretu Vrkljana, da im on bude pročelnik. Sastanak je urečen za mala popasna doba, za nešto iza tri sata poslije podne. Mnogo prije toga vremena bili su već puni svi grmeči i kamenje radoznalog općinstva, koje je došlo, samo da vidi i čuje to neobično suđenje, dok su Jole i njegovi protivnici stajali kraj njegova oranja na glavičici kamenja i ustrajno vikali.

Došli su i suci, došao i pročelnik. On je negda bio žandarski vodnik, no kad je uvidio, da je pametnije kopati svoju zemljicu, imati ženu i djecu i biti svoj gospodin pod svojom kapom, nego li lomiti noge po bosanskoj vrleti i gonati ljude, skine jednoga dana odijelo i oružje i otide kući. Uzoran je gospodar i veoma miran i promišljen čovjek.

— Ajmo, ljudi, u ime Isusovo početi — reče Jureta. Izabrani se suci skupiše oko njega. Svi su bili veoma ozbiljni i dostojanstveni.

— Moramo sisti — opet će Jureta. — Čovik je mirniji, kad sidi. Nude, sinovče Jole!

— Evo me, striče Jure — javi se Jole i priđe bliže.

— Sidi — nastavi Jureta. — 'Esi li ti ovo uzora'?

— 'Esam, striče, i nagnjoije i uzora' i ogradije — odgovori Jole mirno i sabrano. Iza njega je sta-

*

jala njegova majka Manda i svaki čas zaustila, da štogod reče.

— Ti, Mande, muči — opomene je Jureta.

— Kako ću mučati, kad je Joso moje dite! — odgovori ona i žurno nastavi. — Nit je koga zakla', nit je koga orobije, a svi na njega i amo se doklatili ka' na kakvo čudo.

Nasta žamor i mrmljanje.

— Molim te, majko, nemoj divaniti — reče Jole — Meni je uprav drago, da smo se ovako sastali, da poljudikamo.

— Ti, Mande, samo muči — opet će joj Jureta. — Nije ovo ni sramota ni ružno, man uprav naša ka' dika i obraz, da mi sami sebi sudimo. Viruj ti meni i ne trokeljaj, kad ništa ne razumiš. Nek žene slušaju, što ljudi divane.

Svi su se primirili, pa je bila milina pogledati tolike ljude i žene, u čistome rublju, u svečanom miru i čekanju. Svakomu je sjao na licu neki još neodređeni ponos, koji je Jureta spomenuo, ali je isto tako bilo jasno, da svakome jače sja iz očiju isčekivanje nego li razumijevanje.

— Znaš li ti, Jole — obrati se Jureta opet k njemu — da j' ovo selski pašnjak?

— Znam, striče Jure. Tu sam odresta'.

— Pa, jer ga unda uzora'?

— Evo striče, da ti rečem — poče Jole povišenim glasom, da ga svi unaokolo mogu dobro čuti. — Nas je u našem selu petnajest vatara i stotrideset i pet duša. Imamo oko tristapedeset dani oranja, pa već kakvo bilo. Što bolje, što gore, što drage i doci, što ogredci i bilo trnje. Kakvo je, da je, toliko ga je. 'E l' tako?

— More biti — potvrdi Jureta.

Sav je narod slušao mirno i pažljivo, pa i sam poznati šaljivdžija Jure Rasparan. I on je mirno pušio lulu, pljuckao i pozorno pratio svaku Jolinu riječ.

— Eto — nastavi Jole. — Toliko nas je i toliko svi skupa imamo. Na svaku dušu spada oko dva i

po dana oranja, a na svaku vatru priko dvadesetitri dana. Ja sam to računa' onako od oka, al će tako biti.

— Pusti ti to s mirom, a govori o ovome ode! — dovikne Čudela i prijeđe pogledom preko svih, da izazove odobravanje, ali — ne javi se nitko drugi.

— Ne smetaj, Nikolica! — opomene ga Jureta. — Ljudi su nas zvali da sudimo, a ne da se pravdamo. Nude, Jole!

— Toliko nam je Bog dao, da se pre'ranimo. I moja je vatra ka' i druge, pa i na nju spada kol'k i na druge! 'E l' tako, ljudi?

Nitko ne potvrdi, samo se zgledaše.

— E, braćo moja! — nastavi Jole žešće. — Vatra moja, vatra vaša; zemlja moja, zemlja vaša. Tako j' to. Al nu — ne bi to bilo ni pravo ni dobro. Vatre su razmeđile. Kod 'edne se grije dvoj staraca, a kod druge peteronestero i više čeljadi. Razmeđile su vatre, al je 'edno kod svi' jednako: usta! U našem selu spada s čeljadeta na čeljade oko dva i po dana oranja. I to ja velim onako od oka, al tako će nikako biti. Eto, od toga mi moramo živiti kroz svu godinu dana. Dva i po dana oranja po glavi. Ne znam ja, braćo moja, 'e l' to puno ili malo. Kad bi se onako sve pobrojilo i po ostalim našim selima, ja mislim, da bi nekako slično bilo svuda. Eto, tako. Toliko j' po glavi; oko dva i pô dana. Nas je u kući petero. Znate li, braćo, koliko je u nas zemljice? Oko dva jutra!

Jole je zašutio, obrisao znoj sa čela i sjeo na kamen, sučelice Jureti.

— Ti bi, 'e li, dilije?! — upita Jureta posve ozbiljno.

— Ne velju ja to, striče Jure! — uzvrati Jole mirno. — Ne bi Bogu bilo krivo, da se vaik dili po glavama, al ne velju ja to. Znam ja, kako j' očevina draga i srcu priresla. Da sam ja tije diliti, bije bi zaša' orati Kikine Doce il' Makanove Drage, a vidiš: ja sam uzora' pašnjak.

Neki su nemirno počeli ustajati i hodati, no nitko nije ni riječi progovorio.

— Vidiš li i', striče Jure, kako su se uz'odali! — reče Jole, upirući prstom. — Pogledaj i', koji su to! Svi uni sada računaju.

— E, moj Jole! — reče Jureta, čas se zamisli, a zatim upita lagano i pronicavo: — A, ne smrdi li ti taj račun po komunizmu?!

— Seljaci smo mi, striče Jureta! — odvrati Jole povišenim glasom i skoči na noge. — Seljaci, striče! Zemlja je samo za to tu, da prehranjuje one, koji je gaze i miluju, ali i za sve, koji su tu! Čim ću ja priraniti svoju čeljad?! Krasti ne ću, otimati ne ću, a ni'ko ne da badava. Ima toga puno, što ne valja, al — — ja mislim, da mora valjati — —

Jole je zašutio, opet se spustio na kamen i zagledao se preda se. I drugi su svi šutjeli kao zaliveni. Iza oduže šutnje nastavi:

— Vidiste li vi, braćo moja, što bi, kad umriše baba Maša i did Dujmina brez igdi ikog svoga?! Dođe nikakvo trideseto kolino iz pedesetog sela i tu nami pod nosom rasprodava i nami se ruga. Ja tije, sami znate, da štogod kupim, a un ni ne kazuje cine, nego pita: imaš li gotove dolare?! Kad ja reko', da bi zaradije i odradije i platije, un se nasmija i veli: »Dovešću ja tebi tu Turčina, pa nek te gona babuljem!« 'Este li vidili, što se tu stvara, a nami nikim duša skapa od puste gladi za brazdom zemljice?!

Nitko nije ništa odgovorio. Svi su šutjeli i uporno gledali poda se.

— Ne velju ja, da ćemo otimati, pa diliti, al' eto, i sami vidite! — — — Ja moram živiti. I moja čeljad mora živiti. Eto. Za to sam ja to uzora' i ogradije. I još ću ja uzorati.

Među narodom je nastalo gibanje i žamorenje. Neki su nešto šaptali. Jureta je kuckao lulom po koljenu i šutio, a ispod oka je gledao, kako neki ustaju i u hrpicama odlaze. I Čudela je šutio. Metnuo je ruke na križa i hodao žurno, da mu je sve frcalo kamenje ispod opanaka. Mnogi su očekivali, da će on prvi progovoriti, no on je šutio kao nijem.

— A nu! — reče Jureta iza veoma duge šutnje — Eto, ljudi, čuli smo Jolu, a sada vi recite svoje.

Svi su se ovlaštenici samo pogledali, opet oborili oči i šutjeli. Jureta ih je gledao i neko vrijeme čekao, a onda reče:

— 'E l' vi, ljudi, tužite il ne tužite Jolu?!

— Ne tužimo, brate Jure! — odgovori njih nekoliko u jedan glas, kao po dogovoru, i odmah ustadoše i pođoše.

I ostali poustajaše i svi pođoše svojim kućama bez riječi, bez razgovora i osmijeha.

— Tvoje je, Jole, oranje — reče Jureta, polazeći.

'E L' V I R A?!

Antona je Šarić hajdukovao već nekoliko godina, a odmetnuo se u planinu, jer nije mogao podnositi nasilja i zuluma njemačkih časnika.

Jedne je nedjelje poslije prijavka — raporta — bio malko pripit, pa je ko u šali rekao kapitanu Weiningeru:

— I Turci su tu muštrali, pa i' je odnije vrag, a Lika ostade Lika!

— Što ti to veliš? — upita kapitan i unese mu se u oči, kao da će ga progutati.

— Ja se samo šalim — odgovori Antona i podrugljivo se nasmiješi, i ako nije kanio, da se ruga. Opazio je, da su kapitanove oči zvjerski sijevnule, pa je znao, da će biti zla.

— Pa, šali se i dalje. Junak i pošten čovjek ne uzmiče! — reče Weininger izazovno. — Govori, što si htio reći.

— Reka' sam! — odgovori Antona posve tiho, a rakija mu zavrti očima, kao da su zvrkovi.

— Kukavice! — vikne kapitan i prezirno ga odmjeri od pete do glave. — Za tebe je preslica, a ne puška.

— Gospodine kapitane, ni moji stari nisu bili kukavice! — odvrati i Antona povišenim glasom. — Kad 'oćete, da čujete, onda čujte: 'tije sam vam reći, da će i vas odniti vrag ka' i Turke što odnese, a Lika će ostati Lika.

Još istog su mu dana otparali dvadeset i pet batina, a iste noći — ženi se nije ni javio — okrenu Antona u planinu, da osvećuje i sebe i druge. Stari ljudi pripovijedaju, da je bio junak i krvolok bez premca, ali se nikada ne ogriješi o težačku ni mùku,

a kamo li krv. Nikada. Ratovao je samo sa državom i turskim begovima.

Kod kuće je, u selu Vraniku, imao ženu Jelu, sina Ivana, nevjestu Kaju i četvero unučadi. Ostala su mu djeca pomrla, pa je sva njegova ljubav bila ovita oko unučadi. Često se je po noći prikradao kući, da ih vidi, ogrli i poljubi, a da za ženu ne bi ni upitao.

Kad je tako jedne noći došao, zateče sina Ivana pred kućom. Stajao je na jednoj nozi, podbočio se na lipu i nešto razmišljao. Antona mu se prišulja i htjede ga kao malog dječačića preplašiti. Sva mu je nutrinja zatreperila od veselja i neke široke puste sreće, što se može pošaliti sa svojim djetetom, kad se Ivan naglo lecne i opazi ga.

— Što se šmucaš tuda ka' vukodlak?! — okosi se na oca i odstupi za dva, tri koraka.

Antona ustukne, kao da ga je udarila u lice bijesna velebitska bura, okameni se i stade.

— Eto, tako — promuca tiho, ustreptanim glasom. — Doša', da vidim dicu. I tebe. 'Este li zdravi?

Ivan se obazre nekoliko puta i pristupi k ocu.

— Zdravi smo — reče mu. — Kako si ti?

— 'E l' ja?! — priupita Antona.

— E.

— Dobro — — Dobro sam, kad se ovako sastajemo.

Antona je obrisao hladan znoj sa čela i počeo se ominjati kao da će otići. Ivan to opazi, bi mu nekako neugodno, pa ga pozove, da uđe u kuću.

— Neka, neka — odbije Antona i sjede na kamen kraj lipe. — Ništo si zle volje?

— Pa — i nisam. Tako. Uprav sam mislije o tebi.

— O meni?!

— E.

— A što si mislije?

— Eto, tako. Ko mislije sam, da to nije nikakav život. Vaik na skoku i naoštreni' zuba ka divlja zvir.

— E, e! — uspravi se Antona. — Slobodan, pa dok bilo, da bilo. Slobodan, moj sinko!

— K vragu ti i 'ajdučka sloboda!

— Upamti, sinko: poštenija 'ajdučka sloboda, neg Weiningerove batine. Upamti to i ne zaboravljaj, ako si mi sin.

Antona je ustao, lijevu ruku položio na kuburu u svilaji, a desnom nemirno gladio brkove. Ivan je čas šutio, a onda reče dosta tiho, skoro šaptom:

— Znaš, ćaća, što sam mislije?!

— Nude!

— Da se pomiriš. Da tražiš pardon.

— Od Weiningera?! — procijedi Antona kroz zube.

— Od generala.

Antoni su klonule obje ruke i objesile se niza nj, kao da su odsječene, a oči mu se zamutile.

— Ja bi' unda iša' u kolonu — nastavi Ivan.

— Ti u kolonu?! — propišta Antona, kao da je osjetio zmiju u njedrima. — Ti bi gonije moju braću i drugove?!

— Plaća se to, ćaća, dobro. Na svakog je vas raspisana talja (ucjena), pa kad ti ne bi bije među njima — — —

Ivan zastade u riječi i baci pogled prema mjesecu, koji je plovio više lipe kao krvava rana i bjesomučnom brzinom lovio i gutao mirne i sitne zvjezdice. Antona se je sav okamenio i nije mogao da progovori. Privukao se sve lagano i nehotice do lipe i nagnuo se na nju, kao da traži njezinih sokova i mirne snage, koja bi ga održala, kao što nju nosi već nekoliko ljudskih naraštaja. Nenadano se osovi, baci na sina pogled kao dva užarena bodeža i reče:

— I tako ti to veliš?!

— Tako, tako — potvrdi Ivan. — Ako ne ću ja, 'oće stotinu drugi' i brez mene.

Antoni pade desnica na kuburu sindžirliju, noge mu se same raširiše u borbeni stav, a neka mu nevidljiva snaga stade potezati ruku, da povuče kuburu i saspe kugle na sindžiru (lancu) u to prokleto

meso svoga mesa, u tu gladnu dušu, u toga izroda svoje krvi.

— Smiluj mi se, Blažena moja Gospe! — prošapće Antona i teškom mukom rastavi ruku od kubure, pa reče glasno: — Sinko, i za tvoj smo obraz mi u planini! Nije talja na našim glavama, nego na vašim dušama.

Iza tih riječi obori pogled i uperi korake prema šumi. Stupao je lagano, neoprezno, kao u omaglici, pa je svaki čas udarao o kamenje i posrtao, kao da je pijan. Istom je u zoru stigao na ugovoreno mjesto k svome društvu, i ako bi bio morao tamo biti već oko pola noći. Zbog toga su zakašnjenja jedva stigli, da se u gušćoj šumi i zaklonici sklonu prije dana.

Antona je na sve prigovore i ukore samo šutio, pa je drugovima bilo odmah jasno, da mu se je dogodila nekakva nesreća u porodici. Svi su zašutjeli i kradom ga promatrali.

— Kolona! — bila je prva riječ, koju je progovorio.

— Kolona?! Za nama?! — zaprepastiše se drugovi i mašiše se oružja.

— Kolona! — potvrdi Antona.

*

Trećega dana iza toga sastanka, nenadano naleti u cik zore Šarićeva družba na zasjedu potjerne kolone. To je bilo u Tušicama, blizu Ploče, na putu prema Udbini. Borba je bila kratka, krvava i nemilosrdna, te ostade na ledini šest hajduka i tri vojnika.

Antona je bio teško ranjen, te pokuša, da se sklone u šikaru, e da bi ga potjera mimoišla, no opazi ga neki njegov 'susjed, naglo zastade i podiže pušku.

— Marko! — prošapće Antona i ošine ga očima. Vojnik naglo spusti pušku i potrči za drugovima. Za nekoliko časaka naleti drugi vojnik i skoro pade preko Antone. Ovaj se ušuti kao mrtav, no vojnik ga udari nogom pod rebra tolikom snagom, da je

Antona propištao od bolova, kao da mu je u srce taknuo.

— Prolazi, po Bogu brate! — zamoli Antona i uperi umolan pogled u čovjeka, kojega nije poznavao.

— A talja!? — prošapće ovaj i prigne se ranjeniku.

— Evo! — odgovori Antona, teškom mukom izvadi iz ćemera omašnu kesicu sa novcima i baci je nekoliko koraka pred sebe.

Kad se je vojnik prignuo, da digne kesicu, saspe mu Antona posljednjim naporima kuburu sindžirliju u glavu, a na taj strahoviti prasak dotrčaše nekoliki vojnici i dotukoše Antonu kundacima.

Mrtve hajduke pokopaše kraj ceste za opomenu svima, koji tuda prođu, a za osmoricom živih, koji utekoše, nastaviše potjeru, no više nikoga ni ne vidješe ni ne ubiše, jer su prebjegli u Bosnu.

Nastupilo je zimsko hajdučko mirovanje, ali vojska nije mirovala, jer je bilo određeno, da hajduke valja pošto, poto zatrti, pa su ophodnje i zimi krstarile po svim prohodnim putevima i šumama. Znalo se je, da hajduci imadu prijatelja, koji će im javiti, što se radi u njihovim planinama, pa je komanda u Gospiću očekivala, da se ne će nijedan usuditi, da se povrati u svoju dragu vrlet.

U proljeće se učini, da se vlast nije prevarila u očekivanju.

Prođe Jurjevo, planine pritište neprozirno zelenilo, ševe zapućpurikaše, a o hajducima — ni glasa ni traga. Međutim, kad je vlast najmanje očekivala, prasnuše puške u Papuči kraj Medka, a gromorni glas zaviče iz grmeča:

— Stoj! Predaj se!

Poštanska kola stadoše kao ukopana, a oko njih se za tren oka savi vijenac od dvanaest naperenih pušaka. Dva su vojnika pratioca htjela, da i oni napere puške, no tolikom ih brzinom uhvatiše hajduci za ruke, da se nijesu dospjeli ni okrenuti.

— Gdje su novci? — upita jedan poštara.

— Znaš, di su — odgovori ovaj. — Ne ću ti i' ja vaditi.

Ovaj je događaj strahovito potresao vojnu upravu. Potjerni se odjeli razmiljiše na sve strane, isprepletoše sve planine, zaposjedoše sve klance, a ujedno obrstar izdade obavijest pučanstvu, da će biti strijeljan svaki onaj, koji hajducima dade jesti ili im inače bude u pomoći.

Te su odredbe malko oteščale život gorskome društvu, no nijesu mu ga onemogućile. Nikada nije teško patiti onome, kojemu cijeli život i nije ništa drugo nego gorka i neprekidna patnja. Kud su išli, kako li su se hranili, vlast nije nikako mogla doznati, pa da se nijesu tu i tamo javljali na djelu, bilo bi se moglo pomisliti, da su opet umakli preko granice.

Jednu je potjernu kolonu vodio Ivan Šarić, sin pokojnog Antone, no kako drugi nijesu imali sreće u potjeri, tako nije ni njemu cvala. Ne samo da nije mogao ni jednoga hajduka ni ubiti ni uhvatiti, nego nije za njih ni čuo. Očito je bilo, da su se zadržavali na dalmatinskoj strani ili možda još i dalje, pa je Ivan već pomišljao, da se okani hajduka i njihove talje, kad ga neočekivano čudan slučaj s njima sukobi.

Već nekoliko dana nije bio u potjeri.

Jedne noći, kad je sve selo spavalo u dubokom snu i samo tu i tamo laucnuo po koji pas, netko lagano zakuca na Ivanovu prozoru. On se trgne iz sna i priskoči, da vidi, tko je. Ne opazi nikoga, no čim je legao u krevet, kucanje se ponovi. On opet skoči k prozoru, ali ni sada nikoga ne vidje, pa odmah pomisli, da su to znakovi pokojnoga Antone. Obuze ga teška tjeskoba, a strava mu pane u noge, te se nasloni na zid kraj prozora, da čuje, da li će kucati i treći put. Nije dugo čekao. Staklo opet zazveči.

On nije bio ni strašiv ni praznovjeran, ali ga je ipak obuzela teška dvoumica, da li kuca pokojni Antona ili koji njegovih živih drugova. Lagano otvori mali prozorčić, jedva promoli kroza nj glavu i šaptom se javi:

— Ko je Božiji?!

— Izađide, Ivane — odgovori mu šapat iz neposredne blizine.

— 'E li vira? — prošapće Ivan.

— Tvrda vira tvoga ćaće! — odgovori šapat iz mraka.

Ivan se brzo povuče u sobu, uze kuburu u ruku i prebaci haljinu preko ramenâ, pa iziđe pred kuću. Stane i osluhne. Na dvadesetak koraka ču lagan udarac, pa pođe prema njemu.

— Tu smo.

U gustoj pomrčini nije ništa razabirao.

— Koji ste Božiji?

— Tode i Perelja. 'E l' vira?

— Vira je — odgovori Ivan i nabasa na dva čovjeka, koji ga prihvatiše za ruke.

— Koja je nevolja? — upita Ivan, nastojeći, da mu ne osjete kubure.

— Sam znaš — odgovori neki — a i mi znamo, da si i ti u koloni, ali si i Antonin sin.

— 'Esam — odgovori Ivan uzdrhtanim glasom i sav protrne, pa da prikrije svoju uzbuđenost, potvrdi — 'Esam! Antonin sam sin. Ajmo u kuću.

— Nije nam do kuće, neg do tebe — odgovori Tode. — Mi znamo, da si pravi čovik, a zgoda ti je, kad si tamo š njima. Na tebe se ne će sumljati. Nije, što je nama već pritisno, neg' i vuk ima svoje. Tako i mi.

— Ajmo u kuću, pa ćemo tamo divaniti — šane Ivan i povuče Perelju za sobom.

— 'E li tvrda vira?! — upita ovaj, polazeći.

— Nemoj tako! — odvrati Ivan povišenim glasom. — 'Esmo li već rekli ili nismo?!

— Rekli smo, rekli — potvrdi Tode — al mi nemamo vrimena.

Najzad uđoše u kuću, al ne dadoše, da se vatra loži i sprema večera. Pojest će malo kruha i mlijeka, podivaniti, pa — u planinu. Ivan je htio probuditi i majku i ženu, no hajduci se usprotiviše, a kad on ipak pođe prema sobi, da ih zovne, njih obadva

okrenuše prema kućnim vratima, koja su se jedva nazirala u slabom svijetlu jelove luči.

— Pa, ne ću. Dobro — reče Ivan. — Sidite, dok donesem varenike i kruva.

— Čekaj! — prekide ga Perelja. — Najprije nam reci, 'e li ovo naša kuća ili nije?!

— Antona mi je ćaća! — odgovori Ivan na silu čvrstim glasom i isprsi se pred njima. — Njegovo je to ognjište. Sidajte.

Žurno je metnuo pred njih okrugli, niski stol — stolicu — i podmakao im niske stočiće, da sjednu, pa donio zdjelu mlijeka i ogroman ražen kruh. Neprimjetljivo je udesio tako, da su njih dvojica sjedjeli jedan uz drugoga, okrenuti leđima prema ulaznim vratima. Kad su oni tako sjeli i ostali, sjeti se Ivan, kako njegov pokojni ćaća u svojoj rođenoj kući nije nikada htio tako sjedjeti. Nikada i ni za što na svijetu! Sigurno su i ova dvojica znala tu mudroliju, no te je noći smetnuše s uma. Jedino, što učiniše po utvrđenom običaju, bilo je to, što su puške položili u krilo i tako preko njih jeli. Ivan je to primijetio, ali nije ništa rekao. On nije s njima jeo, već je svaki čas ustajao, da popravi ili usekne luč. I oko njih je u tome poslu obilazio.

U jednome času, kad im je bio iza leđa i tobože tražio luči u kutu, neprimjetljivo i nečujno uzme u svaku ruku po kuburu i saspe im olovo u leđa.

Dva se samrtna krika pomiješaše sa praskom pušaka i probiše svetinju noćne tišine. Planine bolno odjeknuše, selo skoči na noge i od usta do usta odleti teški šapat kao krvava kletva:

— Pobi ljude na viru.

*

— Na viru! — šaptale su žene i zabrinuto kimale glavama. — Teško našem selu.

— 'El nu, da će mu vragovi iskopati ognjište? — raspravljali su čobani kod blaga.

— Ne će vragovi, neg Bog.

— Daaa, moj brate! — dobacuje neki stariji dječačić. — Ja se bojim, da Bog ne će više zaviriti ni u naše selo, a kamo li u njegovu kuću. Sve će to vragovi raskopati.

— 'Est, 'est — potvrđuje drugi. — Meni je ćaća reka', da j' dati viru, pa priviriti, kunda si ubije čovika, a čovika ubiti na viru, to ti je kunda si puca' u dragog Spasitelja na propelu. 'Est, 'est. Moj ćako to zna. Za viru pravi čovik umire!

Ljudi o tome nijesu ni govorili. Na sve je pala ta teška sramota, ta prolivena ljudska krv, kao olovni pokrovac, pod kojega ne probija ni zraka sunca, ni ćuh svježega zraka, pa se svi guše, grcaju i malakšu. Svaki jedva vuče nogu za nogom, obavlja svoje dnevne poslove i šuti. Šuti na polju, šuti u kući, šuti među ljudima, šuti u samoći.

Još je lako, dok su sami seljani među sobom, al je muka sresti čovjeka iz drugoga sela, pogledati mu u oči i slušati, kako izdaleka ubija:

— Pobište vi 'ajduke, pobište?!

Ovaj šuti.

— 'El i vaš niki ranjen u borbi?! — nastavlja onaj, kao da je đavo u njega ušao.

Ivan je odmah poslije čina pokupio porodicu i sklonio se u drugo selo, jer se je bojao, da bi mogli hajduci još iste noći osvetiti drugove, a u cik zore pođe kumpaniji k Sv. Mihovilu, da javi kapitanu, što je učinio. Jahao je na konju čvrsto i ponosno i sve računao, na što će utrošiti zasluženu ucjenu.

U svoje se misli bio toliko zanio, da nije niti gledao, kud ga konj nosi, a kamo li, da bi se ogledavao oko sebe. Neprekidno je računao, kolika je raspisana ucjena, ali nikako nije mogao doći na kraj tome računu, jer su mu se pred očima kao u vilinskom krugu okretala dva mrtva čovjeka sa izrešetanim leđima. Ne vidi im lica, ne vidi ni nogu ni ruku, nego samo leđa i samo užasne rane na leđima. U kuburama je bilo toliko olova, nanizana na lančiće, da bi jedan hitac bio dosta i za dva medvjeđa života, a kamo li ne za jednoga, izgladnjeloga hajduka, a svaki je hi-

tac razvalio leđa, kao da si stao na njih nazubljenim željeznim stopalom. Nije to Ivan vidio na hajducima, jer nije imao vremena, da ih pregledava. Vidio je samo lokvu krvi i razderana odijela, vidio je hrpu grča i čuo provalu samrtnoga hropca. Tako je to bilo, kad mu je majka zakukala i teturala iz kuće:

— Što učini, da ti Bog oprosti!

— Ne bluni! — izderao se je on na nju i kušao, da joj se u lice nasmije, no smijeh mu je zapeo u suhome grlu, pa mu je glas zvučao, kao glas uplašena jareta.

Seljani su poslije pripovijedali, da je to vrag iz njega meketao. A nije. On je htio, da se nasmije, a grlo mu bilo suho. Samo je to bilo i ništa drugo. Niti je on osjetio niti je vidio vraga. On nije u kući, u onom teškom polumraku, pravo vidio ni hajduka, samo je znao, da je svakome posve dosta jedna sindžirlija u leđa, pa da ima konjsku utrobu, i s toga je žurno otišao sa majkom, ženom i djecom. Ništa nije vidio.

Žurio se najkraćim putem do ženine svojte, da se tamo sklone, jer je računao, da će hajduci poći tražiti svoje drugove, kad im se dugo ne vrate. Moguće je, da su čuli i pucnjavu. Istina, on je na to mislio, pa je kućna vrata dobro zatvorio, al je prasak ipak bio jak. Selo se je probudilo, a hajduci nijesu daleko od sela, pa su možda i oni čuli pucanje.

Dušom je odahnuo, kad je upao u tastovu kuću i ukratko ispričao, kako je pobio hajduke, jer su htjeli, da se i on odmetne i osveti ćaću, a on to nije htio, pa tako došlo do svađe. Kada je to ispripovijedao, pali su mu Perelja i Tode sa svojim groznim ranama u mozak i — više se ne miču, više ne izlaze.

Uzalud Ivan kuša da misli na što drugo, uzalud pokušava, da viče na konja i da se tako pozabavi drugim mislima. Sve uzalud: pred očima su, u mozgu su samo Todina i Pereljina razmesarena leđa!

Ni konj mu ne ide, kako bi trebalo. Neprestano posrće, zapinje o kamenje, nekako trza i zavaguje, a samar se naherio i oklapao, pa kako se nagne konj,

tako samar odmah leti na drugu stranu, a Ivan samo gleda, kada će se strmoglaviti. Sve mu je nezgodno, neobično i neugodno, ali uza sve te neprilike ne može ništa da okupi njegovu pažnju i njegove misli osim Todinih i Pereljinih leđa.

— Kuda junače?! — trže ga iz misli krupan glas.

Ivan se strese i u isti čas mu sijevnu među očima četiri naperene puške.

— 'E si poša po talju?!

Ivan ne odgovara.

— Zabasa' si. Zaša' si u Rasoju, u gaj i u gudure, a tije si kumpaniji?!

Ivan se okamenio. Ne progovara, ne trepće kapcima, ne vidi ništa. Jedan ga uhvati zä jaku i svali s konja.

— Ako pisneš, zadavi' ću te.

*

Ustavili su se istom pod noć, kad su bili prilično sigurni, da su izmakli opasnom krugu potjera.

Pali su u neku guduru, postavili straže, konja sklonuli u pećinu, a Ivana svezana položili na kamenje. Cijeloga dana ne progovoriše ni pet besjeda. I sada su svi šutjeli kao nijemi. Ivan je teško gutao pljuvačku i prevrtao krvave oči, da vidi, koji su sve oko njega. Mnoge nije poznavao. Iza posljednje se pogibije društvo promijenilo. Ni harambašu nije poznavao, ali je po držanju slutio, koji zapovijeda.

U glavi mu je bila potpuna pustoš. Nije ništa ni mislio ni želio. Ležao je kao drvo, a kada bi se pogledom sukobio s čijim očima, spustio bi umorne kapke. Činilo mu se, da je već napola na drugome svijetu.

— Ti si sin pokojnog vridnog Antone? — progovori harambaša.

— 'Esam — procijedi Ivan i zatvori oči.

— Odvežite ga — odredi harambaša. — Tako. Sidi i reci nam, zašto to učini?

Ivan nije odgovarao.

— Slobodno govori. Ljudi smo.

— Taki je bevel (zapovijed) — prošapće Ivan.

— 'Est to. Bevel je, da ajduke svi gone i ubijaju. 'Est to — potvrđivao je harambaša mirno, odmjereno i hladno. — 'Est to. Weiningeri zapovidaju, da se graničari među sobom ubijaju. 'Est to, junače, al di ti nađe u bevelu, da graničar može ubiti i na viru?

Ivan je šutio.

— 'El' i to zapovidaju Weiningeri — a?!

— Ti mučiš? — — Muči, muči, junače.

Sve su oči uperene u Ivana kao naoštrena koplja, no nitko ne progovara ni bijele ni crne.

Nebo se razvedrilo i mjesec se prikradao preko bukava kao uhoda, da vidi, što se to događa. Kad se je popeo prilično visoko, neprekidno im se je vrtio nad glavama i upiljio u njih pogled, a nagnuo se na bukve, kao da će ih polomiti.

— Weiningeri su talju obećali — nastavio je harambaša. — 'E l' ti talja mozak popila?

Ivan se nemirno pomicao na kamenu, zakopao oči poda se i šutio.

— Talja, talja, kukavico sinja! 'E li talja?! Progovaraj! U me gledaj! — počeo je harambaša jače govoriti i glasom treperiti.

Kad Ivan nije pogleda dizao, harambaša mu nenadano pljune u lice i zamahne, da će ga udariti po glavi, no brzo povuče ruku i reče smirenije:

— Nisi vridan muškoga udarca, a žena nemamo, da te one pljuskaju. Nego, znaš, nama se žuri. Mogu nas dostići tvoji drugovi. Žuri nam se.

Harambaša zaokruži pogledom družinu, pa nastavi:

— Znaš li ti, sine vridnoga Antone, da ni graničarska žena ne bi učinila toga, što učini ti?! — — — Al da: kad bi to bilo u tebi, drugčije bi i radije. Eto, neka, al od zla simena, nek nema ni imena.

Iza tih riječi odredi harambaša, da mu zavežu usta i skinu gaće. Ivan se nije ni pokušao braniti.

*

Već je bio i bez volje i bez snage, a sav se je tresao kao rosulja na povjetarcu.

— Uzmi, Petre, britvu — reče harambaša momku do sebe — i odriži kukavici onu 'rđu, po kojoj se je mislilo, da je muško.

U tili čas je zapovijed izvršena, a Ivan se je složio na kamenje, kao da je gromom ošinut.

— To ti je nagrada, jer nisi vridan ni da te obisimo, a kamo li mušketamo — reče harambaša i opet mu pljune u lice. — Sada ga odvedite i privežite naopako na paripa, da gleda u konjski rep i potirajte prema kući, ne bilo je.

Ivan se je trzao i mumlao životinjskim glasom, a krv je curkom curila niz obje noge.

— Tako se plaća izdaja i nevira — nastavljao je harambaša. — Parip će te doniti do kuće, da te zakopaju, jer bi vuci pokrepali, da te poidu.

*

Prvi su sunčani traci izbili preko planine, kad je konj stigao pred štalu i zahrzao usplahireno i nemirno.

Hajduci su bili trtama Ivana tako čvrsto uvezali, da je ostao na samaru onako, kako su ga oni metnuli. Već se je bio ukočio i pomodrio.

Sva su se okolna sela sletjela, da ga vide.

— Moremo sva tri u 'ednu räku zakopati — šane neki dječačić svome drugu.

— Razmeđili su! — odgovori mali. — 'Ajduci na viru nikog ne ubiše!

VUK ŠEPONJA

Prvi ga je vidio Josica Šulentić. Bila je nedjelja, jesen već pritisla i rominjala hladna, oštra kišica, pa Josica odlučio, da on iziđe s blagom, da ne izgoni djecu, kad nije nužda. Djeca su i tako vazda željna sna, pa neka se bar nedjeljom naspavaju, a osim toga im je i obuća slaba i odjeća trošna, pa se tresu kao pruće. Tako je to Josica tumačio svojoj ženi Mariji, koja je prigovarala, što se on petlja u poslove, koji nijesu za njega.

— Dica moraju biti bosa, kad kiša pada — govorila je ona. — Ne ćeš im sada, izvan sve selske dice, kupovati gospocke čizmice. Ružno te j' viditi, da ti uzbijaš ovce.

Josica je nije slušao, jer njegovo meko srce nije moglo podnijeti, da i toga dana goni zorom svoje dječačiće Jakova i Danju, kad nije potreba. Uzeo je haljinu na ramena, nadžak u ruku i pojavio stado.

Čim je izišao iz sela, pustio je ovce, da se pasući hvate strane i tako lagano, s noge na nogu, udario prema Pipinoj Jami. Josica je metnuo haljinu na glavu, da štiti lice od oštrih kapljica i polako koračao za ovcama. One su se provlačile između grmeča, obilazile kamenje i odmicale sve dalje i dalje. Zvono je sa ovna prethodnika na mahove udaralo, a jače bi zazvonilo samo, kada bi ovan zapeo za lijesku, grabić ili crni jasen.

U blizini nije bilo ničijega blaga. Ostali su čobani skrenuli na Budačke Njivetine, jer je tamo blago sigurnije, budući da je Velebit dalje, pa se vukovi rjeđe pojavljuju, a i trava je bolja.

Josica je nastojao, da mu sve ovce budu na oku, no to nije bilo moguće zbog šikara i ogredaka, pa je

neprestano obilazio, da vidi sad na jednu sad na drugu stranu. Bio je zadovoljan, što lijepo i mirno pasu, pa se prekrsti i počne se moliti Bogu. Kad je već odlučio, da ne ide k crkvi, onda će se tu sit namoliti Boga, pomisli on i htjede sjesti na neki ovisok kamen, ali se sjeti, da bi mu bila zima, pa nastavi s hodanjem. Sjetio se je u molitvi svih živih i mrtvih, usjeva, blaga, putnika i beskućnika, molio je i za one, za koje nema tko moliti, pa se onda prekrstio, izvadio britvu iz ćemera i počeo rezati ljeskovo pruće.

— Oprosti ti meni, sveta Nediljice — prošapće, obrezujući tanku i dugačku granu — Nasi'ću pruća, pa ću oplesti košić, a Bog će oprostiti. Čovik tèžâk mora vaik misliti na kuću.

On je pomišljao, kako nije pametno, što radi, ali se ujedno uvjeravao, da oplesti koš ni ne znači raditi. To je tako, igrarija za djecu, samo što djeca ne znadu tako dobro i čvrsto plesti, kako će to on učiniti.

Najprije je nasjekao dvadeset i pet debljih mladica i zaoštrio ih, a zatim je tražio tanje. Kad je mislio, da ima dosta građe, pođe pod oveći brijest, pod kojim je bilo nešto ledine, pa zabode uokrug ono deblje pruće u zemlju, a pri vrhu ga obujni rukom i sveže trtom, te je izgledalo kao gospodska ljepotica u krinolini. Upravo se prignuo, da počne plesti donji plotić, kad stado zatabana, zvono bjesomučno odjekne, kao da će pući u stotinu komada, i sve ovce grunu u hrpu prema Josici.

On se trgne i poleti na onu stranu, s koje su ovce najviše bježale i odmah počne vikati:

— Aha! Pústija!

Vikao je, što ga je grlo nosilo, jer je odmah pomislio, da ih je vuk poplašio. U isti mu čas doprije do ušiju bolno, isprekidano blejanje.

— Pustija! Vrag u te puka'! — vikao je Josica, podigao nadžak u desnici i trčao k onoj strani, otkuda je dopiralo blejanje, no i blejanje je odmicalo.

Na pedeset koraka pred sobom, nije više, opazi vuka, kako nosi šilježe. Ne pozna baš koje je, al

vidi, da nije ovca već šilježe. Josica razglavi vilice, vičući, no vuk za to haje i ne haje. Uhvatio skokom i u skoku nosi onako, kako to samo zna vuk nositi: zubima ga drži za vrat, a preko leđa ga prebacio kao što graničar gdjekada prebaci kožun preko jednog ramena.

Josica se sagne u trku, ukupi nekoliko kamena i baci ih za vukom. I gle čuda: vuk zastade, okrene se i pogleda, tko ga to uznemiruje, a Josicu proletješe ledeni trnci i kose mu se naježiše, pa i sam zastade. U trku nije primijetio, da vuk šepesa, no sada opazi i posve dobro razabra, da ima samo tri noge. Prve desne nije imao.

Vuk je jedan tren stajao, okrenuo se i nestao u grmečima.

*

Josica se u čudu prekrstio i dugo stajao na istom mjestu kao ukopan. Još nije nikad čuo za tog vuka na tri noge, i ako ih djeca često viđaju i pričaju na dugo i široko, što su vidjela i što nijesu vidjela.

O tome još nije nitko ništa pripovijedao, no neka bi to i bilo, moguće je, da je baš danas prvi put sašao u Grabar, no kako je moguće, da na tri noge onako trči i nosi onoliko šilježe, skoro već odraslu ovcu?! To je čudo, koje Josi nije nikako išlo u glavu.

Kad se je malko razabrao, pošao je krvavim tragom i slijedio ga dosta daleko, no najzad je napustio potjeru i vratio se k stadu. Ovce su opet pasle, ali su bile veoma usplahirene, te se trzale i skakale u hrpu na svaki i najmanji šum ili štropot.

— Ne bojte se, ne bojte se — mirio ih je Josica i neprestano obilazio oko njih. — Što je bilo, bilo je. Za danas je gotovo. Da vidimo, koje nema?!

Istom se oko podne sjetio koša, no prije nego se ponovno dade na posao, odluči da užina. Sjede na kamen, izvadi iz džepa ovelik komad ražovnice, prekrsti se i zagrize. Raženi je kruh dosta teško gutati, no Josičin je ovlažio u džepu, pa se je samo sklizao.

Kad je bio gotov, opet se prekrsti i pristupi skeletu svoga koša. Zaticao je šibu po šibu, preplitao je između kolčića, a kad je opleo plotić od pola noge, završi i prijeđe, da plete gornji plot. Ovaj je ispleo na šire, jer će on biti kod dna i na njemu će biti veći teret, pa mora biti jači. Dovrši i to, odveže vrhove pruća, svaki pojedini usuče, pa ih zatim isprepleteu u četvorine preko cijeloga otvora, a krajeve zatisne u plotić.

— A, e, sriću mu vrag odnije — govorio je Josica u pola glasa, čupajući kolčiće iz zemlje i pazeći, da mu se koš ne izjeroglavi. — Ko bi reka', da onako cotav gad more odvući uniku ovcu. Aeee — čudio se on i počeo sukati vrhove štapova i zabadati im krajeve u plotić tako, da je cijeli vrh, otvor, koša okružen ručkicama kao vijencem. Kad je tako previo i zadnji štapić, izmakao se je i sa svih strana ogledavao svoje djelo.

— Uprav spütan koš! — reče zadovoljno, pristupi, podigne ga i vagne u rukama. — Nije pritežak — reče i obađe ovce sa svih strana. Trzale su se i plahovito zvirkale za svakim zvukom.

— Ne bojte se vi, male moje — tješio ih Josica, mljackao jezikom i pružao ruku prema ovcama kao da im nudi soli. Sve su poletjele i skupile se oko njega. — Sad će vas vaš ćakan odvesti odolen. — — — Koš je gotov, pa moremo ići.

Uzeo je koš, zabacio ga na leđa i poveo ovce prema Briščićima, gdje su bili ostali selski čobani.

Čim su se sastali, ispričao im je Josica, kakvo je čudo doživio. Čobani su u čudu zinuli i propitkivali ga o svim mogućim i nemogućim doživljajima sa vukovima, a napose im je morao po nekoliko puta opisivati Šeponju. Mali su slušali kao začarani, jer su sve te priče za njih vazda nove, i ako su već sve po nebrojeno puta i čuli i sami prepričavali. Među njima je bio jedini Josica odrastao čovjek, a drugo su sve bili dječaci i djevojčice između desetak i petnaest, šesnaest godina.

Malo poslije su se sastali i s čobanima iz ostalih sela — sa onima ispod Peršinca — pa je Josica morao i njima pričati sve, što je doživio i što je znao o vukovima.

— Al ovako čudo i gadalinu nisam nikad vidije nit od koga čuje — ponavljao je Josica, i što je dulje i češće pripovijedao i ponavljao, sve mu je bilo čudnije i nevjerojatnije. — Vrag je upamtije vuka na tri noge?!

Djeca su ga požudno slušala, puhala u šake, da ih zgriju i poskakivala bosim nožicama, da ubrzaju kolanje krvi. Svi su bili bosi, osim Josice, jer po kiši ne može biti obuveno dijete iz prave kuće. Šteta je opanaka. Raskvase se i rašire, pa ih je poslije teško urediti. Nosići su se modrili, obrazi žarili, a oči suzile. Među njima je bio najmanji Mile Kikin, dječačić od desetak godina, sav modar kao čivit, a s opancima pod pazuhom. Josica mu je bio blizi rod po materi, pa ga je zvao tetkom, a kako ga je Josica vrlo volio, to ga je mali neumorno ispitivao, a tetak odgovarao.

— Ja uprav mislim, tetak — reče Mile, skoči s noge na nogu i puhne u šake — da to i nije bije vuk, neg vrag, potari ga, sveti Križu!

— Daaa, moje zlato! Ne nosi vrag ovaca. Un iđe, tako, po gospodu i lopove, a nije mu do janjaca.

— Ja mislim, da bi un i ovcu poije! — primijeti Dujo Rasparanov i mudro se zagleda u Josicu.

— A, nu, ne bi mu kosti smetale — dopusti Josica — al unaj šeponja je naš domaći vrag i bi'će š njim još posla. Kako j' un mene samo pogleda', kun da mi se ruga! E, braćo moja!

Još su isti dan znala sva okolna sela za tog novog i neobičnog gosta.

*

Dotada nije nitko ništa o njemu čuo, niti ga je itko vidio, a od toga dana se pojavljivao svakih desetak dana sad u Grabaru, sad u Pilama, pa onda u

Piláru i Pláni Balenskoj, a jednog je dana udario pod Babića Glavicu, skoro među same kuće.

Ni jednom se nije desilo, da su čobani opazili, otkud dolazi, pa da bi ga uplašili i otjerali. Nikada. Svi su ga viđali samo sa ovcom ili janjetom na leđima i u bijegu.

Druge su vukove viđali, kako se prikradaju, kako se zaskaču na ovcu, a češće i kako ih u trku hvataju, pa onda čobani dignu viku i graju; ako imadu pušku, pucaju, a imadu li slučajno dobru vatru, bacaju ugarke, pa tako gdjekada i obrane stado.

Kod Šeponje toga nema. Nitko ne vidje ni kako dolazi ni kako hvata svoje žrtve. Kao da pane iz oblaka! Ovce se splaše i potrče, kad već i on bježi, pa čobani ne mogu ništa drugo nego da viču, i time samo ubrzavaju njegov bijeg. Pa, i taj je njegov bijeg neobičan i tajanstven. Iza drugih vukova ostane uvijek lokva krvi i ponešto vune, a gdjekada se nađe i po koja jača kost na onom mjestu, gdje su jeli. Iza Šeponje još nije nitko našao ni čuperka vune. Donekle se vazda dade pratiti krvav trag, a onda nestane i toga, kao da je sve propalo u zemlju.

Isto se tako još nije nikada pojavio u društvu sa drugim vukovima, a takova su društva, pogotovo zimi, veoma česta pojava. Ide naprijed izvidnica, onda koji vuk, u sredini vučica, a otraga opet vukovi. Postava se stalno i sigurno mijenja tako, da je vazda drugi na čelu, ali vučica i mladež ostaju stalno u zaštićenoj sredini. Kada nastanu kucaljke, onda je drugi red stupanja.

Nikada nije nitko Šeponju vidio osim posve sama i — sa plijenom na plećima.

Kako je bilo lako ustanoviti svaki slučaj njegove otimačine, jer su ga redovno vidjeli na bijegu, utvrdilo se, da je u godini dana počinio više štete on sam, nego prošle godine vukovi uopće svi skupa, a i te je godine većina lupeština išla na njegov račun. S toga su ljudi molili i zaklinjali lovce, da ga traže i gone, a oni im obećavali i svaki se unaprijed hvalio, kako će uprav on donijeti njegovu kožu, no —

ostade sve na obećanjima. Zimi su češće išle cijele hajke i bilo je vučijih koža na pazaru, ali Šeponjina ostade zdrava i čitava. Češće su mu nailazili na trag. Jasno se vidi, da je snijegom prošla zvijer na tri noge i sve ideš i pratiš, dok najednom ne nastane zbrka i u tome tragu, jer čim je poletio, skakao je stupačke kao sapet konj, miješao zadnje i prednje tragove, pa si ubrzo dospio u dvoumicu, da li se tu doista radi o Šeponji ili o kome posve zdravom vuku, a možda i o lovnome psu.

Kad se god koji lovac vratio bez Šeponje — a po njega je bio pošao! — nalazio je stotinu isprika.

— Da se un miša s drugim vukovima, lako bi ja za njega! Nigdi bi se izda, ili bi se zaboravije, al ovako mu ne može ni vrag ući u trag.

Tako je prošla prva zima, prošlo i ljeto, vagnula i jesen, a Šeponja pašovao mudro, obzirno, oprezno i prepredeno, da su mu se ljudi divili, i ako su ga proklinjali.

— To je pravi vuk. Taj zna, kako se živi — govorili su iza svake štete.

— Da j' kako, da se mi š njim pogodimo! — predlagao je šaljivdžija Rasparan Babić. — Da mi njemu po redu svake nedilje dademo po ovcu, pa neka nam živi, kad je taki!

— E, moj brate, al un unda više ne bi bije Šeponja, man sinja kukavica, koju 'rane ka' prase — odgovori Makan.

Nije se, naravno, doznalo, kako je ostao bez noge, ali su ljudi to pod sigurno tumačili tako, da se je bio negdje uhvatio u gvožđa — u stupicu — pa kako je vuk od srca i ponosa, nije mogao tu čekati, dok ga tko premlati, već je jednostavno odgrizao sam svoju rođenu nogu, da spasi glavu. Tako je to rastumačeno i tako je to bilo utvrđeno. Da li nije imao cijele noge do bedra ili samo do iznad koljena, nijesu se ljudi mogli složiti, jer su Šeponju redovno viđali dječaci i djevojčice, pa je u teškome strahu svako vidjelo drugačiju nogu ili nije vidjelo ništa osim da skače samo na tri.

Pitali su najčešće Josicu Šulentića, što on misli, kako izgleda ona četvrta noga, no ni on nije mogao dati nikakova razjašnjenja, već je vazda svršavao svoje mnijenje:

— Pametnu vuku dosta i tri noge, a budalastu ne bi koristilo, da i' ima i deset!

*

Snijeg se otopio toliko, da je sve grmlje već bilo posve slobodno, a sitna travica sramežljivo provirivala tu i tamo na pašnjacima. Prošarica! Na proplancima je već snijega potpuno nestalo, pa su ljudi izgonili blago, da se prohoda i prozrači, a da usput i otkine po koju travku.

Kako se je blago držalo trave i čistine, čobani nijesu imali mnogo posla, pa su naložili ogromnu vatru i grijali se. Neki su pokušali, da se piljaju, ali su im piljci ispadali iz ozeblih prstiju, pa su se počeli titrati, jer su ipak titre dugački štapići, koji ne mogu tako lako ispadati kao okrugli kamenčići, pa prsti bili i promrzli.

Kad su se najljepše zabavljali i zvona lagano i jednolično odjekivala sa ovnovskih vratova, nenadano stade trka ovaca, a jezičci udariše, kao da će raznijeti zvona i odletjeti sa ovnova.

Svi čobani klisnuše na noge i odmah počeše u sav glas vikati:

— Pústija! Pústija!

Razletješe se na sve strane oko stadâ.

— Eno ga, eno ga! — zavika Šipleta Markezanov — Eno Šeponje!

Šeponja je, doista, odmjereno i pažljivo skakao sa teretom na leđima. Vjerojatno je ovcu zaklao prvim ugrizom, dok se nije javljala, a i nogama je samo slabo i nesigurno omahivala.

Za čas se izgubio i nestao, kao da ga je đavo pokupio.

— E, otkud dođe, sve mu vrag odnije?! — čudio se Mateša Šimunov i brže bolje počeo lučiti svoje ovce, da vidi, nije li se baš na njegovu namjerio.

— Kaza' ću ja neši, da si vraga'! — zagrozi mu se mala Matija Makanova, trčeći za svojim ovcama.

— Moreš! — odreže Mateša, podrhtavajući usnicama na plač od straha, da je šteta u njegovu blagu.

Iza kratke pregledbe ustanoviše, da je Šeponja odnio jalovicu Markića Vidurinova.

— Pa, kako izabra uprav jalovicu?!

— E, Šeponja je to! Ne će un što bilo — šalili su se momčići, a Mići se Markićevu svrnule suze u očima.

— Sve mu poganac zatra i deveto kolino! — proklinjao je Mića i jedva sustezao suze.

Ta je râna navala ljude iznenadila i uplašila, pa odlučiše, da se opet pođe u hajku, dok još ima snijega. U dogovaranju i pregovaranju prođe nekoliko dana, no najzad se složiše, da mole i finance i žandare, da i oni pođu s njima.

— S kim se najčešće druži? — upita žandarski veljbaba.

— S vragom! — odgovori neki. — S vragom bi se vuk družije?!

— A, da! — ispravi se veljbaba. — O vuku se radi.

— E, e. O vuku, gospodine. I ne bi mu niko sta' na kraj.

— Da se on s kime druži, lako bi za njega — rastumači veljbaba — al ovako. — Ja ne znam.

— A, nu, gospodine — odgovoriše seljaci. — Nema ga 'ko izdati, nema. Un se ne druži s vukovima. Vaik je sam. Nego da nas rišite toga zla.

— Nismo mi za to tu — ljutne se veljbaba. — Ne plaća nas car, da vukove gonamo.

— Al vas mi plaćamo, gospodine, da nas branite od svakoga zla.

— Ne mudruj, molim te — odgovori veljbaba i obeća, da će poslati dva oružnika, kad se digne hajka.

I financi su se s početka nećkali, dokazujući, da vuk ne čini nikakav dohodarstveni prekršaj, pa da nemaju razloga da ureduju, no najzad su se prestali

šaliti i obećali, da će i njih nekoliko sudjelovati u potjeri, a to tim prije, što i sami drže nekoliko ovaca.

Njihove ovce idu sa Rukavinskim stadima tu po glavicama prema Županima, pa nema velike opasnosti, jer je Velebit podaleko, no ipak — vuk ne spava. Šeponja se je već i tu omrsio. Njegova je odlika baš u tome, što mu je lovište dugačko skoro dvadeset kilometara i što se nikad nije pojavio dvaput zaredom na istom mjestu. On neprekidno krstari i vazda je tamo, gdje mu se najmanje nadaju.

I vazda sam, vazda miran, vazda promišljen i odlučan. Kuda smjeri, tuda i pogađa, a — uvijek je ondje, gdje nema obrane.

— Neka mu vrag uđe u trag!

*

Iduće se nedjelje, u ranu zoru, sastalo društvo na cesti u Egeljcu, na Krušničkom mostu. Sa Velebita je pirio proljetni povjetarac, gora mirisala nabubrelim pupoljcima, a Krušnica žuborila veselim grgotom, kao da se ruga društvu, koje se kupi tu na njezinu hrptu.

Čekali su nadšumara, koji je određen za vođu i zapovjednika. Seljaci su se šalili i komedijali, a Raspăran je svakako nastojao, da prodre sa svojim prijedlogom, da se sporazume sa Šeponjom, dok je žandarski veljbaba nudio okladu, da je Šeponja njegov.

— 'Est vrag vaš i na njemu bronza! — dobaci Nikolica Vrban. — Nema taj, gospodine, ni ortaka ni òstâvâ!

Nadšumar odredi, da će hajka udariti iz Egeljca preko Locića, pa se 'vatiti Poljane, onda Plánom Balenskom, obroncima Pilára, pa nazad na Gràbâr i onda, dokle dospije.

— Kako bi bilo, da probazamo i o'de ispod Visuća? — upita neki Župan. — I o'de je un već gospodarije.

Jedan se financ usprotivi, jer da tu sigurno nije, a nadšumar se pridruži njegovu mnijenju, pa tako krenuše određenim pravcem.

Cijeli dan su se lomili po grmečima i ogredcima, a da nigdje ništa ne vidješe osim nekoliko zečeva. Šeponji ni traga ni glasa. Pod noć nije više nitko ni pazio, već su se svi dogovarali, kako hajku moraju završiti u Dačkovoj birtiji kod brklje, pa su se žurili, da što prije tamo stignu.

Veljbaba je bio neraspoložen, a financi su tvrdili, da bi ga oni svakako našli, da nosi duhan, sol ili vino, ali — kad nosi ovce, nije to posao za financa.

Raspăran je predložio, da svi složno izjave, kad stignu u birtiju praznih šaka, da su Šeponji »dali pardon«, jer je pravi vuk od oka.

— Bolje tako, neg da nam se svit ruga — potkrepljivao je on svoj prijedlog. — Jer bi nam se svit ruga, kad moremo slagati?!

Kod Dačka se je orio smijeh i praskale doskočice na račun svega i svakoga, a najviše na glavu gospodina nadšumara kao vučjeg poglavara i gospodina veljbabe, koji je izgubio okladu.

— Da sam ja upravljao hajkom, Šeponja bi sada bio tu — reče jedan financ posve ozbiljno.

Drugi skočiše na njega prigovorima i ukorima, ali se on nije dao smesti. Bio bi odredio, da se temeljito pretraži Pìlâr, a zatim bi krenuo prema Ričicama.

— Aja! — usprotivi se Župan. — Trebali smo pognati na ovu stranu k Lipaću. Tu je un.

— To ti zato govoriš, što tvoje ovce iđu na ovu stranu — odgovori financ.

— I vaše, gospodine! Al nije za to, neg un je nikidan poije Balensku ovcu, pa je sada nigdi na protivnim stranama.

Dok su se oni još najžešće prepirali, doleti netko iz finanske vojarne i saopći, da je Šeponja večeras odnio — ovcu.

— I baš vinancima! — klikne Župan i udari dlanom o dlan. — E, Bog ga poživije!

Svi se počeše smijati, a financi se zgledaše u neprilici, pa prihvatiše i oni. Odnio, odnio — sad nema pomoći.

— Braćo i gospodo! — reče Raspäran Babić povišenim glasom, uze čašu u ruku i ustade. — Ja bi napije zdravicu tome našem junačini!

Svi ušutješe, da čuju, što će to isplesti stari šaljivdžija i obješenjak.

— Pljujem ti ja na vuka — govorio je on — koga žene gone prešlicami i kojemu svaki balavander zna za nočište. Ovo j' vuk ka' ovaj naš Šeponja! Goni ga deset sela, goni ga i šumarija i žandarija i vinancija, a on se smije i ne će sirotinjske ovce neg baš pade na vinancsku, da se zna i da se pripovida. Bog ga poživije i neka nam ga i neka se 'rani, kad zna i umi.

Svi prihvatiše zdravicu sa smijehom i povicima, dobro se napiše i odlučiše, da više ne idu na Šeponju u hajci, već da će ga pojedinci vrebati.

Međutim, on je još neko pola godine gospodski i mirno živio, a onda nestao, da nitko ne zna, kuda je otišao, kao što nije znao, ni otkuda je bio došao.

OPANCI DIDA VIDURINE

Markić je počeo uvoditi novotarije, čim se je vratio iz Amerike i ćaći izmakao gospodarstvo iz ruku. Što je god bilo prije dobro, to ne valja; što je prije bilo u kući sveto, sada je smiješno.

Stari se je Vidurina s početka žestoko opirao, svaki je čas dolazilo do sudara, a neprestano su jedan na drugoga režali kao nadraženi psi. Poslije se utišaše, ali ne smiriše.

— Sramota je to, sinko, što ti radiš — reče jednog dana, kada su obojica sjedjeli kraj ognjišta. — Nema tu Božijeg blagoslova, kad se ti ne moreš prikrstiti brez vražije butige, vrag je izumije.

Markić je ožegom šarao po lugu i posprdno se smijuljio. Šutio je i pogledom pratio vrh ožega. Vidurina izvadi lulu iz kožuna i stane je lagano puniti.

— Evo — kaže — mene srce boli, kad ovoga vraga moram kupovati. A moram. To mi je sve. Al nü — — ne ću ni to dugo. Ima škrapa, pa ću ja njega posijati. Moja zemlja, moje sime, pa neka vinanci lome noge za njim — — —

Kada je napunio, izvadi iz ćemera trud (gljivu), kremen i ognjilo, kresne i pripali.

— I tako — nastavljao je mirno i lagano. — Ostavije si priko svita po ljucke snage i donije to šoldi, a komu će koristiti? Samo trgovcu i pritrgliji. Sve njima i za nji', a ništa nami, ovoj našoj jadnoj zemlji i siromašnome svitu. Ništa, moj sinko. Eto, kad te gledam, sav si od pete do glave iz butige, a sve to na tebi ne vridi poštene ličke maje. Sve bi zbije u pušku.

— 'E si li gotov? — upita Markić podrugljivo.

— Bi' ću, kad ležem u Mrkobradušu (groblje). Unda ću biti gotov, a dok sam tu, govori'ću ti i svitovati. Ne valja to, moj sinko. Da j' carska kasa, ispraznila bi se.

— Dok je mene, bi'će i'! — odvrati Markić samosvijesno i napadno se isprsi.

— Da Bog da, sinko, da si i' toliko donije, al — ču' će se, za godinu, dvije. Svaki vas tako divani, kad dođe, a za godinu dana puše u šake.

— 'E l' tako? — podrugne se Markić.

— Samo se ti rugaj! Nego, vidiš, dok sam ja po zemlji gazije svojim opancima, za što smo mi tribali butigu — a?! I sam znaš ka' i ja. Kad je posta' gvozdeni plug, prvi je bije na našoj njivi, jer je bolji od drvenog; prva je gvozdena lopata zazvonila prid našom kućom. E, moj sinko, to mi je druga molitva. Ne cmolim ja za granicom i starim vrimenima nego za starim poštenjem i pameti. Nismo mi ni Amerika ni Prajska. Mi smo mi. Svak 'oće, da se od pete do glave zavuče u te čivutske prnjetine, pa za nji dade i blago i žuljeve i još se zaduži, a ženetine će misto čunka i vretena luletinu u vražije šake, a vridni im ljudi kartice i čašicu — 'e li?! Pa ne bi ja ništa ni reka', da j' to lipše, al svaki vas ka' isprošen na put Božiji. A da. I tako.

Vidurina je zamišljeno kaljkao lulu, a Markić ga podrugljivo gledao, podbočivši se rukama na ožeg.

— Imaš li još što? — upita ga iza odulje šutnje.

— Velike mi koristi! Al, eto, reći ću ti, što mi se baš sada štrklja po glavi: kada te u tim gradskim dronjcima svale u raku kraj poštenog ti dida, pomisli' će, jadna mu majka, da kraj njega pokopaše kakvog svitskog vandrokaša, koji je tu kod nas isplazije jezičinu u grabi kraj ceste. Eto, to ti je, a to ne more biti dobro. Nude, molim te, recide mi: bi l' ti, i drugi taki, moga', da nam doneseš iz te Amerike i Prajske zemlje, pa da pokriješ ovu našu mučenicu, da se za nju više ne zna?! Eto, bi li moga'? I unda njijove trave i grabiće i bukviće i jaseniće, i sve

njijovo da prineseš, pa da ova naša Lika ne bude više Lika ni po licu, ni po srcu, kad nije po tim vašim dronjcima, birtijama, nikakvim novim poštenjem i što ti ja, jadan i kukavan, sve znam — nude, more li to biti?! Reci mi ti sa svojom pameti i tim vražijim pantalonima.

Markić je još neko vrijeme šutio, a zatim reče posve mirno i nehajno:

— Molim te, ćaća, ne trokeljaj, kad ništa ne razumiš i kad nisi ništa vidije. Ne drobi.

— Eee — uzdahne starac. — Udrobljeno mi je, sinko, dok ti tako sa mnom divaniš. Udrobljeno mi je, udrobljeno, al — ne daj ti, Bože i Blažena moja Gospe, da to budu tvoja dičica kusala. Ne daj Ti, koji moreš — — —

Iza tih riječi ustane starac i otide pred kuću, da na tocilju naoštri britvu. Kad je s tim bio gotov, uzme suhu ovčiju kožu sa tavana, sjedne pred kuću i počne kožu brijati.

— Što 'š to? — upita ga Markić.

— Kroji' ću oputu — odgovori Vidurina, ne dižući očiju sa posla.

— Molim te, ćaća, ne bluni. Kupi' ću ti opanke kapičare, pa ćeš biti obuven ka' čovik.

— Kupi' ću — — — kupi' ću — ponavljao je Vidurina i ljutito i podrugljivo. — Sve ćeš ti kupiti, a jer bi, kukavče moj, kupova', što ne tribaš?! Dosta j', što sam kupije kožu za poplate, a drugo ću sam napraviti.

Markić se je smijuljio i otišao, a starcu je to bilo milo. Ipak je sada već bolje neg je bilo, kad je ono banuo iz Amerike kao iz oblaka, pa govorio, kako naš čovjek ne govori; hodao čudno i nekako zanosito; smijao se neobično; a što je bilo najgore: vazda psovao i rugao se i ocu i ženi i plovanu i učitelju i susjedu i — eto, svakome. Kako je samo došao u kuću! Bio je u Americi petnaest punih godina, pa ga otac i poželio, jer se je bojao, da ga ne će dočekati staračke kosti, a osim toga — otišlo momče

od dvadeset i pet godina, a vratio se čovjek kao gora, pa se otac zagledao u njega, metnuo ruku nad oči, izmakao se pred njim i prosuzio:

— Da te vidim, milinje moje! Da te se ćaća nagleda.

— Hau du ju du, stari?! — dočeka ga Markić.

Starcu klone ruka, njegovih se još krepkih i uspravnih sedamdeset i šest godina sruši u hrpicu bijede i čemera, spusti se na stočić i prošapće:

— A nu, moj sinko!

I tako je to onda počelo, a nastavilo sve gore, dok se iza nekoliko mjeseci ne smiri. Kad je tko govorio pred Vidurinom proti njemu, on je očinskom pažnjom sve odbijao.

— Ništa j' to. Otkinije se od zemlje, al će to proći. Ka' i drugi naši ljudi. To su sve benolije lude mladosti. Otkinije se i ništa drugo, al će on opet brzo priresti za ovaj naš kamen i grmeče. 'Oće, 'oće.

I doista je tako. Svakim je danom i govorom i vladanjem sve više i više opet graničar i pravi težak, pa da još baci i te prnje sa sebe, da se mane i dućana i birtija, bio bi čovjek od oka.

Vidurina se sav zadubio u posao i uživao, kako njegova kustura nosi vunu kao ustra, a za njom sijeva čista bijela koža kao ubijeljeno platno. Bit će oputa, da je milina.

A da je onda sve, kao što je bilo i još bolje, kao što bi moralo biti!

*

Nije to davno bilo. Kao jučer. Svjedoci su živi svi, koji su preko četrdeset godina, a možda i oni mlađi, da je tako bilo sve dok ljudi ne pođoše hrpimice u Ameriku. Otada nasta ta silna promjena i u nošnji i u hrani i u poštenju i u junaštvu. U svemu. I u dugovima. Tko je prije bio dužan? Jest, ono, za palentu se zaduži po koja sirotinja o Blagovijesti, pa i ranije, da se o Mandalinoj ili najzad o Miholjoj oduži, ali ovako kao danas — nije bilo dugova, niti

je itko živ znao, što je to mjenica i što mu znači žirant. Nitko među graničarima.

I tu je ono čudo neviđeno, koje nikako nije Vidurini išlo u glavu: prije je bilo malo novaca i nitko dužan, a sada dolaziše i dođoše silne hrpe dolara i — svi zaduženi, a nigdje se ne vidi ni traga dolarima.

Starac je odmjereno strugao po ovčjoj koži i sve u pola glasa razgovarao sam sa sobom, dok nije došao k njemu unuk mu Mića, momčić od šesnaest godina.

— 'E si li, 'rankane?! — upita ga did, ne dižući pogleda sa noža. — Iz mlina, a?!

— Evo, dide — odgovori mali. — Doša' sam.

— Ako nemaš drugog posla, sidi, pa ćeš ovo brijati, a ja bi kružije opanke.

Mali bez riječi preuze od dida mješinu i britvu, a starac donese iz kuće odugačak komad skvašene goveđe kože, prereže je na dva komada i skroji od nje poplate za opanke oputare.

— Vidiš — govorio je, radeći — ovako smo mi vaik radili, dok je Bog po zemlji 'odije. Žene su redile konoplju, keten i vunu: stupale, gargašale, vlačile, grebenale, pa prele, snovale i tkale. Tkale su sve, što vidiš i u kući i na nama, a što se tkaje. A kakvo je bilo, moj sinko! Eno, ona j' moja kabanica bila i na pokojnom mom ćaći, a još ćeš je i ti ponosati, a imamo u kući plâta još od pokojne moje babe, Bog joj duši dao lako.

— Samo j' to, dide, sve tvrdo i teško — reče Mića. — Naš bi biljac paripa prikinije.

— 'E li i tebi, 'rankane, već tvrdo i teško, 'est?! E, da, râno moja grdna! — uzdahne Vidurina i teško otpuhne. — Jadan ti sam ja za vas kukavce — —

— Pa, ništa ja, dide, ne velim — poče se mali braniti. — Ja samo tako velim.

— Ništa, ništa, sinko — otpuhne starac, odloži nož i zagleda se u okružen opanak, a iza oduže šutnje poče lagano, sa stankama: — Da ova naša zemljica nije ovaka tvrda i teška, bile bi je na ko-

pitima raznile tuđe kljusine — — Ne znam ja, ali pričaju, koji su čitali, da su tuda prošli svi narodi. Did mi se je tuka' sa Turcima, ja sam nosije nimački mušket, a ćaća ti je s Madžarom muštra i — eto! Nikom ništa.

— Pa, ja sam, dide, reka', da j' biljac težak.

— E, e, 'rankane. Biljac, biljac — potvrdi Vidurina. — Težak, težak, al za to j' un pokriva' dida ti i babu, kad su se vinčali, a pokriva' će i tvoju dicu, ako ti je Bog da. Nego — — — Ne trokeljaj, kad ništa ne razumiš, man to bri' — — — Al nu, nisi ti kriv, al teško tebi, ako pođeš ćaćinim tragom.

Mića podigne glavu i zagleda se u dida. Iz očiju mu je sijevalo pitanje, koje nije postavio.

— Ne velju ja, što un ovako sa mnom — odgovori starac. — Ćaćino srce prašta, a i ne ću ja dugo. Još koji dan i moje su tice otpivale. Lako za to, nego, čuće se, kako će svršiti ova čivutska Amerika u našoj jadnoj Lici. To, to, moj sinko.

— E, druga j' to, moj dide — reče Mića važno i lati se posla. — To ti je, dide, napridak i kultura. Tako se to u školama zove.

— E si vidije?! — podrugne se starac trpko i nevoljko. — Kultura i napridak!? E, da. Znate vi to, a ne vidiš, moj sinko, jer ništa ne znaš, da lastavica nikada ne lovi žaba. Komarci su za nju. Vrebac ne pravi gnjizda iz blata. Za njega je slama građa. I tako. Sve to ide svojim redom i zakonom. Sve, sve, moj sinko, viruj ti didu svome.

— Pa, ja tebi sve virujem, al opet, eto, tako.

— E, da, man kako, nego tako! Ni ja ne velju, da se ne mičemo, al mičimo se po svojim vrletima i putinama. Za to su naše noge još od prašukundida i još dalje nazad. Napriduje, moj sinko, samo, samo onaj, koji nastavlja, di su stali oni prid njim. E, da. Ne more moj balavander nastaviti unog iz Amerike — kako se zove?! — A, što ja znam, Rošilt, vrag, kako li?!

— A, 'ko j, tebe, dide, učije graditi opanke?! — upita mali neočekivano i bez ikakova prijelaza.

— La! — začudi se Vidurina. — A, što tu triba učiti? 'Ko j' učije tvoju mate' presti, plesti, vesti, snovati, tkati i šiti? Niko, moj sinko. Najprije i' je u kući gradije moj pokojni ćaća, a unda 'ednom kaže: »Na, sad i' gradi ti.« I eto. Unda sam i' ja počeje graditi. To se tako gleda iz kolivke, pa se pomaže i unda se radi. I tako. Svi mi to znamo ka' tice što znadu graditi gnjizda i 'čele saće. Svi, svi. I ti ćeš tako, ako Bog da.

— A! — odmahne Mića. — Meni je ćaća donije čizme. Ja i' ne ću graditi.

— I ja se bojim — reče starac ko nehajno, no iz glasa mu je udarala duboka tuga i bol. — I ja se bojim, da i' ti ne ćeš graditi — — — A nu. — More Bog dati, da se i okrene — — — Razdr'ćeš ti te gospocke čizme, razdrti, pa će opet opančići — — — A nu! To j' naša obuća, to.

— Što ti to radiš, Mićune?! — izdere se Markić, dolazeći iz štale. Glas mu je bio tvrd i opor, ali nije zvučao ni ljutito ni uvredljivo.

— Pomažem didu — odgovori dječak. — Kroji' ćemo oputu.

— E, teško j' već didu pomoći! — odgovori Markić i nasmiješi se. Zastao je kraj njih i gledao, kako rade.

— Tebi mi ovo oba pomažemo — dobaci Vidurina i pogleda sina ispod oka. — Tebi, tebi, sinko i ovome malome. Meni je već pomoženo.

— Pozna'će mi se i do godine!

— Morda istom za koju godinu! — odgovori Vidurina povišenim glasom, odloži posao i zagleda se u sina. — Ja tako računam: istom za koju godinu! Dok i tebi i drugima odnesu dućani i dija Boga, unda ćete vi istom viditi — — — Unda, unda, moj sinko — — —

— E, moj ćaća, ti vaik dereš istu kozu.

— Istu, istu sinko. Nego, znaš — — — I ovo naše zemljice mogu muntati, al je ne mogu odniti, a ne mogu nikoga drugoga amo naseliti — a jok! To ne mogu!

— Mogu i to! — podrugne se Markić.

— A, jok! Ja ne znam, zašto ne mogu, al ne mogu. Dok je nas, bi' će i naše zemljice za nas. Upamti, što ti velju! I unda — — — pro'će te vaše benolije. Ope' će se tu po našim docima biliti naše platno i u našim stupami stupati naše sukno — — Opet, opet, moj sinko. Ćaći ti svom viruj.

— Ajde, ajde, ćaća, stupaj ti, koliko 'oćeš, kad nemaš drugog posla! — reče Markić, smiješeći se, i ode za poslom.

Vidurina se lagano digne sa stočića i položi okružen opanak na zemlju, pa ga počne iz visoka promatrati.

— Lip je! — reče zadovoljno. — Dobro sam ga okružije i dobro sam mu rt napravije. Baš dobro.

I Mića je sa velikim zanimanjem bacio pogled na opanak.

— Men' se čini, dide, da j' primalen.

— Za tebe j' to, 'rankane! Tebi to did kroji.

— Meni?!

— Tebi, tebi.

— Pa, ja, dide, više ne ću nositi oputare — branio se mali.

— Ne ćeš, ne, sinko, al neka i'. Did će nji' napraviti, pa nek stoje. Nisu to, janje moje, samo opanci. Druga ti je to!

Mića je bio vrlo nezadovoljan, ali nije naučen, da didu prigovara, pa je šutio i rezao zadnje pramečke vune sa mješine. Did je sad motrio, kako mladić svršava posao, pa kad je bio gotov, uzme mu mješinu iz ruke, promera je među prstima i zadovoljno reče:

— Baš je lipa. Bila i meka ka' pamuk — — — Nude, sad je skroji u oputu. Nemoj uzeti široko. Tako, za mali ditinji prstić, da oputa bude tanka i vina, kad je usučeš.

Did je uzeo opet poplat u ruke i počeo ga okolo naokolo nabadati.

*

Prve su bure opalile šume i gajeve, lišće je venulo i opadalo tiho, nečujno i rodno kao suze iz staračkog oka, a oblaci se pomiješali sa Velebitskom goleti, te se nije poznalo, gdje svršava gorje, gdje počinju oblaci.

Seljani su svršavali jesenjske poslove, pripremali stelju za blago i drva za ogrjev i oblačili zimska odijela.

Starac Vidurina je sjedio kraj vatre, naslonio se laktovima na koljena, pružio dlanove prema ognjištu i okretao ih, da se zgriju.

— Uprav tebi, róde, nije sve trave — reče mu nevjesta, pospremajući nešto po kući.

— A! Tako — odgovori on. — Eto tako, 'ćerce. Ništo mi po kostima 'oda i plazi, al ništa j' to. Ne bi mene još batom ubije.

On se junačio riječima, al se cijelo jutro nije ni makao od vatre. Nije ništa ni jeo. Samo je okusio palente i odmah odložio žlicu.

— Sit sam još od sinoć.

— Bi l' ti malko kave svarila? — upita nevjesta.

— Ne daj, Bože — odgovori on i na silu se nasmiješi. — Nije mi ni ćaća pije te čivutske vodurine, pa ne će ni u mene. I ne triba mi ništa. Kad ja ne mogu onake lipe palente, a što bi' unda moga'?!

Nekoliko se dana tako povlačio od postelje do priklada, od ognjišta do vrata i opet natrag, dok ne leže logom.

— Ne ću prižaliti, što ti nisam svršije opanaka — reče Mići, koji je sjedio kraj postelje i posve neodređeno buljio kroz mali, zamazani prozorčić. Nije kroz njega vidio ništa do komadić neba, koje je bilo prljavo i mutno kao spirine, a nije ništa ni mislio. Samo je tako sjedio, jer mu je mati rekla, da to učini.

— A, jer ti je to ža'?

— Pa više i' ne ću svršiti. Još dva, tri li dana i gotovo je.

— Daaa, moj dide! Još ćemo nas dva u planinu.

— Ne će više na priklade drva, koja ja usičem. Gotovo je, moj sinko.

— Ne umire se, jadan, tako. Još si jači od mene, a već bi umra' — reče Mića, zagleda se u didove oči i u istome času sav protrne, primijetivši, da se je Vidurina sav nekako preobrazio. Oči su mu svijetle kao staklo, a lice nekako čudno, nekako, eto, kao da je na njega pala hrđa. Još ga nikada nije takoga vidio, pa se prepade i pomisli, da bi doista mogao i umrijeti.

— Ne 'š ti još, ako Bog da — potvrdi Mića uzdrhtanim glasom i osjeti, da on toga svoga staroga, smežuranog i zamazanog dida voli i da će ga njegova smrt veoma rastužiti. Dosada to nije nikada osjetio. Živjeli su tako skupa pod jednim krovom, jeli iz jedne zdjele, s dana u dan upirali u iste terete, pa nijesu ni dospjeli, da misle o čemu drugome. Vole se oni svi, i jedan bi za drugoga dao i svoj život, ali se o tome ni ne misli ni ne govori, a osjeti se kao nešto osobito, istom kad se desi kakav teži potres. Tada se bude u veličajnoj snazi ti zapretani osjećaji, koji se inače ne pokazuju, jer graničarska duša nema vremena, da ih izlaže suncu i svijetlu.

Miću je pritisnuo k zemlji taj novi osjećaj, pa se nagne i podboči laktove na koljena, ne skidajući pogleda sa didova lica.

— Bilo bi mi ža', da umreš — reče tiše i obori pogled.

— Ne bluni, janje moje! — skoro usklikne did Vidurina i nasilu nabra usne u smiješak. — 'Ko j' vidije stara žaliti?! Ja sam svoje proživije, pa je i bolje, da se mičem — — I tako — — Sve ti to tako iđe: jedni umiru, a drugi dolaze.

— 'Est to, al mi je opet ža'.

— Vidiš, samo ostaje ova naša crna zemljica — govorio je did još dosta krepkim glasom, ali je ipak češće zastajkivao, da se odmori. — Ona je ista. Prije se ni ljudstvo nije minjalo. Tako — — — Išlo je sa kolina na kolino, vaik 'ednako, vaik pošteno, pravo ljudstvo i obraz — — — Sad — — — Tako.

— Pa, i sad će, dide, biti tako — primijeti Mića, a da ni sam nije pravo znao, što on to govori i što

mu to sve zapravo znači. Jest, ovo, on zna, što je obraz i što je ljudstvo i da se za njih često gubi glava, al mu nije bilo posve jasno, zašto bi baš moralo tako biti i zašto bi čovjek davao glavu, kada ne mora, no ipak je osjećao, da mora raspršiti didove bojazni. — Sve će biti dobro, dide!

— 'Oće, 'oće, rankane. Bi'će bolje, al će do toga proći dosta čemerike priko nas. Eto, upamti, što ti tvoj did danas veli — a ne će više dugo: ova će pošast i prokletinja proći, kad se narod dosta napati. Ope' će u našim crikvama zasjati naš vez na našem platnu i zapivati naše cure uz stupu i vreteno. Ope' će naša dica tribati butigu samo od godine do godine, pa ne će njijovi žuljevi vaik curiti u tuđe džepove. Ne će ne, ako Bog da, al do tada — — A nu. Ti si istom zinije na svit. Ti ćeš to dočekati.

— Pa i 'oću, dide! — potvrdi Mića, samo da dida razvedri i obraduje.

— 'Oćeš, 'oćeš, Bogu mom vala. Nego, sinko, ne gledaj, što ti se ćaća pokvarije u svitu. On je dobar čovik, pa će se i vratiti. Slušaj ga, al ne daj, da te nagrđuje ni u ilu ni u odilu. Ne svađaj se, nego ga sve ko moli, pa će i un viditi, što j' pravo i pošteno. Sve je ovo naše od čivutskoga i lipše i čvršće i cinije i trajnije, pa ga ne dajmo, a sve da to i nije, sinko moj: naše je, pa ne dajmo! Naše je uprav ka' i naša zemljica. Što smo mi brez toga?! Pitaj ćaću. Ni'ko i ništa. Nude navataj vrebaca, sinica, žutelica i drugi 'tičica, pa i' sve omasti (pocrni) ili im očupaj perje, pa i' pomišaj. Po čemu ćeš i' razlikovati?

— Veliš, dide, nošnja?!

— E, sinko, e. Rad, ponos, dika, poštenje — sve ti je to skupa. Eto, tako. Mi smo mi, a kad nismo mi, koji smo vrag, oprosti mi, Bože, što gada uzimljem u usta. Eto — — — Ža' mi je, što ti ne mogu svršiti opanaka. Obametnije i' 'esam, al sad i' triba navrnčati i prišiti praćice, a ne mogu. Ne mogu, sinko.

— Ja ću i', dide, svršiti.

— 'Oćeš li?! — upita Vidurina i oštro se zagleda u unuka.

— 'Oću, dide.

— Bog ti dava, moj sinko, i blagoslovije te. Nikada ne zaboravi, što si čuje od svog dida.

*

Vidurinu ožališe i pokopaše. Mića je toliko ridao za njim, da su mu se neki i rugali. Njega to nije ljutilo. Plakao je svom dušom, a kada bi se na mahove primirio, svaki bi put pomislio na nedovršene opanke.

Sve je složio, uvezao oputom i ostavio na tavan. Nekoliko se je puta povraćao, da popravi i bolje smjesti, da ne bi zapalo među ostale stvari i zametnulo se. Toj njegovoj pažnji nije bio razlog zapravo u odluci, da dovrši i nosi te didove opanke. Ne. U tome ih slučaju ne bi bio nosio na tavan i zaticao pod rožnik. Bilo je nešto drugo, što ga je na to sililo. Tako. On ne bi znao reći, što je to, kakva je to sila, no kada je tu kožu — te obametnute potplate, i usukanu oputu i praćice držao u rukama, osjećao je kao neku bojazan, da bi mu sve to moglo ispasti i razbiti se i propasti. Ruke su mu drhtale, a u grudima je i pod grlom osjetio nekakvo čudno golicanje.

I poslije je često mislio na njih i gdjekada bez ikakova drugog razloga odlazio na tavan, da vidi, da li su još uvijek na svome mjestu. S vremenom je ta revnost otupila, ali ih nije nikada posve smetnuo s uma.

Markić je, međutim, gospodario i trošio svoju zaradu, dok je nije posve nestalo. Prije svega je vrlo mnogo izgubio na promjeni dolara. Baš nekako poslije Vidurinove smrti zaredaše nekakva fina gospoda po Lici, tražeći dolare. Domaći su trgovci to odmah opazili i ocijenili, pa razaslaše svoje ljude po selima, da došaptavaju ljudima, kako će dolar padati. Nikog oni ne nagovaraju, da mijenja. — Bože sačuvaj! — ali, eto, ko pravi i pošteni ljudi kazuju, što su čuli od onih, koji znadu.

Svatko je žurno pregledavao, brojio i razmišljao. Bojažljiviji su odmah promijenili, a mudriji čekali, no kada se i ovi uplašiše, trgovci su se nećkali, da uzi-

mlju dolare. Na taj način još više sagnaše cijenu. Markić je kao pametan čovjek sjeo na vlak i odvezao se u Zagreb, no kako tamo nije znao, na koga bi se drugog obratio nego na nekoga svog zemljaka, umirovljenog veljbabu, ovaj ga uplaši i smaza toliko, da je prošao mnogo gore, nego da se je već kod kuće dao prevariti.

Otada je novac odticao kao gorski potočić sve na niže i niže, bez vidljive koristi i bez ikakova traga, jedino što je Markić ozidao veliku i jaku kuću kao tvrđavu. Kad ju je svršavao, trebao je još nešto čavala i druge gvožđarije, ali — novaca više nije bilo.

Mića to nije znao, samo je i on, kao i ostali, opazio, da ga ćaća više ne šalje u dućan onako često kao prije i da nedjeljom i svecem ne ostaje u birtiji na užini. Gledajući to, mališanu su dolazile na pamet didove riječi i savjeti, pa opet poče i nehotice sve češće i češće pomišljati i na nedovršene opanke.

Već je poderao nekoliko pari cipela, pa i opet bio bos. Otide na tavan, uzme nedovršenu građu za opanke i poče je ogledavati. Već je htio sjesti i početi preplitati vrnčanice, no predomisli se, opet ih spremi na isto mjesto i sađe.

— Što si ti tražije na staroj kućetini? — upita ga ćaća, primijetivši ga, kako salazi sa tavana.

— A, uprav ništa — odgovori momčić u neprilici. — Tako. Gleda' sam didove opanke.

— Kakve didove opanke?! — iznenadi se Markić.

— Pa, une, što mi je gradije prid smrt, a nije svršije.

— A ti si i' ostavije?!

— E. I tako — — — Bos sam.

Markiću pade oblak na lice, ne reče ništa i ode. Bilo je već predvečerje. Kasno se je povratio u kuću. Ni kod večere nije ništa govorio. Kad je legao, teško je otpuhivao i nemirno se vrtio po krevetu. Žena mu je to opazila, ali se nije usudila, da ga pita, što mu je. Njemu se po glavi vrtile u paklenom klupku brojke, dolari, dućani, tvornice, prijevare, siromaštvo,

zločini i sve moguće i nemoguće pojave. Činilo mu se, da će mu glava pući. Nemirno se je bacao s boka na bok.

— Triba li ti što? — upita žena bojažljivo iza dugoga premišljavanja i oklijevanja.

— Pa, tako — otpuhne on. — Nego, slušaj, odlučije sam, da opet sijemo i konoplju i keten. Taru ću ti ja sam popraviti. Stupa je još, eno, dobra. I tako — — — Ne može to ovako.

— A nu! — potvrdi žena. — Pokojni je róde to vaik divanije — — —

Iza toga kratkog razgovora osjeti Markić u duši neobično olakšanje, sa grudi mu sađe teška mora, a na oči pade miran i dubok san.

Kad je sutradan ustao i sreo se sa Mićom, bile su mu prve riječi:

— Znaš li ti, momče, graditi opanke?

— La, moj ćako! — začudi se mladić. — Kako i' ne bi zna' graditi?!

— Svrši didove opanke.

S A D R Ž A J

	Str.
Naš Gospodin nad Likom	5
Čiji je Velebit	11
Bilovića prijatelji	20
Suvez	26
Vinota dušča	32
Jožića tejaci	44
Dakanov Garov	67
Jolino oranje	81
'E l' vira?!	104
Vuk Šeponja	117
Opanci dida Vidurine	129